

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРИЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ISSN 2524-048X

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

*ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ*

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

№4 – 2016

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 12 від 30 червня 2016 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 4. – К., 2016. – 284 с.

У цьому номері журналу опубліковано статті учасників Міжнародної наукової конференції «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвячена пам'яті проф. Б. М. Гончара)» (17-18 березня 2016 р.), також статті присвячені актуальним проблемам європейської історії.

УДК 94 ISSN 2524-048X

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Машевський О. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (голова редколегії)

Мартинов А. Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ) (заступник голови редколегії)

Купчик О. Р. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)

Пількевич В. О. к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)

Банті Р. доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Ізраїль)

Гасимли М. Джафар огли – д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджан)

Добронські А. Ч. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)

Дьомін О. Б. д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)

Іванов О. Ф. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Капелюшний В. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Кожокару Л. Д. д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Кишинів, Молдова)

Малько В. доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)

Миронович Є. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)

Мордвінцев В. М. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Патриляк І. К. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Руккас А. О. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Слюсаренко А. Г. д-р іст. наук, проф., акад. НАПН України (КНУ імені Тараса Шевченка)

Ставнюк В. В. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Хакамієс П. д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)

Щербак М. Г. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Яровий В. І. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал «Європейські історичні студії» включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 09.03.2016 № 241 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 лютого 2016 року»)

Рецензенти :

Бурьян М. С. д-р іст. наук, проф. (ЛНУ ім. Тараса Шевченка)

Потехін О. В. д-р іст. наук, проф., головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Тел. (044) 239 34 24, e-mail: european.historical.studies@gmail.com

Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet (Protocol № 12 of June 30, 2016)

European historical studies: scientific journal. – № 4. – K., 2016. – 284 p.

Materials of International conference «Ukraine and USA: experience and prospects for cooperation (is dedicated to prof. B. M. Gonchar.)» – (17-18 March, 2016.) and articles about actual problems of European history.

UDK 94 ISSN 2524-048X

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial board

Mashevskyy O. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Chairman of Editorial Board)

Martynov A. Y. Sc. D. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchik O. R. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevich V. O. Ph.D. (History), assistant professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (executive secretary)

Banti R. Ph.D (History), Ministry of Education of Israel, Jerusalem, Israel)

Gasimli M. Jafar oglu Sc. D. (History), Professor (Baku State University, Azerbaijan)

Dobronski Charles A. Sc. D. (History), Professor. (University of Bialystok, Poland)

Demin O. B. Sc. D. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University)

Ivanov O. F. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Kapelushnyi V. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Cojocar L. D. Sc. D. (History), associate professor (State University of Moldova, Chisinau, Moldova)

Malko W. Ph.D. (History), associate professor (University of California, Fresno, United States)

Myronovych E. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)

Mordvintsev V. M. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Patryliak I. K. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Rukkas A. O. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Slyusarenko A. G. Sc. D. (History), Professor, Acad. NAPS Ukraine (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Stavnyuk V. V. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Hakamies P. Sc. D. (History), Professor (University of Turku, Finland)

Shcherbak M. G. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Yaroviyy V. I. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Recommended by Academic Council of the Faculty of History,

Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet

Electronic journal European historical studies is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality "historical science".

(Order of Ministry of education Ukraine from 09.03.2016 № 241 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 25 February 2016")

Reviewers:

Buryan M. S. Sc. D. (History), Professor (Lugansk Taras Shevchenko National University)

Potekhin O. V. Sc. D. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, Kyiv, Vladimirska str., 60, Kyiv National Taras Shevchenko University, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of foreign countries

Phone: (044) 239 34 24, e-mail: european.historical.studies@gmail.com

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Kyiv National Taras Shevchenko University

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

Зміст

Європейська інтеграція: історія та сучасність

Дмитро Кругляк Значення ратифікації Європейської хартії місцевого самоврядування у реформуванні муніципальної системи в Україні	6
Олег Машевський, Андрій Бойко Вплив європейської інтеграції на формування зовнішньої політики Турецької республіки (2003 – 2014 рр.)	19
Богдан Ференс Проблематика формування політичного простору України та ЄС	32
<i>Актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносин</i>	
Андрій Бойко Сирійський фактор у зовнішній політиці Туреччини (2003–2014 рр.)	44
Ілля Гавриленко Особливості здійснення публічної та культурної дипломатії США	59
Богдан Грушецький Сучасний стан і перспективи американсько-болгарських відносин	71
Ангеліна Добровольська Досвід трансформації молдовського суспільства: протиріччя на шляху до політичної консолідації	85
Олеся Звездова Офіційна позиція США щодо визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії	113
Алла Киридон «Подолання минулого» в країнах Центрально-Східної Європи: основні тенденції	126
Анна Котиченко Інститут прийомної родини у Другій Речіпосполитій	144
Віктор Ладиченко Історія конституційно-правової традиції в США	156
Юрій Латиш Чи може соціаліст стати Президентом США: випадок Берні Сандерса	161
Олеся Павлюк Політика США щодо Ісламської Республіки Іран під час діяльності адміністрації Р. Рейгана	176
Наталія Папенко, Євген Папенко Політика Австрійської республіки щодо статусу постійного нейтралітету (1945 – 1955 рр.)	192
Тетяна Перга Європейська культура пам'яті про екологічні катастрофи	209
Олена Петасюк Проблема терору в контексті актуальних акцентів сучасного цивілізаційного розвитку	218
Володимир Розумюк Модель багатополлярної системи міжнародних відносин: стабільність і конфліктогенність	234
Олександр Романуха Політика США у питаннях контролю транспортних коридорів	249
Богдан Чума Сучасна історіографія громадянської війни в Іспанії (1936–1939) та перспективи українських досліджень	261
Відомості про авторів	279

Contents

European Integration: Past and Present

Dmytro Kruglyak The value of ratification of the European Charter of Local Self-Government in the reform of the municipal system of Ukraine.....	6
Oleg Mashevskyy, Andriy Boyko The influence of european integration on the formation of turkish foreign policy (2003-2014).....	19
Bogdan Ferens Problematics of forming the political space of Ukraine and the EU.....	32
 <i>Actual problems of European history and international relations</i>	
Andriy Boyko Syrian factor in foreign policy of Turkey (2003–2014 pp.)	44
Illya Gavrylevko Public and cultural diplomacy of the United States	59
Bogdan Grushetskyi Current state and perspectives of the American-Bulgarian relationship.....	71
Angelina Dobrovolska Experience the transformation of Moldovan society: contradictions towards political consolidation.....	85
Olesya Zvezdova Official US position on recognition of independence of Abkhazia and South Ossetia.....	113
Alla Kyrydon «Overcoming the past» in Central and Eastern Europe: main tendencies	126
Anna Kotichenko Institute of foster family in the Secind Rzezhpospolita	144
Victor Ladychenko History of constitutional and legal traditions in the USA	156
Jurij Latysh Could be a socalist US President: Bernie Sanders case	161
Olesya Pavlyuk The US policy toward the Islamic Republic of Iran during the Reagan administration.....	176
Natalia Papenko, Yevgen Papenko The policy of the Austrian Republic concerning the constant neutrality (1945-1955).....	192
Tetyana Perga European culture of memory on enviromental disasters	209
Olena Petasyuk The problem of terror in the context of palpitant accents of modern civilization development	218
Volodymyr Rozumyuk Multipolar model of international system: stability and conflict.....	234
Oleksandr Romanukha The USA policy of the control of the transport corridors	249
Bogdan Chuma Modern historiography of the Spanish civil war (1936–1939) and the prospects of ukrainian studies.....	261
Information about the authors	279

Європейська інтеграція: історія та сучасність

УДК 94

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.04.6-18>

Дмитро Кругляк,
магістр,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЗНАЧЕННЯ РАТИФІКАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХАРТІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У РЕФОРМУВАННІ МУНІЦИПАЛЬНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Анотація. Дана стаття покликана продемонструвати значення ратифікації Європейської хартії місцевого самоврядування в процесі інституціоналізації та історичної трансформації української моделі місцевого самоврядування. Розглядаються передумови появи політико-правової дискусії щодо муніципальної реформи в Україні у 1990 – 1997 рр.

Ключові слова: *місьцеве самоврядування, ратифікація, дискусія, Європейська хартія місцевого самоврядування, закон, Конституція України.*

У процесі трансформування муніципальної системи України з вертикально-орієнтованої моделі радянського управління на місцях на значно демократичнішу, синкретичну структуру європейського зразка, що поєднувала елементи локального самоуправління з сильним представництвом центральної влади, країна переживала процес інституціоналізації місцевого самоврядування.

У 1997 році, на момент підписання та ратифікації Україною Європейської хартії місцевого самоврядування [1], в нашій державі вже було прийнято ряд документів, що забезпечили суспільно-історичне та нормативно-правове врегулювання даного питання, як, наприклад: Конституція України [2], розділ XI; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3], від 21 травня 1997 року та інші.

Проте, до останнього, не зважаючи на обрання вектору стратегічного розвитку України та співпрацю з країнами-учасницями Ради Європи, не розв'язаною лишалась суспільна дискусія щодо варіантів та моделей нормативно-правового закріплення місцевого самоврядування в Україні. Особливо гостро розглядалося питання повноважень територіальних громад України між представниками законодавчої та виконавчої гілок влади.

Проблема розподілу повноважень між органами державного управління на місцях та локальним самоврядуванням залишається ще досі не до кінця вирішеною, а отже, надзвичайно актуалізується необхідність проведення якісного ретроспективного аналізу трансформаційних процесів.

Актуальним теоретико-пізнавальним аспектом роботи над цією тематикою, також, є систематизація та вивчення джерельної бази явища інституціоналізації муніципальної системи України, задля їх подальшого використання в різноманітних варіаціях історичного, аксіологічного, правового та ін. аналізу.

Дана стаття покликана проаналізувати роль і місце формалізованого процесу ратифікації Верховною Радою України вже підписаної міжнародної угоди у ході розв'язання політико-правової дискусії між Президентом України та парламентом щодо особливостей національної регламентації місцевого самоврядування.

В основу дослідження були покладені документи стенограм засідань Верховної Ради України, опубліковані на офіційному сайті ВРУ та досі недостатньо висвітлені в якості джерел вивчення питань становлення місцевого самоврядування. Також, для співставлення та проведення історико-порівняльного аналізу, було використано матеріали офіційного періодичного видання, газети Верховної Ради України «Голос України» та, власне, безпосередньо законодавчі акти, пов'язані з ратифікацією Європейської хартії місцевого самоврядування. Такий підхід дозволить дослідити суть політико-правової дискусії, що виникла довкола питання про місцеве самоврядування, визначити її витоки, розвиток в ході процесу ратифікації

Хартії та з'ясувати питання її часткового розв'язання на першому етапі інституціоналізації місцевого самоврядування в Україні.

Окрім зазначених джерел, нами використовувались праці вітчизняних істориків та інших дослідників у галузі місцевого самоврядування, спираючись на які, ми маємо змогу виокремити характерні риси суспільного дисонансу 1996 – 1997 рр., в контексті бачення організаційно-правової моделі місцевого самоврядування в Україні. Це праці Куйбіди В. С. [4], Заблоцького В. В. [5] та Батанова О. В. [6].

Метою представленої статті є вивчення особливостей впливу Європейської хартії місцевого самоврядування як міжнародно-правової угоди на дискусійні моменти конституційних трансформацій в Україні. Відповідно до мети, були поставлені наступні завдання: дослідити причини виникнення політико-правової дискусії щодо місцевого самоврядування; проаналізувати результати спроб подолання недоліків механізму функціонування української муніципальної системи та характер впроваджуваних реформ; та оцінити значення ратифікації Хартії для національних трансформаційних процесів у місцевому самоврядуванні. В хронологічному вимірі дослідження стосується періоду 1990 – 1997 рр., адже саме в цей час були утверджені загальні європейські принципи муніципальної демократії, шляхом довготривалого прийняття профільного закону, положень про місцеве самоврядування в Конституції України тощо.

Виникнення дискусії щодо впроваджуваної моделі взаємодії місцевих органів влади та державного апарату на етапі трансформації муніципальної системи України, у відповідності до загальноєвропейських принципів, має декілька рівноцінних за своїм каузальним значенням вимірів. Вдаючись до типологічної класифікації, можемо виділити такі виміри політико-правової дискусії у місцевому самоврядуванні: теоретико-ідеологічний, геополітичний та суспільно-політичний.

Теоретико-ідеологічний вимір дискусій в процесі реформування муніципальної системи України бере свій початок на сучасному етапі

державотворення, від моменту появи «Декларації про державний суверенітет України» [7], від 16 липня 1990 року, що засвідчила прагнення України до здійснення демократичних перетворень і лібералізації життя в республіці. Значення цього виміру полягає в існуванні двох протилежних за своєю суттю концепцій організації та взаємодії місцевого самоврядування та інститутів державної влади. Обидві концепції мають глибоке історичне коріння, зазнали значного взаємовпливу, але основна їх ідея полягає в тому, що «державницька» теорія місцевого самоврядування ґрунтується на побудові системи управління регіонами та місцевими територіальними утвореннями шляхом «децентралізації» та передачі повноважень державних інституцій місцевим громадам. «Громадівська» ж теорія вважається первинною та відповідно виходить з природніх прав територіальних громад на самоорганізацію та визначення своїх прав та повноважень, конституційно закріплених та регламентованих [5, с. 83–86].

Прийняття Декларації про державний суверенітет чітко визначило «громадівський» напрям розбудови місцевого управління, що пізніше було закріплене в Конституції України, від 28 червня 1996 року. «Державницька» ж теорія знайшла своє відображення у ряді законів, що регламентували розподіл повноважень між представницькими інститутами державної влади та місцевим самоврядуванням, таких як: Закон УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» [8], Закону України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» [9], Закону України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» [10], Конституційному договорі між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України [11], від 8 червня 1995

та зрештою, у профільному Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3].

Геополітичний вимір досліджуваної дискусії полягав у співвідношенні державницької традиції України, особливості якої, значною мірою, полягали у наслідуванні інституціональних особливостей старої радянської «вертикалі» влади з одночасним геополітичним переорієнтуванням на європейський вектор розвитку, з властивими йому децентралістськими та ліберально-політичними тенденціями, широкою розбудовою регіонального та місцевого самоуправління. Цінність останнього, звичайно, не викликає жодних сумнівів, однак, такі інтеграційні процеси, зокрема, вступ до Ради Європи, передбачали взяття Україною значних зобов'язань, які не могли бути одномоментно виконані, ні в силу економічного становища нашої держави у першій половині 1990-х рр., ні в силу відсутності політичної волі, та, здебільшого, через наявність відомого ідейного дисонансу в середовищі української політичної еліти.

Третім важливим виміром політико-правової дискусії у місцевому самоврядуванні була відповідна суспільно-політична ситуація, що мала відверто кризовий характер і ґрунтувалась на практичній площині української політичної історії 90-х рр. ХХ ст.

Починаючи з процесів ліквідації радянської моделі територіального управління за рахунок партійної вертикалі, склалася загрозлива картина відсутності можливостей до здійснення не тільки централізованої державної політики, а й нормального функціонування та розподілу повноважень між окремими гілками влади [12, с. 170–171].

Внаслідок тривалого ігнорування та відсутності конституційних механізмів вирішення проблеми розподілу влади між Президентом України, Верховною Радою та місцевими органами влади у 1995 році виникла конституційна криза, вихід з якої був тимчасово знайдений лише в червні 1995 року, шляхом підписання Конституційного договору між

Президентом та Верховною Радою України, про який вже зазначалося вище.

За цим договором місцеве самоврядування в Україні здійснювалося через територіальну самоорганізацію громадян безпосередньо та через органи місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування мали обиратися безпосередньо громадянами України, які проживали на території відповідно міста, селища, села.

Верховна Рада України мала повноваження призначати вибори до місцевих рад, а Президент України – очолював систему органів державної виконавчої влади України, створював, реорганізував і ліквідував місцеві органи державної виконавчої влади України, скасовував їх акти та розпорядження.

Таким чином, в проміжку історичної трансформації національної моделі місцевого самоврядування було досягнуто тимчасового паритету між законодавчою та виконавчою гілками влади. Однак, після прийняття Конституції України та в процесі розробки профільного законодавства на шляху до Ради Європи, куди України було урочисто прийнято 9 листопада 1995 року, у зв'язку з необхідністю імплементації положень Європейської хартії місцевого самоврядування, розпочався новий етап протистояння між парламентом та Президентом.

Реагуючи на наслідки конституційної кризи 1995 року та враховуючи приєднання до структур Ради Європи, що передбачало приєднання до Статуту Ради Європи та низки конвенцій, в процесі подальшого реформування галузі місцевого самоврядування і парламент, і Президент України були змушені враховувати необхідність подальшого впровадження європейських принципів муніципального права.

Тож, зрештою постало питання прийняття повноцінного закону про місцеве самоврядування. Підготовка Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» тривала пів року [13, с. 4]. За цей час був віднайдений компроміс не тільки серед різних політичних сил, а й між парламентом і Президентом

України Л. Д. Кучмою, який наклав «вето» на законопроект у другому читанні. Після тривалого обговорення, зрештою, було представлено два варіанти закону і Верховна Рада України вирішила взяти за основу проект, розроблений комісією Верховної Ради.

Для роботи над остаточним варіантом профільного закону було утворено спеціальну узгоджувальну комісію при Верховній Раді України у складі 32 народних депутатів, що представляли усі фракції парламенту II скликання. Планувалося винесення законопроекту на розгляд депутатів Верховної Ради України – на 19 листопада 1996 року.

Однак, не зважаючи на те, що законопроект був підготовлений лише на весні 1997 року, важлива і довготривала робота узгоджувальної комісії все ж дала певний позитивний результат [5, с. 192].

Аналізуючи результати спроб подолання недоліків механізму функціонування української муніципальної системи у новому проекті закону, можемо зазначити, що в ньому було реалізовано чимало нових демократичних засад.

Новий закон остаточно синкретизував європейські норми місцевого самоврядування з усталеною традицією централізації влади в державі. На перший погляд норми закону передбачали самостійність органів місцевого самоврядування у питаннях внутрішнього порядкування, зокрема, у частині можливості формування власного бюджету. Однак, всі сфери та організаційні форми «самоорганізації» населення були чітко регламентованими, також, було збережено районні та обласні ради, як елемент регіонального управління, що бере витоки з «державницької» концепції місцевого самоврядування. Формування ж, регламентація та виконання бюджетів лишались у сфері компетенції місцевих державних адміністрацій.

Тобто, в цілому закон був абсолютним компромісом між виконавчою та законодавчою гілками влади і «більшість депутатів у розмові з кореспондентом «Голосу України» (офіційної газети Верховної Ради України) погодилася, що деякі пропозиції Президента вдосконалюють

правові засади діяльності місцевого самоврядування і їх слід врахувати», однак, більшість також визнавала, що «... така поступливість стосується лише кількох, «дрібних» правок». На думку ж Віктора Мусіяки, заступника Голови Верховної Ради України, колишнього представника Президента: «... з реалізацією Закону буде проблематично, якщо зважати на таку «незначну» деталь: більшість з певних пропозицій зумовлена не тим, що положення Закону «не відповідають, суперечать Конституції України» (на думку Президента України Л. Д. Кучми) а, швидше, власним баченням главою держави тієї чи іншої конституційної норми» [13, с. 4].

Таким чином, реформи у сфері місцевого самоврядування в процесі політико-правової дискусії між Президентом і Верховною Радою України мали досить контroversійний характер і виходили із суспільно-політичної боротьби різних гілок влади за контроль над потужною сферою місцевих бюджетів і регіонального управління. В той же час, важливим стримуючим фактором для політичних планів політиків слугував геополітичний курс держави на зближення з Радою Європи, виконання зобов'язань перед якою змушувало українські політичні кола вгамовувати свої інтереси під впливом принципових положень Європейської хартії місцевого самоврядування.

Приєднання до Статуту Ради Європи [14] передбачало поступову імплементацію конвенцій і хартій на основі яких ґрунтувались європейські політико-правові традиції. Саме виконання цих міжнародно-правових документів слугувало запорукою позитивного іміджу України серед держав-учасниць Ради Європи.

У результаті довготривалих трансформаційних процесів у сфері місцевого самоврядування, зрештою, постало питання ратифікації Верховною Радою України Європейської хартії місцевого самоврядування підписаної Президентом України Л. Д. Кучмою.

Історичне значення цього моменту вже не викликало сумнівів у більшості представників парламенту. Адже, Європейська хартія місцевого самоврядування була одним з ключових ціннісних та концептуально

важливих орієнтирів зовнішньої політики, дипломатії та європейської інтеграції України.

Однак, аналізуючи матеріали стенограм Верховної Ради України, від 15 липня 1997 року, за головування О. О. Мороза, ми можемо побачити неоднотайність позицій керівників фракцій та окремих депутатів у питаннях, по-перше, нагальної необхідності ратифікації Європейської хартії місцевого самоврядування, та, по-друге, відповідності українських нормативних актів, що регламентують питання механізмів функціонування місцевого самоврядування, принципам і положенням міжнародно-правової угоди [15].

Під час виступу заступника міністра юстиції України, Л. А. Павліковської, яка роз'яснювала народним депутатам причини та необхідність прийняття Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» виникали запитання та звучали виступи, що свідчать про достатню обізнаність депутатського корпусу, яка логічно, та досить обґрунтовано, зокрема, з матеріалів стенограми засідання, виходила з попереднього розгляду Верховною Радою України законопроектів про місцеве самоврядування в Україні [15].

Тобто, таким чином, ми можемо констатувати, що Європейська хартія місцевого самоврядування, ще перебуваючи у процесі підготовки до ратифікації Верховною Радою України значною мірою вплинула на процес прийняття Закону України «Про місцеве самоврядування України» та відповідних положень, розділу XI Конституції України.

Досить цікавим аспектом лишається порядок прийняття нормоутворюючих для локальної демократії документів, який, за матеріалами стенограми засідання Верховної Ради України, від 15 липня 1997 року вже викликав непорозуміння та запити на можливість перевірки відповідності українського законодавства нормам Хартії [15]. Так, зокрема, досить незрозумілим лишається факт послідовності прийняття Закону України «Про місцеве самоврядування» та подальшої ратифікації

Європейської хартії місцевого самоврядування, яка була зрештою проголосована 15 липня 1997 року, у повному обсязі [16].

Таким чином, проаналізувавши особливості впливу Європейської хартії місцевого самоврядування як міжнародно-правової угоди на дискусійні моменти політико-правових трансформацій місцевого самоврядування в Україні, та підводячи підсумки нашого дослідження, ми можемо констатувати, що джерельна база для подальших досліджень є досить широкою і може включати не тільки нормативно-правові акти, публікації офіційних видань та матеріали стенограм засідань Верховної Ради України, комітетів та інших українських чи європейських владних інституцій, а ще недослідженим і важливим комплексом джерел можуть послугувати архівні матеріали місцевих органів влади, джерела досліджень усної історії з безпосередніми учасниками законодавчого процесу, а також архівні матеріали спеціальних комісій та неурядових організацій. Історіографія даної проблеми дає здебільшого комплексні історико-порівняльні оцінки процесам, тобто потребує подальшої розробки та розширення предметної сфери.

Відповідно до поставлених у дослідженні завдань, можемо дійти до наступних висновків: причина виникнення політико-правової дискусії у трансформаційних процесах в галузі місцевого самоврядування має комплексний характер та виходить з теоретико-ідеологічних, геополітичних та суспільно-політичних засад формування української національної концепції місцевого самоврядування, що протягом відносно не тривалого періоду історії зазнала багаторазових кардинальних змін та переоцінок.

Контроверсійність підходів до реформування цієї сфери заклала основу подальшої конституційної кризи та ускладнень українського політичного процесу як в Україні, так і на міжнародній арені. Водночас, спроба пошуків компромісу між законодавчою та виконавчою гілками влади, поєднана з необхідністю виконання взятих Україною на себе зобов'язань перед Радою Європи призвела до остаточної інституціоналізації вітчизняного місцевого

самоврядування зі значним поєднанням неоднорідних європейської та пострадянської систем організації локальної демократії.

Список використаних джерел та літератури

1. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – С. 170.
4. Куйбіда В. С. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування в Україні. – Львів: Літопис, 2001. – 376 с.
5. Заблоцький В. В. Взаємодія держави та місцевого самоврядування України в історичній ретроспективі : монографія / Володимир Заблоцький. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 324 с.
6. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2001. – 260 с.
7. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
8. Закон УРСР «Про місцеві ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування» // ВВР УРСР. – 1991. – № 2. – С. 5.
9. Закон України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» від 3 лютого 1994 р. N 3917-XII. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – N 22. – С. 144.
10. Закон України «Про місцеві ради народних депутатів, місцеве і регіональне самоврядування» // ВВР України. – 1992. – № 28. – С. 387.

11. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 18. – С. 133.
12. Костенок І. Радянська модель самоврядування як чинник впливу на сучасні самоврядні практики на пострадянському просторі // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х.: Вид-во «ДокНаукДержУпр». – Випуск 4 (12). – Грудень, 2012. – С. 168-171.
13. Голос України. Газета ВРУ. – 1997. – 22 травня.
14. Про приєднання до Статуту Ради Європи: Закон України від 31 жовтня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 38. – С. 287.
15. Стенограма сто тридцятого засідання Верховної Ради України від 15 липня 1997 р. під головуванням О. О. Мороза // Сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4169.html>
16. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15 липня 1997 року // Відомості Верховної Ради України від 29.09.1997. – 1997 р. – № 38. – С. 249.

THE VALUE OF RATIFICATION OF THE EUROPEAN CHARTER OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REFORM OF THE MUNICIPAL SYSTEM OF UKRAINE

This article is designed to demonstrate the value of the ratification of The European Charter of Local Self-Government in the process of establishing and historical transformation of the Ukrainian model of the local self-government. We consider the prerequisites of appearance of political and legal discussion about municipal reform in Ukraine in 1990 – 1997.

Keywords: local self-government, ratification, discussion, The European Charter of Local Self-Government, law, The Constitution of Ukraine.

ЗНАЧЕНИЕ РАТИФИКАЦИИ ЕВРОПЕЙСКОЙ ХАРТИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РЕФОРМИРОВАНИИ МУНИЦИПАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Эта статья призвана продемонстрировать значение ратификации Европейской хартии местного самоуправления в процессе институционализации и исторической трансформации украинской модели местного самоуправления. Рассматриваются предпосылки появления политико-правовой дискуссии о муниципальной реформе в Украине в 1990 – 1997 гг.

Ключевые слова: местное самоуправление, ратификация, дискуссия, Европейская хартия местного самоуправления, закон, Конституция Украины.

Олег Машевський,
*доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Андрій Бойко,
*магістр,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (2003-2014 рр.)

***Анотація.** У статті досліджується вплив європейської інтеграції Турецької Республіки на формування зовнішньополітичного курсу країни в період діяльності урядів Реджепа Ердогана (2003 – 2014 рр.). У контексті впливу на формування зовнішньополітичного курсу країни розглянуто значення європейської інтеграції у процесі змін особливостей внутрішньополітичного життя Туреччини. Акцентовано увагу на засадах зовнішньополітичної концепції Ахмета Давутоглу та її впливу на хід європейської інтеграції Турецької Республіки.*

***Ключові слова:** Туреччина, Європейський Союз, Ахмет Давутоглу, Реджеп Ердоган, європейська інтеграція.*

Процес європейської інтеграції Турецької Республіки є однією з найскладніших тем в історії міжнародних відносин. Історія вступу будь-якої країни до складу ЄС викликає великий інтерес у фахівців. У випадку із Туреччиною така зацікавленість обумовлюється також й істотною кількістю проблем та особливостей, які пов'язані із процесом вступу цієї країни до ЄС. Серед таких варто згадати і географічне розташування Туреччини, більша частини якої знаходиться в Азії, і порівняно велику кількість населення країни, яке є, безперечно, носієм іншої, відмінної від загальноєвропейської культури та сповідує іслам тощо. Зовнішньополітичні проблеми Туреччини

також слугують важливою перепорою на шляху країни до повноправного членства у ЄС. Основними поміж них є: питання щодо визнання геноциду вірмен в Османській імперії (1915 р.) та похідна від цього проблема відносин з Вірменією; проблема навколо острову Кіпр; існуючі незгодженості у грецько-турецьких відносинах щодо Егейського моря тощо.

Туреччина у своїй європейській інтеграції пройшла складний шлях від країни до європейських перспектив якої ставились відверто зневажливо до повноцінного кандидата на вступ до ЄС [1]. За цей час Турецька Республіка зазнала помітних змін. Більше того, значні зміни відбулись й у самому ЄС включно з його істотним розширенням [2, с. 3].

У пропонованій статті робиться спроба дослідити вплив євроінтеграційного процесу на зовнішню політику Туреччини в період урядування Реджепа Ердогана (2003 – 2014 рр.). Задля досягнення поставленої мети потребують висвітлення й певні особливості внутрішньополітичного життя держави та окремі аспекти процесу реформування Туреччини.

Тема зовнішньої політики Турецької Республіки часів правління Партії справедливості та розвитку загалом є достатньо актуальною поміж істориків та політологів. Особливу увагу дослідники зосереджують на процесі європейської інтеграції цієї країни. Під час написання цієї роботи були використані дослідження наступних авторів, що представляють історіографічні школи різних країн світу: Н. Точчі [3], Ю. Кудряшової [4], В. Аваткова [5], С. Корнелла [6], Д. Шенкленда [7] тощо.

Період після завершення «холодної війни» є вкрай важливим для розуміння зовнішньополітичних орієнтирів та концепцій урядів Р. Ердогана. Починаючи від 1991 р. Туреччина знаходилась у пошуках нової стратегії регіональної та глобальної зовнішньої політики. Така ситуація була зумовлена тим, що під час існування біполярного світу, Анкара виконувала роль східного форпосту НАТО у протистоянні із СРСР. Одразу після колапсу Радянського Союзу необхідність такої ролі Туреччини зійшла нанівець.

Починаючи з цього часу турецькі правлячі кола знаходились у процесі пошуку та розробки нового зовнішньополітичного курсу, який би відповідав сучасним міжнародним реаліям. Завершення «холодної війни», а також розпад Югославії змусили Туреччину безпосередньо зіштовхнутися з цілою низкою проблем та відкритих конфліктів балканського, кавказького та центральноазійського регіонів [3, с. 66].

З 1992 р. одним з головних пріоритетів політичного керівництва Туреччини стало прагнення переконати західні країни та, особливо ЄС, у тому, що саме Анкара, завдяки своєму глибокому історичному та культурному зв'язку з різними регіонами зможе стати важливим партнером для налагодження продуктивних контактів насамперед з країнами, які до цього знаходились у сфері впливу СРСР. Задля цього Анкарі потрібно було знайти підхід для вирішення таких важливих міжнародних проблем, як: вирішення кіпрського питання, пошук компромісу у відносинах із Вірменією, захист боснійського населення колишньої Югославії тощо. Необхідно пам'ятати і про те, що саме Туреччина була технологічним лідером ісламського світу [8, с. 25], що також збільшувало авторитет країни у міжнародному вимірі.

Колишній міністр закордонних справ Туреччини (1997 – 2002) Ісмаїл Джем був одним з перших політиків, хто звернув увагу на необхідність перегляду та кардинальної зміни зовнішньополітичного курсу держави. Скоріш за все, саме йому належить ідея поступового замирення з усіма сусідніми державами, яка пізніше стала важливою складовою частиною концепції «нуль проблем з сусідами» [1], автором якої став відомий вчений та дипломат Ахмет Давутоглу, який тривалий час очолював міністерство закордонних справ уряду Реджепа Ердогана.

А. Давутоглу підкреслював і те, що зовнішня політика Туреччини спрямована, передусім, на адаптацію країни у новому міжнародному середовищі [9, с. 865]. Це справді так, адже міжнародна ситуація навколо Туреччини протягом останніх двох десятиріч змінилася докорінним чином.

Такі події, як перша війна у Перській затоці (1990 р.), колапс Радянського Союзу і завершення протистояння між СРСР та США (1991 р.), війна в Іраку (2003 р.), початок Арабської весни (2010 р.) мали великий вплив на формування міжнародних відносин у важливих для Туреччини регіонах. Помітними чинниками формування нових зовнішньополітичних пріоритетів Анкари стали й значні зміни в економічній, внутрішньополітичній та соціальній сферах країни [3, с. 66].

Туреччина була важливою країною для Європи ще від часів існування Османської імперії. Завдяки війнам, дипломатії, торгівлі, мистецтву відносини між європейськими країнами та Портою досить часто були інтенсивними та взаємовигідними [10]. Турецька Республіка тривалий час була важливим партнером і для ЄС, в першу чергу як потенційний субрегіональний економічний лідер та країна, яка б могла підтримувати стабільність одразу в декількох регіонах, розташованих поблизу кордонів ЄС. До того ж входження Туреччини до складу ЄС могло забезпечити енергетичну незалежність об'єднаної Європи [4, с. 208].

ЄС також розраховувало на культурні та економічні зв'язки Туреччини в інших регіонах, зокрема у Центральній Азії [4, с. 209]. Однак в цій ситуації виникає питання про те, наскільки турецькі правлячі кола були готові виступити лише у якості посередника між Європою та Азією, адже А. Давутоглу неодноразово підкреслював те, що Туреччина буде відмовлятися від традиційного позиціонування себе як моста між різними регіонами [11]. Більше того, турецький дипломат зазначав, що країни Заходу тривалий час просто використовували Турецьку державу задля досягнення власних геостратегічних цілей у якості стримуючого сусіда країн, що становлять загрозу для демократичного світу [11]. Уряд Р. Ердогана став значно амбіційнішим у своїх зовнішньополітичних проектах у порівнянні з його попередниками і роль моста вже не розглядалась в Анкарі як головний пріоритет [12, с. 180].

У середині ЄС також точилася дискусія навколо питання європейської інтеграції Туреччини. Так, наприклад, офіційні представники Німеччини та Франції були налаштовані проти ймовірного вступу Турецької Республіки до ЄС [13], а німецький політолог Александр Рар відкрито заявив про те, що Туреччина ніколи не стане частиною об'єднаної Європи [14]. В той самий час інші представники європейської спільноти говорили про необхідність та реальність вступу офіційної Анкари до ЄС. Про це, наприклад, заявив у 2004 р. тодішній президент Європейської комісії Романо Проді під час свого візиту до Туреччини [15].

Після вдалого початку переговорів процес євроінтеграції загальмував у 2005 р. Потрібно зазначити, що подібні спроби входження країн до складу ЄС завжди закінчувався успішно, окрім випадку із Туреччиною. Це також є одним з негативних аспектів для турецької сторони.

Від початку керівництва ПСР Р. Ердоган підкреслював те, що вступ до ЄС є головним зовнішньополітичним пріоритетом країни [7, с. 362]. Така позиція майбутнього голови уряду знайшла підтримку у значної частини населення Туреччини, яка представляла різні соціальні прошарки суспільства. Майже відразу після приходу до влади у 2003 р. ПСР розгорнула масштабний процес реформ у державі, направлений, у тому числі, й на євроінтеграційну перспективу.

Багато спостерігачів розцінили перемогу ПСР на парламентських виборах 2002 р. як справжній триумф демократії у Туреччині. Це було пов'язано із тим, що традиційним для Республіки був істотний вплив військових на політичні процеси та їх бажання втілювати світські цінності інколи недемократичними методами. Партія Р. Ердогана запропонувала значно зменшити цей вплив. Були проведені зміни у юридичній базі країни саме для обмеження впливу генералітету. Так, наприклад, до Ради національної безпеки вперше були запрошені цивільні. Крім того, авторитет військових у суспільстві було зменшено шляхом вдалого використання внутрішніх ЗМІ та проведенню судових процесів над державними

заколотниками з числа високопоставлених військових [16, с. 40]. Таким чином було проведено радикальні внутрішньополітичні зміни життя країни, які значно вплинули на процес формування та проведення зовнішньополітичного курсу урядів Р. Ердогана. В історіографії також побутує думка про те, що сам режим Р. Ердогана варто розглядати в тому числі і як експеримент із мирної зміни державних еліт [5] у країні, яка знаходиться у надзвичайно складному геополітичному регіоні.

За політичною спрямованістю, ПСР була консервативною партією. Щодо існування й ступеню впливу на партійну політику ісламістських поглядів точаться дискусії. Так, наприклад, деякі автори стверджують, те, що ПСР не можна вважати ісламістською політичною силою, адже в її програмі відсутні релігійні тези, за тривалий час перебування при владі відкрито не проголошувалися ісламістські ідеї та не було прийнято жодних законів на основі релігійних текстів [17, с. 30]. Важливим у цьому контексті є також факт того, що уряд Р. Ердогана тривалий час підтримував дружні відносини з Ізраїлем, що лише засвідчує обмежений вплив релігійного чинника на політику ПСР. З іншої точки зору, А. Давутоглу у своїх статтях неодноразово згадує важливий об'єднуючий вплив ісламу [18] та загальне значення цієї релігії для Туреччини. Іслам, за його поглядами, є джерелом легітимності та спільної сили для населення [19, с. 8] всього регіону.

Під час свого приходу до влади у 2003 р. ПСР зосередила свої зусилля на гармонізації відносин з ЄС [6, с. 14]. Проте, вже у цей час відбувались певні загострення зовнішньополітичної ситуації навколо Туреччини, які, безперечно, викликали занепокоєння в ЄС: криза відносин з Ізраїлем, існування певних симпатій до диктаторського режиму Омара аль-Башира у Судані, складні відносини з Вірменією, Грецією та Кіпром тощо.

З того часу, коли Р. Ердоган сформував свій уряд, політичний ландшафт Туреччини змінився радикальним чином, проте зміни, які проводила правляча ПСР проходили поступово та обережно. Завдяки абсолютній

більшості у парламенті було проведено низку реформ, які вразили своєю глибиною та значенням [20, с. 4].

У контексті розгляду міжнародної політики Туреччини у досліджуваній період також важливим є розуміння того, наскільки визначними були проведені у країні внутрішні реформи. Для цього варто більш детально розглянути вищезгадане обмеження впливу військових на політичне життя країни. Від часів Ататюрка вплив армії на політичні процеси у республіці був визначальним. Яскравими прикладами цього є те, що перші два президенти були фаховими військовими та те, що три державні перевороти (1960, 1971, 1980 рр.), були проведені саме військовими. Варто розуміти й те, що від часів Ататюрка саме армія виступала гарантом існування світської країни. Проте істотне зменшення впливу військових, хоча викликало занепокоєння щодо ґрунтовної зміни зовнішньо та внутрішньополітичного курсу Туреччини [21, с. 168], проте помітно додало демократичних ознак країні і збільшило вагу громадської думки, що було дуже важливо у відносинах з ЄС.

Проте саме громадська думка турецького населення поставилася до ідеї вступу в ЄС неоднозначно. Під час правління урядів Р. Ердогана негативно вплинуло на ситуацію зростаюче у великої кількості турків відчуття того, що Європа, до якої вони прагнули приєднатися, нехтує усіма турецькими ініціативами, спрямованими на зближення з ЄС. Війна об'єднаної коаліції під проводом США з Іраком у 1991 р., операція в Афганістані, інтервенція до Іраку у 2003 р. – усі ці події глибоко непокоїли не лише турецькі правлячі кола, але і суспільство країни [7, с. 367]. Порівняно швидка інтеграція інших європейських країн, які були економічно менш розвинутими ніж Туреччина, також негативно вплинула на громадські настрої у середині держави [7, с. 369]. Так, наприклад, слід згадати історію європейської інтеграції Хорватії, яка отримала статус офіційного кандидата на вступ до ЄС у 2004 р., а вже 1 липня 2013 р. країна стала повноправним членом союзу, що, як ми бачимо зайняло у неї набагато менше часу аніж у Туреччини. Варто зазначити і те, що істотне невдоволення у турецькому суспільстві викликав

також факт швидкої інтеграції до ЄС й країн, які під час «холодної війни» були учасниками Варшавського договору, тобто, на відміну від Туреччини, яка входила до складу НАТО, фактичними недавніми ідеологічними супротивниками більшості держав ЄС. Негативно було оцінено й вступ до ЄС Республіки Кіпр, що було пов'язано із невирішеністю територіальних суперечностей навколо острова.

У певній мірі, погляди Туреччини та ЄС на Близький Схід, Кавказ, Центральну Азію, Балкани та Чорноморський регіон у період 2003 – 2014 рр. відрізнялися, проте найголовнішою і для Анкари, і для Брюсселю була стабільність цих регіонів [20, с. 10]. Туреччина майже завжди була важливою та помітною силою у вищезгаданих районах. Тому потенційне об'єднання сил навколо ідеї про підтримку стабільної політичної ситуації у вищезгаданих регіонах і підвищення рівня партнерських відносин між обома сторонами могло набути нових якісних ознак саме на тлі зовнішньополітичних аспектів.

Швидкий вступ Туреччини до ЄС, звичайно, був малоочікуваною подією. Проте Р. Ердоган вдало використав невпевнену позицію Брюсселю щодо продовження інтеграційних процесів між ЄС та Турецькою Республікою для корегування зовнішньополітичного курсу країни [22, с. 7]. Підтверджує цю тезу помітна інтенсифікація зовнішньополітичних контактів Туреччини із країнами Близького Сходу: Іраком, Іраном, Сирією тощо.

Важливо розуміти й те, що турецькі правлячі кола переорієнтували зовнішню політику країни з чіткою метою вирішення геополітичних завдань, серед яких доцільно назвати енергетичну безпеку країни [23, с. 117], демографічні, соціальні, економічні чинники тощо.

Економічна криза ЄС стала нагодою для збільшення кількості євроскептиків у самій Туреччині. На період 2014 р. кількість населення Туреччини, яка підтримувала шлях європейської інтеграції значно скоротилася.

Таким чином варто говорити про те, що прийшовши до влади у 2003 р. уряд Р. Ердогана змінив зовнішньополітичні пріоритети країни. Значною мірою це було зумовлено і внутрішніми реформами, які допомогли новому уряду зосередити більше повноважень у власних руках, насамперед це стосується поступового але планомірного зменшення впливу військових на політичні процеси у державі.

Необхідно зазначити і те, що основним автором нової зовнішньополітичної стратегії Турецької Республіки став А. Давутоглу. У своїх роботах, присвячених історії та теорії міжнародних відносин він зумів обґрунтувати необхідність зміцнення зовнішньополітичного становища Туреччини шляхом використання історичної, політичної та культурної спадщини Османської імперії. Особливу увагу він звернув на те, що орієнтація сучасної офіційної Анкари виключно на Європу не має під собою історичного підґрунтя і не може трактуватися у варіанті, який був запропонований першим президентом Турецької Республіки М. Кемалем.

Під час урядування Р. Ердогана Туреччина почала поступово відходити від типової для республіки прозахідної орієнтації, що мало наслідком зміни у відносинах з ЄС.

Процес європейської інтеграції Туреччини, який було помітно активізовано після приходу до влади Р. Ердогана внаслідок парламентських виборів 2002 р., фактично зупинився у 2005 р. Ця пауза була вдало використана турецьким політичним керівництвом з метою переорієнтації громадської думки населення Туреччини у напрямку більш самостійної зовнішньої політики.

Список використаних джерел та літератури

1. Turkish foreign policy: from status quo to soft power [Electronic resource]. – URL:
http://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=281&story_ID=25, 2009.

2. The European Transformation of Modern Turkey / K.Derviř, M. Emerson, D. Gros, S. Ülgen. – Brussels: Centre for European policy Studies, 2004.
3. Tocci N. Turkey's neighbourhood policy and EU membership: Squaring the circle of Turkish foreign policy / N. Tocci // International Journal. – 2012. – Vol. 67. – № 1. – С. 65–80.
4. Кудряшова Ю. С. Турция и Европейский Союз: история, проблемы и перспективы взаимодействия / Ю. С. Кудряшова. – Москва, 2010. – 334 с.
5. Аватков В. А. Турция – НАТО: 60 лет [Электронный ресурс] / В. А. Аватков. – Режим доступа до ресурсу: <http://pda.iarex.ru/articles/29185/>.
6. Cornell S. What drives Turkish Foreign Policy? / S. E. Cornell // The Middle East Quarterly. – 2012. – № 19. – P. 13–24.
7. Shankland D. Islam and Politics in Turkey: The 2007 Presidential Elections and Beyond. / D. Shankland // International Affairs. – 2007. – Vol. 83. – №. 2. – 2007. – С. 357–371.
8. Возможные сценарии развития Турции до 2050 года / [Н. Ю. Ульченко, И. И. Иванова, Н. Г. Киреев и др.] // Восточная аналитика. – 2014. – № 4. – С. 25–28.
9. Davutođlu A. Turkey's humanitarian diplomacy: objectives, challenges and prospect / Ahmet Davutođlu // Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity. – 2013. – Vol. 41. – № 6. – P. 865–870.
10. Tocci N. Turkey and The European Union. A journey in the Unknown [Электронный ресурс] / Nathalie Tocci. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2014/11/turkey-european-union-journey-unknown-tocci/turkey-and-the-european-union.pdf>.
11. Davutođlu A. “The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis) Order”, Perceptions: Journal of International Affairs. – Vol. 2. – No. 4. – Dec. 1997. – Feb. 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/12/Clash-of-interests.pdf>
12. Шишков В. В. Перспективы образования неоимперских центров в арабомусульманском мире: политологический анализ / В. В. Шишков // Вестник

- международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2014. – № 4. – С. 177–195.
13. A fading European dream [Электронный ресурс] // The Economist. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.economist.com/node/17276372>.
14. Pap A. Турция не будет членом Евросоюза, этот вопрос закрыт. [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1369981980>
15. Romano Prodi, president of the European Commission official visit in Turkey Turkish Grand National Assembly [Электронный ресурс]. – 2004. – Режим доступа:
http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-04-16_en.htm?locale=tr.
16. Успехи и неудачи Турции в реализации ее внешнеполитической концепции / [Е. П. Бужинский, И. И. Иванова, С. А. Корицкий и др.] // Турция: роль в современном мире. – Москва: ЦСА РАН, 2012.
17. Thumann M. Turkey's Role Reversals / Michael Thumann // The Wilson Quarterly. – 2010. – Vol. 34. – № 3. – P. 28–33.
18. Davutoğlu A. “The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis) Order”, Perceptions: Journal of International Affairs. – Vol. 2. – No. 4.
19. Dec. 1997. – Feb. 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/12/Clash-of-interests.pdf>
20. Ульген С. Место под солнцем или пятнадцать минут славы? Новый внешнеполитический курс Турции / С. Ульген ; пер. с англ. М. Коробочкина; Моск. Центр Карнеги. – М., 2011. – 39 с.
21. Akçakoca A. Turkey – Ready for the EU? [Электронный ресурс] / A. Akçakoca, F. Cameron, E. Rhein. – 2004. – Режим доступа до ресурсу: http://www.epc.eu/documents/uploads/365498427_EPC%20Issue%20Paper%2016%20Turkey%20Ready%20for%20the%20EU.pdf.
22. Надеин-Раевский В. А. Восточный вектор политики Турции (I). Реанимация «пантюркистского проекта» / В. А. Надеин-Раевский // Азия и

Африка в современной мировой политике: сб. статей. – М., 2012. – С. 163–183.

23. Fradkin H. POWER PLAY: Turkey's Bid to Trump Iran / H. Fradkin, L. Libby // World Affairs. – 2011. – № 5. – P. 6–15.

24. Гайдаева Ю. Ю. Турция: идеология и политика будущего. Неооттоманизм или кемализм / Ю. Ю. Гайдаева // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Социология. Политология. – 2014. – № 2. – С. 116–120.

THE INFLUENCE OF EUROPEAN INTEGRATION ON THE FORMATION OF TURKISH FOREIGN POLICY (2003 – 2014).

Abstract. The process of European integration of Turkish Republic is one of the most difficult topics in the history of international relations. This political process reacts on the international course and domestic policy of Turkish state.

The article is focused on the influence of European integration of Turkish Republic on the formation of Turkish foreign policy in the period of Recep Erdogan governments (2003-2014). The impact of European integration on changing domestic policy was analyzed in the context of formation of state international policy. Main ideas and foreign strategy concepts about European policy by Ahmet Davutoglu were considered too. The author emphasizes that the Turkish government could change the state international course after Justice and Development Party came to power in 2003. Since this time Turkish Republic started the process of changing traditional “west-oriented” policy.

Keywords: Turkish Republic, European Union, Ahmet Davutoglu, Recep Erdogan, European integration.

ВЛИЯНИЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ (2003 – 2014 гг.)

Аннотация. Процесс европейской интеграции Турецкой Республики является одной из наиболее сложных и актуальных проблем в истории международных отношений. Этот политический процесс оказал влияние и на общий внешнеполитический курс Турции.

В статье рассматривается влияние процесса европейской интеграции Турецкой Республики на формирование внешней политики государства в период деятельности правительств, возглавляемых Реджепом Эрдоганом (2003-2014 гг.). В контексте формирования внешней политики страны проанализировано влияние европейской интеграции на изменение некоторых особенностей внутренней политики Турецкой Республики. Исследованы основные идеи и принципы внешней политики Ахмета Давутоглу. Авторы приходят к выводу о том, что после прихода к власти в Турции в 2003 г. Партии справедливости и развития внешнеполитический курс государства был изменен. С этого времени следует говорить о том, что Турция пересмотрела свои традиционные прозападные взгляды.

Ключевые слова: Турецкая Республика, Европейский Союз, Ахмет Давутоглу, Реджеп Эрдоган, европейская интеграция.

ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ ТА ЄС

***Анотація.** Стаття присвячена актуальній проблемі формування політичного простору сучасної України та Європейського Союзу. Визначено поняття «політичний простір» і його застосування в сучасній політичній науці, проаналізовано основні тенденції та зв'язки, які безпосередньо впливають на процес інтеграції політичної системи України у політичний простір ЄС, зосереджено увагу на важливості міжпартійного співробітництва у процесі євроінтеграції.*

***Ключові слова:** політичний простір, Європейський Союз, політична система, транснаціоналізм, політичні партії, інтеграція.*

Відносини між Україною та Європейським Союзом протягом двох десятиріч розвивалися з різною динамікою. Фактори, які визначали і продовжують впливати на цей процес, стосуються як внутрішньополітичної ситуації в країнах ЄС та України, так і геополітичних трансформацій, пов'язаних з прискореним процесом глобалізації.

Усталеною практикою визначення взаємозв'язків між двома партнерами є застосування терміну «інтеграція». Саме таке формулювання часто використовується і означає процес зближення, об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле. Необхідною умовою цього процесу є утворення взаємозв'язків на різних рівнях.

Саме шляхом побудови, в першу чергу, економічних, а вже в подальшому політичних зв'язків, було засновано Європейське об'єднання

вугілля та сталі, яке після десятиліть розширення набуло форми та атрибутів сучасного Європейського Союзу.

Існує достатня кількість наукових досліджень, які в основному зосереджуються на аналізі процесу європейської інтеграції України, особливо в контексті інституційної складової. Однак, актуальність даної роботи визначається саме необхідністю більш детального аналізу політичної інтеграції, яка у підсумку покликана сформувати спільний політичний простір між Україною та ЄС. Особливої уваги в цьому контексті заслуговують політичні партії, які є провідниками та основними суб'єктами політичної системи України та ЄС.

Отже, розпочнемо з визначення такого поняття як «політичний простір» і його застосування в сучасній політичній науці, а також ролі політичних партій у цьому контексті. Увага до вивчення зазначених процесів та тенденцій частково приділялася вітчизняними та зарубіжними фахівцями. Зокрема, теоретичні аспекти щодо ролі політичних партій і політичних систем знаходять висвітлення в роботах М. Дюверже, Р. Катца, П. Майєра, Р. Міхельса, М. Острогорського, С. Ліпсета, А. Лійпхарта, С. Роккана та Дж. Сарторі. У російській політології цією проблематикою безпосередньо займаються О. Карінцев та Ю. Клочкова. Висвітлення питань, пов'язаних з визначенням характеристик політичного простору, знаходить своє відображення у працях Н. Косолапова, Е. Громогласова. Дослідженню питань теоретико-методичних та прикладних аспектів зазначеної теми також приділяли увагу А. Мельвіль та С. Хантінгтон.

На думку Н. Косолапова, поняття простору досить часто використовується в суспільних науках з метою аналізу політичних процесів, які характеризують розвиток суспільства. У найширшому плані воно передбачає інтерсуб'єктивність реальності, яка усвідомлено вибудовується людьми, які мають деяку спільність (елітну та / або масову), відповідно до послідовної системи уявлень [2, с. 4]. У рамках цієї спільноти відбувається їх взаємодія, існує і відтворюється соціальна практика. Усвідомлення просторів

як явища і звернення до цієї категорії пов'язане з ускладненою функціональною та соціальною структурою сучасного суспільства.

С. Стрежнев у своїй праці «Транснациональные политические пространства: явление и практика» визначає, що політичний простір як різновид простору суспільного – це, насамперед, сукупність політичних правил і інститутів, яким підпорядковує своє життя певне людське співтовариство. Зв'язки між людьми і політичними інститутами в рамках єдиного політичного простору продиктовані принципами, нормами та цінностями. Цілі людської діяльності відображають притаманні саме йому смисли, значення і розуміння [4, с . 4].

Політичний простір в конкретних випадках буває обмеженим (вузьким), нещільним, сильно розрідженим або неоднорідним, але, за своєю природою, він не може бути неструктурованим, іншими словами, – цей простір завжди інституціоналізований і функціонує на постійній, практично повсякденній основі. Термін «політичний простір» корисний при обговоренні можливостей і впливу в рамках (національної) політичної системи акторів різної природи (центральні і регіональні влади, господарюючі суб'єкти, групи інтересів, громадські об'єднання).

Для більш легкого сприйняття поняття простору в політичній науці часто асоціюють з поняттям території, що визначає прив'язку до певної локалізації. Однак, якщо взяти для прикладу Європейський Союз, то поширення повноважень владних інституцій, які стосуються виконання певних суспільних завдань, як наприклад визначення економічної та соціальної політики співтовариства, визначаються, в першу чергу, не так територією, як функціональними особливостями та юрисдикцією.

Формування політичного простору Європейського Союзу потребує окремого, більш ґрунтовного, наукового дослідження. Це досить складна та неоднорідна політична система, яка включає в себе як національні особливості функціонування політичних партій, так і наднаціональні інституційні утворення, які покликані забезпечувати життєдіяльність

співтовариства та визначати рівень обмеження суверенітету держав-членів ЄС.

Вищезазначене розуміння політичного простору частково пояснюється транснаціоналізмом, – напрямком в теорії міжнародних відносин, який характеризується просторовим виміром та бере свій початок з розробок американських науковців Р. Кеохейна та Дж. Найя. Саме вони визначали інтеграційні процеси як поле взаємодії не лише держав, а й недержавних акторів та наднаціональних утворень [5, с. 148]. Варто зазначити про критику по відношенню до таких визначень зі сторони нео-реалістів, які вбачали лише першочергову роль державного утворення у процесі забезпечення найважливіших політичних, економічних та соціально-культурних потреб суспільства.

Однак, з плином часу та під тиском структурних глобалізаційних процесів, які набули прискорених темпів у останню декаду, все більше експертів підкреслюють про важливість визначення та ґрунтовного розуміння такого феномену як транснаціоналізація. Часто таке застосування використовується під час аналізу сучасних тенденцій розвитку Європейського Союзу та інших регіональних та субрегіональних утворень, як наприклад формат Східного партнерства, в якому окрім України перебуває ще п'ять країн. Звичайно, це не найкращий приклад інтеграції, зважаючи на досить невтішні результати існування ініціативи, яка бере свій початок з 2009 року. Але зазначена ініціатива є діючим форматом і саме Європейський Союз наразі працює над реформуванням Східного партнерства. Ініціатори, а це Швеція і Польща, з самого початку закладали поступову інтеграцію країн-членів Східного партнерства у європейський політичний простір. Яскравим доказом такого твердження є заснування Парламентської асамблеї ЄВРОНЕСТ, яка складається на 50 % з депутатів Європейського Парламенту та на інші 50% з депутатів національних парламентів країн СхП. Саме такий формат поєднує інструменти як інституційної, так і політичної інтеграції.

Варто також зазначити про основні характеристики формування політичного простору України, який з моменту здобуття незалежності перебуває у складному та багатогранному процесі становлення. Успадкована адміністративно-функціональна модель управління накладала певний відбиток на розвиток політичних інститутів та громадянського суспільства. Відсутність необхідного досвіду та стратегічного бачення у контексті проведення соціально-економічної та політичної трансформації дозволили фінансово-промисловим групам вмонтуватися у політичну систему України [3, с. 17].

Ця система на різних етапах її формування постійно піддавалася впливу зовнішніх імпульсів, які видозмінювали її архітектуру відповідно до забезпечення своїх інтересів. На думку Дж. Андерсона, унікальність політичної системи України характеризується притаманними їй формами ведення політичної боротьби з метою здобуття влади. Вони досить часто відмінні від існуючих традицій у демократичних суспільствах, коли є зрозумілими та усталеними правила гри, за якими і вимірюють рівень політичного плюралізму.

Нерозвиненість вказаних елементів, а в деяких випадках їх повне ігнорування з боку політичних гравців негативно впливає на весь процес державотворення у сучасних його вимірах. Деформації у політичній системі пояснюються її «перехідним періодом». Його прояви мають наслідки не тільки у діяльності урядових, але і новостворених політичних структурах, які досить швидко чисельно заповнили політичний простір України. З одного боку, кількісні показники партій начебто говорять про пристойний рівень плюралізму. З іншого, – за ідеологічними спрямуваннями вони ніяк не кореспондуються з класичним поділом на лівих, правих та центристів, хоча більшість з них себе саме так називають.

Отже, якщо спробувати порівняти політичний простір Європейського Союзу та України, варто зазначити про серйозну асиметрію, яка визначається специфікою історичного становлення та розрізненими характеристиками

основних суб'єктів. Однак, спробуємо зосередитися на визначенні основних рушійних сил, які покликані адаптувати та поступово інтегрувати політичний простір України до ЄС.

Якщо йде мова про процес поглибленої інтеграції, імплементацію Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угода про асоціацію), формування поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі. – оновна увага прикута до державних інституцій на рівні ЄС та України, які несуть відповідальність за вказаний процес. І часто, саме від результативності їхньої роботи залежить рівень успішності зближення та адаптація, в першу чергу, законодавства, норм, стандартів та умов, відповідно до яких відбувається процес конвергенції (зближення). Однак, часто дослідники зупиняються лише на аналізі інституційної кооперації, даючи оцінку проведеним зустрічам на офіційному рівні, двостороннім самітам, засіданням Комітету та Ради асоціації, прийнятим за результатами документам. Дійсно, саме в них можна віднайти імпульси, які визначають наскільки Україна наблизилась до Європейського Співтовариства.

Але існує інший вимір інтеграції, який, на думку автора, є ключовим у процесі формування спільного політичного простору України та ЄС. Саме у ньому основну роль відіграють політичні партії. У демократичних суспільствах політичні партії покликані забезпечувати зв'язок громадян з інститутами влади, відстоювати інтереси певного суспільного прошарку населення, впливати на вирішення проблем, пов'язаних з сучасними викликами, такими як тероризм, конфліктогенність, міграція, диспропорція економічного зростання різних країн ті ін. [1, с. 225].

Звичайно, проводячи порівняльний аналіз формування політичної системи України та ЄС, можна констатувати про серйозні відмінні характеристики. Перш за все, в Європейському Союзі сформувалася та функціонує унікальна партійна система, яка включає транснаціональний та

наднаціональний рівень. Вона характеризується існуванням різних форм взаємодії інституційних структур, правил, норм, звичаїв та політичних традицій. Ця партійна система формувалася протягом тривалого часу під дією різних факторів і в основному прямо-пропорційно залежала від розвитку Європейського Союзу.

П. Байковський пропонує певну періодизацію, відповідно до якої, етап становлення загальноєвропейських партій припадає на 1945 – сер. 1970-х рр., етап поглиблення співпраці та активного утворення транснаціональних партійних структур – сер. 1970-х – поч. 1990-х рр.), та постмаастрихтський етап переходу до функціонування наднаціональних партійних структур загальноєвропейського масштабу.

Ще однією відмінною рисою є ідеологічний розподіл та міжпартійна конкуренція правих, лівих та центристів. Хоча, варто відзначити, що сучасні тенденції поступово нівелюють таку жорстку категоризацію, так як виникає певна подібність партійних програм і методів досягнення визначених цілей. Окремої уваги заслуговує загрозлива тенденція до зростання підтримки популістських партій у багатьох країнах-членах ЄС.

Структурно партійна система ЄС складається з національних партій, наднаціональних партій і фракційних груп в Європейському Парламенті. Для запропонованого дослідження цікавим є визначення механізмів впливу політичних партій на процеси прийняття рішень в ЄС. Шляхом участі у загальноєвропейських виборах, що у підсумку дає змогу партіям бути представленими у Європейському Парламенті, відбувається вплив на формування та діяльність Європейської комісії. Також існує опосередкована партійна присутність у Раді ЄС та Європейській Раді. Допоміжними елементами функціонування та розширення політичного простору є різноманітні фонди, які ідеологічно близькі до політичних партій. Саме вони, як неурядові організації, яскраво ілюструють транснаціоналізацію в дії. Наприклад, такі міжнародні фонди як Фонд ім. Фрідріха Еберта та Фонд

Конрада Аденауера визначають сферу своєї діяльності далеко за межами Німеччини та Європейського Союзу.

Представництва зазначених фондів є і в Україні, що підкреслює залучення нашої політичної системи у процес інтеграції. Її досить важко класифікувати за звичним ідеологічним принципом, так як в Україні не в повній мірі сформований запит як суспільством, так і політиками, на ідеологію. Тому, вбачається доцільним використати дещо інший метод класифікації, відповідно до якого виокремлення політичних партій відбувається за наступними типами: 1) ідеологізовані партії; 2) партії вождиського типу; 3) номенклатурні або бюрократичні партії. Варто зазначити, що найчастіше зустрічаються змішані типи партій. Тобто, ідеологізовані партії часто також мають атрибути партій вождиського типу, так само як і номенклатурні. Для прикладу, візьмемо партію Свобода, яку можна віднести до ідеологізованих партій (мається на увазі, що ідеологія є системоутворюючим елементом), однак їй також характерна ознака партії вождиського типу. До партії номенклатурного (бюрократичного) типу, наприклад, можна віднести колишню СДПУ(о) або Партію регіонів.

Окремо потребує розгляду вплив фінансово-політичних на формування політичного простору України та зрілість демократії. Характерно, що з розвитком та трансформацією демократичних інститутів, укріплювалися і позиції олігархів. Суспільство мовчазною згодою прийняло таку модель функціонування політичного простору та розвитку держави загалом.

Незважаючи на цілий ряд відмінностей у політичних традиціях України та Європейського Союзу, все ж таки, вбачається доцільним визначити важливість функціонування та кооперації політичних партій. Станом на сьогодні, існує співпраця між Європейською народною партією та більшістю основних політичних партій України (БПП, Батьківщина, Народний фронт). ЄНП (англ. European People's Party, EPP) – об'єднана загальноєвропейська політична партія, котра поєднує окремі національні християнсько-

демократичні та консервативні партії. Чисельно найбільше загальноєвропейське партійне об'єднання. Заснована в 1976 р.

Інше найбільше наднаціональне утворення, Партія європейських соціалістів, офіційно не має партнера в Україні, однак підтримує контакти з наближеними рухами та організаціями, які сповідують принципи соціал-демократії. ПЄС (англ. Party of European Socialists) – європейська партія, що складається з 33 соціалістичних, соціал-демократичних і робітничих партій з країн-членів Євросоюзу та Норвегії.

Саме шляхом, в першу чергу, політичних консультацій відбувається ухвалення необхідних важливих рішень на рівні ЄС та України, які в подальшому слугують поглибленню або послабленню інтеграції та конвергенції політичного простору.

Повернемося до міжпарламентського формату ЄВРОНЕСТ. Зазвичай, напередодні засідань постійних комітетів та парламентської асамблеї відбуваються консультації політичних груп ЄП та національних парламентів країн-учасниць СхП. Також постійні двосторонні візити в Україну на рівні депутатів Європарламенту майже завжди супроводжуються консультантами з політичних груп, які визначають і часто впливають на позицію євродепутатів щодо прийняття подальших рішень.

Резюмуючи, з огляду на зазначене, проблематика визначення ролі політичних партій у формуванні спільного політичного простору Європейського Союзу та України потребує подальшого вивчення. Незважаючи на транзитивний стан та недосконалість формування політичної системи України варто поглиблювати співпрацю на рівні політичних партій. Така кооперація буде позитивно впливати, в першу чергу, на становлення та трансформацію партійної системи України, яка має керуватися ідеологічними орієнтирами та відстоювати інтереси своїх виборців, а не фінансово-промислових груп. Саме європейський досвід побудови та функціонування партійної системи є необхідним для зміни підходів у процесі державного управління та виробленні подальших стратегій інтеграції.

Надзвичайно важливо створювати та втілювати в реальність нові тренди політичної культури. Такий процес розрахований на довгострокову перспективу, однак, саме його практичне втілення прискорить трансформацію політичного простору України в контексті подальшої демократизації.

Список використаних джерел та літератури

1. Байковський П. Б. Загальноєвропейські партії в політичній системі Європейського Союзу / П. Б. Байковський // Історико – політичні проблеми сучасного світу: зб. наук. статей. – 2009. – Т. 19 – 20. – С. 224–228.
2. Косолапов Н. А. Глобализация: территориально-пространственный аспект / Н. А. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения (МЭиМО). – 2005. – № 6. – С. 3–13.
3. Лановий В. Олігархат vs вільне підприємництво / В. Лановий // Український тиждень. – 2012. – № 49. – С. 16–17.
4. Стрежнев С. Транснациональные политические пространства: явление и практика / С. Стрежнев. – М., 2011. – 376 с.
5. Цыганков П. А. «Транснационализм в науке о науке в международных отношениях: вклад Д. Ная, и Р. Кохейна» / П. А. Цыганков // Теория международных отношений: Хрестоматия. / Сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 147–151.
6. Albert M. Translational Political Spaces: Agents – Structures – Encounters (History of Political communication) / M. Albert, G. Bluhm, J. Walter, J. Helmig. – Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2009.
7. Anderson J. Transnational Democracy: Political Spaces and Border Crossings / J. Anderson. – London, New York: Routledge, 2002. – 254 p.
8. Keohane R. O. Power and Governance in a Partially Globalized World / R. O. Keohane. – London, New York: Routledge, 2002. – 298 p.

9. Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe / J. Linz, A. Stepan. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996. – 479 p.
10. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським [...] Верховна Рада України; Закон від 16.09.2014 № 1678-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/1678-18>.
11. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [...] Україна, ЄС, Бельгія [...]; Угода, Протокол, Міжнародний документ від 14.06.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

PROBLEMATICS OF FORMING THE POLITICAL SPACE OF UKRAINE AND THE EU

***Abstract.** The article is devoted to the issue of political space forming of contemporary Ukraine and European Union. The paper proposes a new classification of the political parties which are represented in Ukraine.*

It was determined by using different types of analysis the concept of "policy space" and its application in contemporary political science, main trends and relationships that directly affect the integration of Ukraine's political system into the EU political space, importance of inter-party cooperation in the process of European integration.

***Keywords:** political space, the European Union, political system, transnationalism, political parties, integration.*

ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА УКРАИНЫ И ЕС

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме формирования политического пространства современной Украины и Европейского Союза. Определено понятие «политическое пространство» и его применение в современной политической науке, проанализированы основные тенденции и связи, которые непосредственно влияют на процесс интеграции политической системы Украины в политическое пространство ЕС, сосредоточено внимание важности межпартийного сотрудничества в процессе евроинтеграции.

Ключевые слова: политическое пространство, Европейский Союз, политическая система, транснационализм, политические партии, интеграция.

Актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносин

УДК 94(560:569.1)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.04.44-58>

Андрій Бойко,
магістр,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СИРІЙСЬКИЙ ФАКТОР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ТУРЕЧЧИНИ (2003-2014 рр.)

Анотація. У статті проаналізовано двосторонні відносини між Турецькою Республікою та Сирійською Арабською Республікою за часів правління урядів Р. Ердогана. Розглянуто причини та передумови виникнення суперечностей між обома країнами, їх перебіг, спроби вирішення та їх наслідки для Туреччини. Досліджено причини зміни зовнішньої політики Турецької Республіки на сирійському напрямку.

Ключові слова: Реджеп Ердоган, Ахмет Давутоглу, Туреччина, Сирія, «арабська весна».

Турецько-сирійські відносини є однією з найскладніших тем зовнішньої та внутрішньої політики обох держав [1, с. 118]. Істотне збільшення напруження в регіоні Близького Сходу, загострення кризи навколо біженців, тривала громадянська війна у Сирії, збільшення зовнішньополітичної активності Туреччини та проблема тероризму в наш час помітно збільшили інтерес у тому числі й до двосторонніх відносин між офіційною Анкарою та Дамаском.

У межах цього дослідження неможливо розглянути повну історію взаємовідносин двох країн. Хронологічні межі роботи охоплюють період між 2003 та 2014 рр., тобто час правління урядів Реджепа Ердогана. Розуміння змін поглядів турецької дипломатії щодо Сирії є вкрай важливим, адже

приклад двосторонніх відносин допоможе зрозуміти основні принципи зовнішньої політики Анкари протягом зазначеного часу.

Історія відносин Туреччини та Сирії ніколи не була простою, зрештою це твердження є слушним для усіх країн, які мають кордон із сучасною Турецькою Республікою. Більшість держав, які раніше входили до складу Османської імперії дуже обережно ставились до можливості збільшення впливу та значення Туреччини у регіоні саме з огляду на її османське минуле.

В Анкарі, навпаки, тривалий час більшість арабських країн розглядались як колоніальні території, які отримали та захистили власну незалежність виключно завдяки втручання третіх держав [2, с. 24]. З іншої точки зору, весь час існування республіки у Туреччині її правлячі кола ставились до сусідніх мусульманських країн із великою підозрою через власні прозахідні погляди [3, с. 3] та намагання модернізувати країну за західним зразком. А це означало проведення секулярних реформ, проти яких і виступала частина правлячих режимів країн Близького Сходу та їх суспільства.

Сучасні відносини між двома країнами також тривалий час були складні. На це існувало декілька причин, основними серед яких були територіальні суперечності між Анкарою та Дамаском, передусім конфлікт навколо турецької провінції Хатай (Іскендерун), який бере свої витoki ще у XVI ст. [4]. За рішенням конференції у Сан-Ремо (1920 р.) цю територію було включено до складу Сирії, яка була підмандатною територією Франції. Проте вже у 1939 р. Франція передала провінцію до складу Туреччини з метою нейтралізації позиції Анкари у Другій світовій війні [2, с. 25]. Важливість цієї території пояснюється її стратегічним становищем, адже вона має безпосередній вихід до Середземного моря. До того ж, саме через територію провінції Хатай проходять важливі торговельні шляхи у регіоні.

Важливою складовою частиною суперечностей між двома країнами є й статус річок Тигр та Євфрат, адже їх витoki знаходяться на території

Туреччини й протікають територією Сирії. Обидві річки мають стратегічне значення для офіційного Дамаску, адже від них залежить забезпечення країни прісною водою. Неодноразово навколо цих водних артерій спалахували суперечності, спричинені намаганнями турецької сторони обмежити постачання прісної води до Сирії.

Конфлікти навколо приналежності спірної території та правами щодо використання річок тривалий час були одними з головних перешкод у встановленні добросусідських відносин між обома країнами.

Зменшення напруженості у відносинах між обома державами почало відбуватися в період після 1997-98 рр. [4, с. 40]. Поступове поліпшення відносин між країнами набуло імпульсу після того, як тодішній президент Туреччини Ахмет Сезер відвідав похорон президента Сирії Хафеза Асада у 2000 р.

Помітного розвитку відносини між двома країнами набули після приходу до влади урядів Р. Ердогана та Башара Асада. Поліпшення відносин між країнами було зумовлене більш прагматичними підходами нових політичних лідерів держав.

Позиції обох країн також значно зблизились після того, як Туреччина не дозволила використати власну територію американським військовим під час інтервенції в Ірак у 2003 р. [5, с. 70]. У 2004 р. Б. Асад відвідав Туреччину. Візит у відповідь Р. Ердогана лише підтримав налагодження відносин між двома країнами, найвищою точкою якого стало підписання угод про торговельні відносини, скасування візового режиму та утворення у 2009 р. стратегічної ради із співробітництва [5, с. 71]. Саме завдяки діяльності цієї установи між обома країнами була підписана низка додаткових угод у політичній, соціально-економічній, військовій та торгівельній сферах [6].

Таке потепління у відносинах між обома сторонами було обумовлене низкою причин. До них належать, наприклад, реалістичне ставлення турецької влади щодо того, що без тісної співпраці із Сирією було вкрай

важко вирішити існуючі на той момент політичні проблеми регіону Близького Сходу. В Анкарі також чудово розуміли, що налагодивши співпрацю із Дамаском вдасться значно підвищити власний рейтинг у відносинах з іншими арабськими країнами. Для обох держав достатньо жорстко стояла проблема потенційного утворення курдської держави. Адже і в Сирії і в Туреччині мешкала значна кількість курдського населення. Сприяло збільшенню сепаратистських настроїв серед курдського населення й отримання курдами широкої автономії у складі Іраку. Безумовно, обидва уряди виступали проти такого розвитку подій.

Як уже було зазначено вище, Анкара розглядала співпрацю з Дамаском як можливість повернути втрачений вплив на інші арабські країни [7]. В цьому контексті турецькі дипломати тривалий час намагались виконувати роль посередників між сирійською та ізраїльською сторонами у вирішенні їх тривалого конфлікту. Сирія і Туреччина також усвідомлювали необхідність заповнення політичного вакууму, який утворився в регіоні після падіння режиму Саддама Хусейна в Іраку [8], який відкривав можливості для загострення курдського питання, виникненню радикальних терористичних угруповань тощо.

Керівництво Сирії також чудово розуміло необхідність зближення з турецькими партнерами, адже на початок 2000-х рр. було цілком зрозуміло те, що Дамаск через низку об'єктивних та суб'єктивних причин не зможе бути серйозним конкурентом для зовнішньополітичних амбіцій Анкари.

Події «арабської весни» поставили фундаментальне питання про те, чи не стала ця криза початком занепаду національних держав у регіоні [9]? Безумовно таке питання набуло своєї актуальності з огляду і на події у Сирії. З іншого боку кризові явища, викликані «арабською весною» надали Туреччині можливість значно активніше проводити власну політику в регіоні. Проте в той самий час існувала ціла низка проблем, які суттєво обмежували простір для маневру турецьких дипломатів та політиків. Адже на відміну від більшості арабських країн, Туреччина має іншу мову, імперське

минуле, є членом НАТО та неоднозначний імідж союзника США у регіоні [10, с. 112]. До цього слід додати ще й порівняно розвинуті відносини із Ізраїлем, які ще більш негативно впливають на імідж Туреччини у мусульманських країнах. Розгляд відносин між Анкарою та Дамаском у контексті громадянської війни, яка розпочалася в Сирії у 2011 р. також є важливим з точки зору реакції турецького політикуму на військовий конфлікт, який відбувався у прикордонній для Туреччини країні. Потенційно це була важлива нагода продемонструвати статус й можливості регіонального лідера, який зміг би без сторонньої допомоги з боку третіх країн зупинити війну та вирішити складний регіональний конфлікт.

Дослідники вважають, що подолання істотних розбіжностей між урядами обох держав стало одним з найбільших досягнень концепції А. Давутоглу «нуль проблем із сусідами» [2, с. 147]. Саме через турецькі політичні та економічні інтереси, офіційна Анкара порівняно тривалий час не виступала із прямим засудженням дій режиму президента Сирії Б. Асада [11, с. 14]. Більше того, після початку революційних подій у країнах регіону, представники обох держав намагались засвідчити єдину позицію щодо необхідності найскорішого припинення дестабілізації.

Так, наприклад, 6 лютого 2011 р. у сирійському м. Алеппо були проведені переговори між Б. Асадом та Р. Ердоганом, однією з центральних тем яких стали революційні події в Єгипті. Під час цієї зустрічі представники обох держав виступили із спільною заявою про те, що сподіваються на швидке відновлення безпеки та стабільності у Єгипті [12] та в усьому регіоні.

Однак вже у середині березня протести розпочалися й на території Сирії. Варто зазначити, що загалом виникнення й перебіг революційних подій проходили за тією ж схемою, що й в Єгипті й Тунісі: потужні молодіжні рухи спротиву, які вже мали досвід участі в протестах проти діючого політичного режиму, змогли швидко взяти під свій контроль центральні райони столиці країни та швидко розповсюдити революційні настрої по всій території держави [13, с. 1].

Серед основних причин початку громадських протестів проти режиму Б. Асада необхідно назвати низький рівень життя пересічного населення. На фоні високих цін на продукти, середня заробітна платня у Сирії складала 242 долари США. 13% сирійського населення мешкало на 1 дол. у день, а 30% - менш ніж на 2 дол. Рівень безробіття на 2010 р. офіційно складав 8%, проте насправді ця цифра була значно більшою. До цих показників варто додати й демографічний фактор, а саме стрімке зростання сирійського населення з 16 млн. у 2000 р. до 21 млн. на початку 2011 р. Саме на демографічний чинник, як один із найважливіших, що зумовив початок масових протестів звертають увагу й представники ЄС. Додавши до цієї цифри кількість біженців, які прибували до Сирії з територій Іраку та Палестини й вимагали істотних, як для такої країни, витрат, стає зрозумілим важке соціально-економічне становище держави. Загострював ситуацію й релігійний чинник, адже більшість представників державного керівництва належали до нечисельної мусульманської конфесії алавітів [6], що зрештою і стало однією зі складових майбутнього конфлікту. Не варто забувати й про поліцейський, антидемократичний внутрішній режим у Сирії.

Туреччина від самого початку заворушень стимулювала президента Сирії Б. Асада до проведення реформ. Тодішній міністр закордонних справ Туреччини А. Давутоглу прибув до Сирії задля того, щоб продемонструвати підтримку режиму Б. Асада та запропонувати допомогу у найшвидшому припиненні кровопролиття [7]. Проте під час істотного збільшення насильства з боку урядових сил та відсутності дієвого реформування державної політики з боку Дамаску, офіційна Анкара поступово змінила свою точку зору щодо ситуації в країні та шляхів виходу з неї. Так, наприклад, у червні 2011 р. офіційні представники турецької влади провели зустріч із лідерами сирійської опозиції, після якої були введені санкції проти режиму Б. Асада [5, с. 71], а з 6 грудня 2011 р. було призупинено торгівлю з офіційним Дамаском. Такі дії були зумовлені у тому числі й збільшенням антидемократичних виявів сирійського режиму у вигляді бомбардувань

цивільних об'єктів, арештів, катувань та страт тисяч громадських активістів, позбавлення повсталих регіонів країни постачання питної води, електроенергії, продуктів тощо [14].

Більше того, через істотне загострення подій у Сирії, ситуація також ставала більш небезпечною і для самої Туреччини. Перш за все, внаслідок великої протяжності державного кордону між двома країнами, суттєво збільшилась кількість біженців, які шукали порятунку від громадянської війни [5, с. 67]. Під час бойових дій уряд президента Б. Асада помітно збільшив підтримку курдів, які знаходились на території Сирії задля їх залучення у боротьбу із повстанцями. Така політика сусідньої держави викликала занепокоєння в Анкарі, адже потенційно ситуація могла стати більш загрозливою і для Туреччини. З боку турецького уряду неодноразово були висловлені занепокоєння кризовим станом у Сирії. Так, наприклад, тодішній міністр закордонних справ Туреччини А. Давутоглу у відповіді на питання про застосування хімічної зброї з боку сирійських урядових військ підкреслив: «Ми скористались усіма можливими дипломатичними каналами. Але, на жаль, наші дружні застороги та поради, які ми надавали, а також інтереси безпеки Туреччини залишились без уваги. Як ви знаєте, ми першими побачили снайперів, а пізніше й артилерію, що атакували цивільні поселення» [15].

Потрібно зазначити те, що активна лінія поведінки, яку обрало керівництво Туреччини значно розширила вплив країни на внутрішньополітичні процеси у Сирії [5, с. 71]. Спочатку це допомогло підвищити міжнародний авторитет країни як домінуючого представника регіону. Проте, вже на період 2014 р. можна було констатувати й те, що уряд Р. Ердогана зробив певні прорахунки щодо поглядів на режим президента Б. Асада. Перш за все, варто звернути увагу на те, що була недооцінена реальна сила президентської влади у Сирії та рівень допомоги сирійському уряду з закордону, переоцінена ступінь власних можливостей та сподівання на підтримку з боку НАТО щодо тиску на сирійську владу та її союзників.

Після початку активних бойових дій на території Сирії, з квітня 2011 р. [16, с. 11] до Туреччини почала прибувати велика кількість біженців. Для Анкари це була чудова нагода продемонструвати світу та, зокрема, ЄС свої можливості у вирішенні масштабної гуманітарної кризи у регіоні. Відвідуючи один із таборів для вимушених переселенців у м. Діярбакир, А. Давутоглу заявив про те, що: «...Туреччина пишається тим, що надає притулок 500 тис. сирійських громадян» [17].

Турецька влада спочатку оголосила цифру у 100 тис. біженців як критичний показник, після якого країна вже не зможе приймати поселенців. Проте вже на період 2014 р. за офіційними джерелами, кількість осіб, які шукали притулок на території Турецької Республіки складала 1, 645 млн [16, с. 11]. Це зумовило до великі витрати з державного бюджету Туреччини, зростання рівня безробітних серед турецького населення, погіршення загального рівня життя у країні [18, с. 29] та, як наслідок, зростання внутрішньополітичної напруженості навколо питання допомоги біженцями із сусідніх країн.

Завдяки географічним, історичним умовам, давній традиції внутрішньої міграції між країнами [19] та порівняно успішному економічному розвитку, саме Туреччина відіграла найбільшу роль у стримуванні просування потоків мігрантів до інших країн, насамперед членів ЄС.

На самому початку конфлікту Туреччина провела широку агітаційну компанію, що закликала переселенців шукати притулку саме на її території. Вже у жовтні 2011 р. стосовно біженців була запроваджена політика «відкритих дверей», а також на тимчасових мігрантів розповсюджувалися норми правового захисту [20, с. 1]. Така позиція ґрунтувалася на політичних розрахунках Анкари. В першу чергу на тому, що конфлікт у Сирії буде мати короткочасний характер у вигляді перемоги сирійських опозиційних сил, подальшої швидкої стабілізації ситуації та повернення біженців до місць їх постійного мешкання [19]. До цього слід додати й те, що завдяки такій

політиці турецька політична еліта сподівалась отримати підтримку з боку сирійської громадськості та нашоувхнути її на ідею наслідування принципів та політики Турецької Республіки. Проте ці розрахунки не виправдались й до моменту залишення Р. Ердоганом у 2014 р. посади прем'єр-міністра країни криза навколо Сирії не була врегульована.

Представники турецької влади також неодноразово звертали увагу міжнародної спільноти як на антидемократичний режим сирійської влади, так і на гуманітарну кризу навколо біженців. Так, наприклад, 4 вересня 2013 р. була виголошена офіційна заява представників міністерств закордонних справ Іраку, Йорданії, Лівану й Туреччини, в якій, зокрема, містилися заклики до якнайшвидшого припинення вогню та необхідності політичного вирішення усіх суперечностей [21]. Турецька сторона також неодноразово наголошувала на тому, що саме Туреччина була однією з перших країн регіону, яка надала допомогу біженцям із Сирії та виступила проти діючого режиму президента Б. Асада.

Анкара також проводила й активну та широку міжнародну політику щодо вирішення сирійського питання. Неодноразово турецька влада закликала до проведення військової інтервенції проти режиму Б. Асада [19]. Під час зустрічі міжнародної дипломатичної групи Друзів сирійського народу, яка проходила у кулуарах Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку, А. Давутоглу заявив про необхідність притягнення до відповідальності представників сирійської влади, які безпосередньо причетні до використання хімічної зброї та інших злочинів проти народу [22]. Як один з наслідків діяльності згаданої вище групи Друзів сирійського народу, 22 жовтня 2013 р. у Лондоні з'явилося спільне комюніке учасників цього товариства. У цьому повідомленні, зокрема, зазначалося про необхідність зміни влади у Сирії та притягнення представників режиму Б. Асада до відповідальності [23]. Однак ці заклики майже повністю залишились без відповідної та дієвої реакції з боку міжнародного співтовариства. Щодо позиції ЄС варто наголосити на тому, що ця організація намагалася впливати на Дамаск шляхом поступового

розширення цільових обмежувальних заходів [14], завдаючи таким чином істотного економічного й політичного тиску на режим Б. Асада.

Таким чином, можна дійти висновку, що сирійський вектор зовнішньої політики Турецької Республіки часів урядів Р. Ердогана був вкрай важливим як для внутрішнього становища країни, так і для міжнародного статусу й авторитету держави.

За період діяльності Р. Ердогана у якості прем'єр-міністра Туреччини, країні вдалося значно розвинути відносини із сусідньою Сирією. Проте події «арабської весни» поклали край цьому процесу. Активна участь Турецької Республіки у вирішенні сирійської кризи могла б продемонструвати потенціал регіонального лідера та країни, яка підтримує демократичні зміни у регіоні Близького Сходу. На період літа 2014 р. криза навколо біженців ще не становила істотної загрози для Європи, тому активність європейських політиків у цій сфері була порівняно низькою. Проте Анкарі не вдалося самостійно вирішити сирійську кризу й таким чином продемонструвати світу свій потенціал геополітичного лідера регіону. Це стало наслідком того, що Туреччина переоцінила власні економічні, політичні, військові та гуманітарні можливості, невірно оцінила потенціал опозиційного руху у Сирії та не врахувала можливість втручання у конфлікт інших держав.

Список використаних джерел та літератури

1. Гіас І. Сирійсько-турецькі відносини в Близькосхідній міжнародній системі / І. Гіас // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми новітньої історії зарубіжних країн" / І. Гіас. – Київ: ЛОГОС, 2012.
2. Маврина Ю. В. Концепция Давутоглу и ее влияние на внешнюю политику Турции (2001-2011) : дис. канд. ист. наук : 07.00.03 / Маврина Юлия Валерьевна. – Саратов, 2014. – 213 с.

3. Murinson A. Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century // The Begin-Sadat Center for strategic Studies, Bar-Ilan University, Ramat Gan 52900, Israel, Sep. 2012 Режим доступа:
<http://www.biu.ac.il/Besa/MSPS97.pdf>
4. Свистунова И. А. Ближний Восток во внешней политике Турции в XXI в.: региональная стратегия / Ирина Александровна Свистунова. // Проблемы национальной стратегии. – 2012. – № 4. – С. 39–55.
5. Tocci N. Turkey's neighbourhood policy and EU membership: Squaring the circle of Turkish foreign policy / Nathalie Tocci. // International Journal. – Vol. 67. – № 1. – 2012. – С. 65–80.
6. Волович А. А. Турция и «арабские революции» 2011 года [Электронный ресурс] / А. А. Волович. – 2011. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/26-05-11a.htm>.
7. Wakim J. Geopolitical Dimensions of the Syrian Crisis [Электронный ресурс] / Jamal Wakim // Foreign Policy Journal. – 2012. – Режим доступа:
[read:http://www.foreignpolicyjournal.com/2012/08/04/geopolitical-dimensions-of-the-syrian-crisis/](http://www.foreignpolicyjournal.com/2012/08/04/geopolitical-dimensions-of-the-syrian-crisis/).
8. Ахмедов В. М. Сирия, Турция и Иран: новые подходы к межрегиональному сотрудничеству [Электронный ресурс] / В. М. Ахмедов, Л. М. Кулагина. – Режим доступа до ресурсу:
<http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/17-01-05.htm>.
9. Крах арабской мечты [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа:
<https://lenta.ru/articles/2015/12/26/arabdream/>.
10. Kösebalaban H. Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism / Hasan Kösebalaban. // Perceptions: Journal of International Affairs. – 2011. – № 3. – С. 93–114.
11. Hinnebush R. Back to enmity : Turkey-Syria relations since the Syrian Uprising / Raymond Hinnebush. // Orient, Journal of German Orient Institute. – 2015.

12. Президент Сирии и премьер-министр Турции: "Проблемы Туниса и Египта – наши проблемы" [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа: <http://regnum.ru/news/1372182.html>.
13. Popular Protest in North Africa and the Middle East (VII): The Syrian Regime's Slow-motion Suicide [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ciaonet.org/catalog/22846>.
14. Conflict in Syria Trigger factors and the EU response [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573924/EPRS_BRI\(2016\)573924_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573924/EPRS_BRI(2016)573924_EN.pdf).
15. Statement of Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister of Foreign Affairs, in Response to a Question on the Use of Chemical Weapons in Syria, 30 August 2013 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/statement-of-mr_-ahmet-davutoglu-minister-of-foreign-affairs-in-response-to-a-question-on-the-use-of-chemical-weapons-in-syria.pdf.
16. Effects of the syrian refugees on Turkey [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/201518_rapor195ing.pdf.
17. Foreign Minister Davutoğlu “We will stand by the Syrian people until they live with honor in all around Syria” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu-we-will-stand-by-the-syrian-people-until-they-live-with-honor-in-all-around-syria.en.mfa>.
18. Cagaptay S. The impact of Syria`s refugees on Southern Turkey / S. Cagaptay, B. Menekse. – Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2014. – 33 с.
19. Jarosiewicz A. Turkey and the Syrian refugee problem [Электронный ресурс] / A. Jarosiewicz, K. Strachota. – 2015. – Режим доступа: <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-10-01/turkey-and-syrian-refugee-problem>.

20. Kirişci K. Syrian Refugees and Turkey's Challenges: Going beyond Hospitality / Kemal Kirişci. – Washington: Brookings, 2014. – 46 с.
21. Joint Statement of the Ministerial Meeting of Syria Bordering Countries organized by the United Nations High Commissioner for Refugees, 4 September 2013 [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа: http://www.mfa.gov.tr/joint-statement-of-the-ministerial-meeting-of-syria-bordering-countries-organized-by-the-united-nations-high-commissioner-for-refugees_-4-september-2013.en.mfa.
22. Foreign Minister Davutoğlu attends the meeting of Group of Friends of the Syrian People [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu-attends-the-meeting-of-group-of-friends-of-the-syrian-people.en.mfa>.
23. Final Communique of the London Ministerial Meeting on Syria, 22 October 2013 [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа: http://www.mfa.gov.tr/final-communique-of-the-london-ministerial-meeting-on-syria_-22-october-2013.en.mfa.

SYRIAN FACTOR IN FOREIGN POLICY OF TURKEY

***Abstract.** The article discusses the Turkish-Syrian relations during the period of 2003-2014 gg. The history of relations between the two countries has a deep and complicated history, in this article considers the newest part of it.*

At the turn of the millennium there has been considerable progress and the development of bilateral relations, which have been caused by the coincidence of interests of the ruling elites associated with a desire to stabilize the situation in the Middle East region. After the beginning of civil war in Syria, a progressive deterioration in relations between the two countries began. The reason for this was the position of Ankara, which had supported demands of the Syrian opposition and opposed to the regime of President B. Assad. The events of the “Arab Spring” in the territory of the Syrian Arab Republic gave Turkey an opportunity to

demonstrate the potential of a regional leader, especially in the eyes of Western countries and the EU. Deteriorating situation in Syria, with time, became a threat to national security of the Turkish Republic, which was developed, for example, in the issue of refugees, terrorism and exacerbation of "the Kurdish problem."

Till certain moment the government policy of Recep Erdoğan against Syria was bringing some dividends, for instance, the growth of the influence and authority of Turkey, both in the region and in the international arena. However, in the long term Ankara has failed to independently resolve the Syrian crisis.

Keywords: *Recep Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Turkish Republic, Syria, "The Arab spring".*

СИРИЙСКИЙ ФАКТОР В ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ТУРЦИИ (2003-2014 гг.)

Аннотация. *В статье рассмотрены турецко-сирийские отношения в период 2003-2014 гг. История отношений между двумя государствами имеет глубокую и сложную историю, в этой статье рассмотрена новейшая ее часть. На рубеже тысячелетий наметился заметный прогресс и развитие двусторонних отношений, которые были вызваны совпадением интересов правящих элит, связанных с желанием стабилизировать ситуацию в регионе Ближнего Востока. После начала гражданской войны в Сирии произошло постепенное ухудшение отношений между двумя странами. Причиной этого стала позиция Анкары, которая поддержала требования сирийских оппозиционеров и выступила против режима президента Б. Асада. События «арабской весны» на территории Сирийской Арабской Республики дали Турции возможность продемонстрировать потенциал регионального лидера, в особенности в глазах стран Запада и ЕС. Обострение ситуации в Сирии, со временем, стало угрожать национальной безопасности Турецкой Республики, что проявилось, например, в вопросах о беженцах, терроризме и обострении «курдской проблемы».*

До определенного момента политика правительства Р. Эрдогана в отношении Сирии приносила некоторые дивиденды, а именно рост влияния и авторитета Турции, как в регионе, так и на международной арене в целом. Однако в длительной перспективе Анкара не сумела самостоятельно разрешить сирийский кризис.

Ключевые слова: *Реджеп Эрдоган, Ахмет Давутоглу, Турция, Сирия, «арабская весна».*

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ТА КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ США

Анотація. Стаття присвячена дослідженню публічної та культурної дипломатії США як специфічного засобу здійснення зовнішньої політики держави. Простежується виникнення та еволюція здійснення цієї діяльності Сполученими Штатами, визначаються специфічні риси. Особлива увага приділяється питанню ефективності публічної та культурної дипломатії США.

Ключові слова: США, публічна дипломатія, культурна дипломатія, м'яка сила.

Протягом ХХ століття з'явилася безпрецедентно велика кількість нових «дипломатій» у формі засобів культурного, інформаційного чи іншого «м'якого» впливу одних держав світу на інші. Такі засоби включають широке поле політик, що отримали назви, зокрема, «публічної» та «культурної» дипломатій. Беручи до уваги зростаюче практичне застосування дій на міжнародній арені, що передбачаються цими поняттями, зростає і практична актуальність їх дослідження. Приклад США є дуже важливим у згаданому контексті, адже у другій половині ХХ ст. дипломатія цієї держави стала однією із найбільш інноваційних та динамічних, привносячи як нові поняття до теорії дипломатії, так і здійснюючи практичну діяльність за напрямками, які ще навіть не усвідомлювалися іншими державами.

Тому завданнями дослідження є окреслення специфіки виникнення публічної та культурної дипломатії США, простеження їх зміни протягом

другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., визначення їх специфічних рис, причин ефективності та недоліків.

Говорячи про публічну та культурну дипломатію США, одразу привертають увагу деякі специфічні особливості розуміння цих термінів у Сполучених Штатах, які одночасно і ускладнюють аналіз такої діяльності зовнішньополітичних органів США. Якщо, наприклад, у Великій Британії чи у Німеччині діяльність у сфері культури виділена як специфічний зовнішньополітичний метод, для здійснення якого створені органи, які лише його використанням і займаються – відповідно, British Council та Goethe Institute, то у Сполучених Штатах не простежується відокремлення «культурної дипломатії» від «публічної». Хоча обидва ці види дипломатичної діяльності у дипломатичній практиці США діяльність у цих сферах свідомо не розрізняється, остання є більш широким поняттям, адже включає вплив на громадську думку іншої держави усіма доступними засобами, а тому не всі види публічної дипломатії можуть бути названі культурною дипломатією.

«Публічну дипломатію» можна визначити як комплекс заходів, що здійснюються як центральними, так і закордонними органами зовнішніх зносин держави з метою дослідження ставлення та інформування іноземної громадськості, а також встановлення контактів закордоном, з метою покращення іміджу держави та досягнення національних інтересів [13]. «Культурна дипломатія» є комплексом цілеспрямованих дій спрямованих на здійснення обміну ідеями, інформацією, цінностями, традиціями, віруваннями та іншими аспектами культури, з метою сприяння міжкультурному взаєморозумінню [3]. Поняття «культурна дипломатія» є вужчим і використовується для опису програм культури як одна із складових зовнішньої культурної політики держави.

Основною функцією публічної дипломатії фактично є лобіювання інтересів певної держави закордоном, однак передусім не серед урядів, а серед громадськості іноземних держав. Із моменту самого виникнення

поняття «публічна дипломатія», а введеним у науку воно було американським дипломатом Е. Галліоном у 1960-их роках, у розумінні свідомої активної діяльності з інформування іноземної громадськості щодо дій держави у внутрішній та зовнішній політиці, переважно з метою формування розуміння та, за можливості, сприятливого ставлення, найбільшою мірою воно було пов'язане із практикою Сполучених Штатів Америки [13]. У публічній дипломатії, фактично, беруть усі офіційні посадові особи держави: президенти, провідні члени адміністрації, конгресмени, а також громадські діячі, відомі вчені, журналісти тощо. За їх виступами спостерігають мільйони людей у США та в усьому світі. Ще один приклад, близький до публічної дипломатії – започатковані ще президентом Франкліном Делано Рузвельтом звернення по радіо до американського народу кожної суботи, котрі адресувалися фактично не лише громадянам США, а й усьому світу [9, с. 250].

Найбільшою мірою започаткування публічної та культурної дипломатії Сполучених Штатів Америки пов'язане зі створенням у 1953 році Інформаційного Агентства США, діяльність якого координувалася радником по зв'язкам із громадськістю Державного департаменту США [1]. Станом на 1950-ті рр. Сполучені Штати сформулювали основні завдання публічної дипломатії, визначили ключові регіони та цільові аудиторії таких заходів. Так як цей історичний період припав на розпал «Холодної війни», відповідно, уся діяльність Сполучених Штатів скеровувалася на протидію Радянському Союзу та «червоній загрози».

Одним з найпотужніших інструментів американської культурно-пропагандистської політики стала розгалужена міжнародна мережа радіо і телемереж на інші (передусім, ворожі) країни, яка контролювалася вищезгаданим агентством, зокрема, на територію республік Радянського Союзу та країн «Східного блоку» – на Східну Європу транслиювалися радіостанції «Свобода» та «Вільна Європа» з Мюнхена та Відня менші радіостанції (напр., «Голос вільної Угорщини»). Створена в ході «холодної

війни», ця система об'єднувала п'ять американських міжнародних трансляційних установ – Голос Америки (Voice of America), Світову мережу обслуговування телебачення та кіно (WorldNet Television and Film Service), Радіо і ТВ Марті (Radio and TV Marti) – які були частиною міжнародного трансляційного бюро (International Broadcast Bureau), і неприбуткові корпорації – Радіо «Вільна Європа» / Радіо «Свобода» (Radio Free Europe/Radio Liberty) та Радіо «Вільна Азія» (Radio Free Asia) [5].

Так звана «кампанія правди» дозволила збільшити кількість незгодних із радянською політикою всередині блоку. Особливо активні зусилля щодо країн Східної Європи здійснювалися у напружені моменти 1956 р. в Угорщині та 1968 р. у Чехії, а, з послаблення «залізної завіси», у 1980-их цей регіон став пріоритетом публічної дипломатії США [5]. Президент Рональд Рейган брав особисту участь у реорганізації та розвитку цієї важливої сфери зовнішньополітичної діяльності. У 1983 р. була проголошена перша «Програма демократичної та публічної дипломатії». Спеціальною директивою президент створив групу з координації діяльності усіх відомств та програм публічної дипломатії. Група діяла у складі РНБ, під керівництвом радника президента з національної безпеки, що свідчило про те величезне значення, яке надавав Рейган цій сфері [9, с. 250].

Іншим основним методом публічної дипломатії на той час стали програми обмінів та візитів громадян інших держав (студентів, чиновників, військових тощо) до США, що охоплювали переважно країни Західної Європи. Меншою мірою програми публічної дипломатії охоплювали країни Близького та Середнього Сходу (зокрема, Іран), Індокитаю та Східної Азії (особливо Японію), Латинську Америку.

Цільова аудиторія включала три групи населення: 1) державні службовці, журналісти, редактори ЗМІ; 2) викладачі вузів та вчителі шкіл; 3) студенти. Загалом вони охоплювали дуже широке коло осіб, проте основний акцент США робили на роботі з молодими професіоналами (особливо у галузях політики і науки) та державними службовцями. Поступово

збільшувався відсоток представників державних еліт, що брали участь у обмінах – це дозволяло створити коло осіб, впливових у цільових державах та лояльних до Америки, та, таким чином, забезпечити ці держави від прорадянських режимів. Мабуть, найвідомішою і наймасовішою серед проектів такого роду є Програма Фулбрайта, початок якої в 1946 році ознаменував цілий етап в «публічній дипломатії США» і громадянському обміні. Згідно з цією програмою США надавали гранти для студентів, аспірантів, викладачів, адміністраторів і професіоналів для навчання і стажування в різних (передусім, американських) установах як для іноземців, так і для своїх громадян. За час існування цього проекту в ньому взяли участь понад 264 000 чол. (з котрих 96 000 американці і 168 000 іноземці), при чому чимало колишніх учасників з часом стали лауреатами Нобелівської та Пулітцерівської премій, президентами і прем'єр-міністрами своїх країн, найвищими державними чиновниками, послами, професорами, суддями та відомими артистами. Нині ця програма діє в 140 країнах світу, на які щороку виділяється 4500 грантів (наприклад, в 2003 р. на реалізацію цієї програми Конгрес виділив 122,9 млн. дол., до яких інші іноземні уряди додали ще 28 млн. дол.). Окрім програми Фулбрайта, з 1978 р. діє програма Хемфрі (обмін держслужбовцями середнього рівня), з 1961 р. – програма міжнародних неофіційних візитів лідерів, програма Маскі, різні програми університетського обміну тощо [6].

За деякими підрахунками, понад 250 відомих державних діячів із 82 країн світу, які обіймали найвищі урядові посади, мають американський диплом про освіту, зокрема Жак Ширак – президент Франції; Абель Пачеко – президент Коста-Ріки; Кофі Аннан – Генеральний секретар ООН (як і його попередник Бутрос Бутрос Галі), Михайло Саакашвілі – президент Грузії; Валдас Адамкус – президент Литви; Нурлан Балгімбієв – прем'єр-міністр Казахстану; Хав'єр Солана – Генеральний секретар НАТО; Романо Проді – прем'єр-міністр Італії; Альберто Фухіморі і Алехандро Толедо – президенти

Перу; Глорія Арройо, Корасон Акіно і Фідель Рамос – президенти Філіппін та інші [6].

У роки «холодної війни» США надавали організаційну і фінансову підтримку різноманітним програмам сприяння вивчення англійської мови за кордоном, оскільки знання останньої розглядалося як важлива передумова поширення американського культурного впливу, залучення громадян інших держав до ознайомлення і сприйняття американських цінностей, підвищення ефективності культурної і політичної пропаганди. Відповідно, у всьому світі створювалися центри з допомоги вчителям англійської (American House) надавали навчальні аудіо, відео і друковані матеріали), бібліотеки, велися спеціальні радіо і телетрансляції.

Окрім освітніх програм, зовнішня «культурна» політика охоплювала й інші сфери. Державний департамент координував і спонсорував гастролі відомих музикантів за кордоном, які виступали як представники великої держави і її культури (наприклад, Луї Армстронг був відомий як «посол Джазу»), проводив виставки американського мистецтва, поширював журнали і книги з позитивною інформацією про Америку. В 1964 р. була започаткована програма «Мистецтво в програмах посольств», до якої залучили близько 180 американських резиденцій (посольства і консульства) по всьому світу. Фактично було створено глобальний музейно-виставковий центр, в якому демонструвалися роботи з колекцій американських галерей, музеїв, корпорацій та приватних осіб [6].

Активна діяльність та велика впливовість Інформаційне Агентство Сполучених Штатів дозволяє, на нашу думку, вже тоді виділити публічну та культурну дипломатію як окремий інструмент зовнішньої політики США, однак сучасний етап розвитку публічної дипломатії в США починається у 1999 році, коли незалежне протягом 1953 – 1999 рр. Інформаційне Агентство було скасовано, а його функції перебрав на себе Заступник державного секретаря з публічної дипломатії та громадських справ, що свідчить про ще більше визнання важливості цього напрямку [11]. Це було здійснено у рамках

масштабної реорганізації зовнішньополітичних відомств. У Державному департаменті вперше було створено відділ публічної дипломатії та публічної політики, до складу якого було переведено бюро освітніх та культурних обмінів та бюро міжнародних інформаційних програм. У відповідності до цієї реорганізації було створено самостійну структуру, до складу якої увійшли вищезгадані радіо- та телеканали [9, с. 250].

Згідно з інформацією, що подається Державним департаментом США, Заступник державного секретаря забезпечує здійснення публічної дипломатії, що включає у себе комунікацію зі світовою громадськістю, культурні програми, академічні гранти, освітні обміни та ідеологічну боротьбу зі світовим тероризмом. Заступник державного секретаря очолює 3 бюро у складі Державного департаменту – з освітніх та культурних зв'язків, зв'язків із громадськістю, та міжнародних інформаційних програм, крім того, окремий відділ політики, планування та ресурсів та дорадчу комісію з публічної дипломатії, а також бере участь у розробці зовнішньої політики [12].

Важлива частина функцій, що раніше виконувалися посольствами та іншими органами, наприклад підтримка веб-сайтів посольств та наповнення їх змістом, публікація друкованих видань для країн перебування їх мовою (більше 40-50 видань на рік у більш ніж 140 країнах) тощо, нині покладено на апарат заступника державного секретаря. Іншими методами є також різноманітні програми обміну, при чому як для відвідування іноземцями Сполучених Штатів, так і для візитів американських спеціалістів закордон – щорічно більш ніж 1300 американських експертів з різних питань проводять лекції за кордоном за рахунок та за підтримки Державного департаменту [12].

Працівники апарату заступника державного секретаря з публічної дипломатії котрі займаються цими програмами є професійними дипломатами, вони працюють більш ніж у 20 американських посольствах закордоном, виключно з метою інформування місцевої громадськості про

такі програми обміну [12]. Крім того ці структури здійснюють нагляд та підтримку автономних урядових структур та неурядових організацій, що є особливо важливо з огляду на негативне ставлення у деяких державах до американської влади. Прикладами таких організацій є USAID, «Корпус миру», Теле-радіо агентство США, Дипломатичний центр США тощо [9, с. 250]. Переліченою є лише незначна частина важливої діяльності заступника державного секретаря з публічної дипломатії та громадських справ та його підлеглих, однак цих прикладів уже достатньо для розуміння важливості ролі публічної дипломатії США.

Однак останнім часом змінюється як характер публічної дипломатії США – вона все більшою мірою переходить до мережі Інтернет, так і засоби її здійснення і відповідальні за неї адміністративні одиниці. Підтримувати контакт з аудиторією, яка все більшою мірою «мігрує» до мережі Інтернет, а також використовувати нові комунікаційні інструменти для поширення ключових повідомлень і впливати на основні Інтернет-авторитети – є життєво важливим для американської дипломатії. Соціальні медіа та соцмережі різко змінили основні правила публічної дипломатії. Якщо у минулому компетентний дипломат був здатний поширити своє повідомлення серед кількох сотень чи, можливо, тисячі людей, у рідкісному випадку повідомлення через газети, радіо і телебачення досягали сотень тисяч чи мільйонів людей. Зараз Державний департамент ефективно управляє своєю власною глобальною медіа-імперією, що досягає більше восьми мільйонів чоловік безпосередньо через свої 600 соціальних медіа-платформ.

Один американський дипломат тепер може спілкуватися безпосередньо з мільйонами людей щодня через одну з великих соціальних медіа-платформ Державного департаменту. Це забезпечує Державний департамент потенціалом спілкуватися необмежено цензурою з масової аудиторії за дуже низькими цінами, а також можливість цю аудиторію слухати. Сегментація аудиторії, що характерна і дуже проста у соціальних мережах дозволяє направляти різноманітні повідомлення різним групам людей від критики

тероризму до м'якого просування наукової вищості США. Загалом, у такий спосіб публічна дипломатія все більшою мірою пов'язується із електронною дипломатією, хоча остання не обмежується цим і виконує значно ширше коло функцій.

Вищеозначені тенденції дозволяють виділити як позитивні, так і негативні тенденції у здійсненні публічної дипломатії США. Велика кількість американських та інших експертів наголошує на тому, що після закінчення холодної війни стан справ у публічній дипломатії суттєво погіршився. Наприклад, протягом 1995-2001 рр. фінансування програм обмінів скоротилося на 30%, а кількість їх учасників зменшилася з 45 до 29 тис. осіб [8]. Ще більше скоротилося фінансування таких проектів за час перебування при владі Джорджа Буша молодшого, адміністрація якого спиралася здебільшого на «жорстку» силу, і Сполученим Штатам досі не вдалося повністю компенсувати таку негативну тенденцію щодо фінансування. Серед основних проблем знаходиться і недостатня кількість персоналу. Наприклад, у 2005 р., близько 15% посад, пов'язаних з публічною дипломатією, були вакантними [7, с. 30]. Наприклад, досить велике посольство США в Україні має у своєму складі Відділ преси, освіти і культури, до якого входять лише три посади: радника з питань преси, освіти та культури; прес-аташе; аташе з питань культури, при чому ця посада була вакантною протягом 2013 – 2014 рр. [2].

Все ж, найбільшим недоліком сучасної американської «культурної дипломатії», деякі американські дослідники вважають саме відсутність окремого органу, який займатиметься виключно культурними питаннями. Після входження Інформаційного Агентства США у склад Державного департаменту, фактично культурна діяльність здійснюється окремими відділами посольств. І навіть, якщо такий відділ очолюється дипломатом високого рангу, наприклад радником, зазвичай на нього покладаються й інші безпосередні обов'язки, які зазвичай переважають. Саме це є причиною того, що деякі американські експерти вважають, що США було б доречно

звернутися до прикладу провідних європейських країн зі здійснення культурної дипломатії [10].

Головними причинами успіху публічної дипломатії США можна виділити наступні: по-перше, її метою є не вирішення практичних поточних проблем, скоріше вона є превентивним механізмом – покращуючи ставлення нинішньої молоді інших країн до своєї держави, Державний департамент прагне отримати політичні дивіденди у майбутньому; по-друге, до здійснення програм публічної дипломатії США залучається велика кількість неурядових організацій, які завдяки своїй формальній незалежності від влади мають вищий рівень довіри серед іноземних громадян, їхня діяльність жодною мірою не вважається безпосередньо пов'язаною із зовнішньою політикою Сполучених Штатів [4].

На нашу думку, Україні необхідно використати досвід Сполучених Штатів та посилити інтенсивність заходів публічної дипломатії задля покращення власної репутації на міжнародній арені. Навіть за умов неможливості проведення такої діяльності Міністерством закордонних справ України рівноцінної Державному департаменту США, та при недостатності фінансування з державного бюджету, Україна може з такою метою використати власну велику та розгалужену діаспору та систему її заходів, організацій, та засобів масової інформації, яка вже є досить авторитетною у світі.

Список використаних джерел та літератури

1. Гуменюк Б. І. Сучасна дипломатична служба: Навч. посібник для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / Б. І. Гуменюк, О. В. Щерба. – К.: Либідь, 2001. – 254 с.
2. Інформація про діяльність Відділу преси, освіти і культури [Електронний ресурс] / Посольство Сполучених Штатів Америки, Київ, Україна. – Режим доступу: <http://ukrainian.ukraine.usembassy.gov/uk/public-affairs.html>

3. Луценко А. В. «М'яка сила» в сучасній геополітиці: Монографія / А. В. Луценко, Г. А. Піскорська. – К., 2011. – 216 с.
4. Манжулина О. Основы эффективности [Електронний ресурс] / О. Манжулина // Стратегия России. – № 3. – 2006. – Режим доступу: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1143024584&archive=1143026070&start_from=&ucat=14&
5. Матвеев В. М. Дипломатическая служба США: Монография / В. М. Матвеев. – М.: Междунар. отношения, 1987. – 192 с.
6. Розумюк В. Культурно-пропагандистський вимір сучасної зовнішньої політики США / В. Розумюк // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів: Львівський національний політехнічний інститут, 2006. – Вип. 17. – С. 28–33.
7. Тищенко-Тишковець О. М. Трансформація публічної дипломатії Сполучених Штатів Америки: від легітимізації «жорсткої сили» до побудови діалогу зі світом / О. М. Тищенко-Тишковець // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: Зб. наук. праць. – К. : ІВЦ «Політехніка». – 2009. – № 4. – С. 28–32.
8. Филимонов Г. «Мягкая сила» культурной дипломатии США: Монография. / Г. Филимонов. – М.: РУДН, 2010. – С. 105.
9. Ширяев Б. А. Внешняя политика США. Принципы, механизмы, методы / Б. А. Ширяев / Санкт-Петербургский гос. ун-т. Кафедра международных отношений. – 2-е изд. – СПб. : Издательство С.-Петербургского ун-та, 2007. – 442 с.
10. Cull N. J. The Future Of American Cultural Diplomacy [Електронний ресурс] / N. J. Cull / University of South California. – Режим доступу: http://uscpublicdiplomacy.org/index.php/newswire/cpdblog_detail/the_future_of_american_cultural_diplomacy

11. Kiehl W. America's Dialogue with the World. Washington [Электронный ресурс] / W.P.Kiehl (ed.). – DC: Public Diplomacy Council. – 2006. – Режим доступа: <http://www.nyu.edu/brademas/pdf/kiehl.pdf>

12. Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs [Электронный ресурс] / U.S. Department of State. – Режим доступа: <http://www.state.gov/r/>

13. What is Public Diplomacy? [Электронный ресурс] / The USC Center on Public Diplomacy. – Режим доступа: http://uscpublicdiplomacy.org/index.php/about/what_is_pd

PUBLIC AND CULTURAL DIPLOMACY OF THE UNITED STATES

***Abstract.** The paper deals with public and cultural diplomacy of the United States, which are regarded as a specific foreign policy tool. The author traces back the introduction of such practice by the United States and its evolution, and also distinguishes their features. Special attention is being paid to the issue of effectiveness of the U.S. public and cultural diplomacy.*

***Keywords:** United States, public diplomacy, cultural diplomacy, soft power.*

ПУБЛИЧНАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ США

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию публичной и культурной дипломатии США как специфического метода внешнеполитической деятельности. Прослеживается появление и эволюция осуществления Соединенными Штатами такого рода деятельности, определяются ее специфические черты. Особое внимание уделяется вопросу эффективности публичной и культурной дипломатии США.*

***Ключевые слова:** США, публичная дипломатия, культурная дипломатия, мягкая сила.*

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ АМЕРИКАНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Анотація. Висвітлюються основні етапи розвитку відносин між США і Болгарією після падіння комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі у 1989 р. Найбільш активними вони були у 1990-1992, 2001-2003 і 2005-2008 рр., їх інтенсивність залежала переважно від зацікавленості США у вирішенні своїх національних інтересів за допомогою Болгарії. Виявлено, що головними сферами двосторонньої взаємодії є енергетика та оборона. Геополітичне розташування Болгарії дозволяє розглядати її як потенціально важливий елемент постачання вуглеводнів до Європи з Каспійського регіону, Близького та Середнього Сходу, Росії. США розглядають Болгарію як головного партнера у Південно-Східній Європі завдяки її послідовній союзницькій позиції під час основних конфліктів на Балканах і Близькому Сході, а також відносно стабільному політичному розвитку та швидким процесам демократизації.

Проаналізовано трансформацію американсько-болгарської співпраці під час перебування при владі у Болгарії другого уряду Б. Борисова (з листопада 2014 р.), ключовим фактором якої є агресивна політика Росії у Чорноморському регіоні. Саме вона спонукали американську дипломатію більш послідовно просувати питання залучення Болгарії до проекту «Південного газового коридору» та зміцнення її обороноздатності. Позиція Болгарії з основних питань міжнародних відносин у регіоні у цей період загалом відповідала американським пріоритетам. Це стосувалось таких напрямів, як міжнародні санкції проти Росії через її агресію в Україні,

енергетична та збройова диверсифікація, зміцнення безпеки східних кордонів НАТО.

Ключові слова: США, Болгарія, НАТО, енергетична безпека, оборона.

Болгарія, як і Південно-Східна Європа загалом, не належить до головних зовнішньополітичних пріоритетів США. Проте особливості американсько-болгарських відносин після 1989 р. свідчать про те, що Болгарія сприймається владою Сполучених Штатів як ключовий партнер на Балканах. Крім того, у зовнішньополітичній стратегії США співпраця з нею розглядаються у більш ширшому контексті: через призму взаємодії з ЄС, Росією та країнами Близького Сходу.

Висвітленню відносин США із Болгарією на різних етапах присвячені праці дослідників І. Баєвої, Е. Казакова, Д. Пардю, Б. Ташева, В. Шаламанова. Офіційна інформація про форми двосторонньої взаємодії розміщена у журналі Міністерства закордонних справ Болгарії «Български дипломатически преглед», а також на веб-порталах Держдепартаменту США, Президента, Ради міністрів, Міністерства закордонних справ Болгарії. Повні тексти міжнародних угод опубліковані на сторінках видання «Държавен вестник». Важливі відомості про перебіг окремих подій, що стосуються американсько-болгарського співробітництва, містяться на новинних сайтах (24chasa.bg; mediapool.bg).

Завданням статті є оцінка сучасного стану американсько-болгарських відносин на фоні їх еволюції після 1989 р., виділення найбільш перспективних напрямів їх розвитку та дослідження форм і сутності взаємодії за кожним з цих напрямів.

Досліджуючи американо-болгарські відносини після 1989 р., можна виділити два головних напрямки, за якими відбувалась і продовжує здійснюватись найбільш активна двостороння взаємодія.

1. Енергетичний. Геополітичне розташування Болгарії дозволяє розглядати її як потенціально важливий елемент постачання вуглеводнів до

Європи з Каспійського регіону, Близького та Середнього Сходу (проекти газопроводів Nabucco або Nabucco-West, Трансбалканського нафтопроводу), Росії (проекти газопроводу «Південний потік», нафтопроводу Бургас-Александруполіс). Оскільки зазначені проекти є конкуруючими між собою та враховуючи курс американського уряду на підтримку зменшення залежності європейських споживачів від російських вуглеводнів, США підтримують реалізацію перших двох проектів. Американський бізнес має безпосередній інтерес у спорудженні Трансбалканського нафтопроводу за маршрутом Бургас – Вльора, що проліг би територією Болгарії, Македонії й Албанії, оскільки його оператором мала б стати американська компанія Albanian Macedonian Bulgarian Oil Corporation (AMBO).

2. Військово-стратегічний. Проведення військових операцій у Югославії (1999 р.), Афганістані (з 2001 р.) та Іраку (з 2003 р.) змусили США шукати місце для розташування своїх військових баз. В умовах, коли позиція традиційних союзників по НАТО у регіоні – Туреччини і Греції – не завжди відповідала інтересам США, саме Болгарія, що розташована на межі Південно-Східної Європи та Близького Сходу, могла надати власну територію для логістичної підтримки американських контингентів.

Рівень активності двосторонніх відносин неодноразово змінювався протягом 1989 – 2014 рр. та головним чином залежав від зацікавленості США у вирішенні національних інтересів за допомогою Болгарії. Можна виділити три періоди, коли показники пріоритетності двосторонніх відносин досягали максимуму: 1990 – 1992, 2001 – 2003 та 2005 – 2008 рр. (Рис. 1). Перший з них був пов'язаний зі здійсненням демократичних реформ у Болгарії та докорінною переорієнтацією її зовнішньополітичного курсу. Зокрема, підготовлений фахівцями Торгової палати США «Проект економічного зростання та переходу до ринкової економіки в Болгарії» був покладений в основу розпочатих в 1990 р. ліберальних економічних реформ [1, с. 333; 21]. Уряд Ф. Димитрова (1991 – 1992 рр.) намагався привести зовнішню політику Болгарії у відповідність до міжнародного курсу США. В цей період саме

Сполучені Штати розглядались як головний зовнішньополітичний партнер країни.

Поступове затвердження у кінці 1991 – 1992 рр. курсу Болгарії на європейську інтеграцію, спочатку у формі асоційованого членства [5, с. 152], дещо змінило її зовнішньополітичну орієнтацію: відтепер на першому плані перебували її відносини з ЄС, а не з США. Незважаючи на ухвалення американським керівництвом наприкінці 1993 р. принципового рішення про розширення НАТО на Схід [22, с. 46], у політичній еліті Болгарії не існувало консенсусу стосовно вступу країни до альянсу [25, р. 75]. Тим не менш, у 1994 р. була створена Двостороння група військового співробітництва на рівні заступників міністрів оборони Болгарії та США, головним завданням якої був огляд відносин у сфері оборони та аналіз можливостей подальшої співпраці [20, с. 56].

Середина 1990-х рр. ознаменувала значне підвищення інтересу США до Південно-Східної Європи. Це було пов'язано із необхідністю вирішення воєнних конфліктів на території колишньої Югославії. Саме Болгарія була обрана керівництвом США як провідник американського курсу на стабілізацію усього регіону. У 1997 р. за результатами переговорів державного секретаря оборони США В. Коена з болгарським керівництвом в Софії було покладено початок Процесу зустрічей міністрів оборони Південно-Східної Європи, а в 1998 р. під час зустрічі П. Стоянова та Б. Клінтона у Вашингтоні було презентовано План дій США для означеного регіону [20, с. 55; 23, р. 203].

У цей же період після приходу до влади правоцентристських урядів С. Софіянського та І. Костова розпочалась євроатлантична інтеграція Болгарії [25, с. 76]. Підтримку в модернізації болгарської армії надали американські експерти, об'єднані в консультаційні групи з основних ініціатив і групу з застосування реформ [20, с. 55-56]. До 2004 р. США надали понад 68 млн. дол. для реформування збройних сил Болгарії за стандартами НАТО [11, с. 25]. Завдяки у тому числі й тісним зв'язкам зі США Болгарія

підтримала інтервенцію альянсу до Югославії у 1999 р. та надала власний повітряний простір для його військових літаків [8, с. 20].

Новий етап активізації двосторонніх відносин відбувся внаслідок початку проведення воєнних операцій у Афганістані та Іраку. Болгарія з 2001 р. почала розглядатись як важливий плацдарм для проведення операцій на Близькому та Середньому Сході. Зокрема її аеродроми використовувала американська військова авіація під час операції «Непохитна свобода» в Афганістані [13, с. 125]. У відповідь США активно лобіювали прийняття Болгарії до НАТО, що й відбулось у 2004 р.

Існуюча взаємодія потребувала документального затвердження, тому після кількох років інтенсивних переговорів згідно з договором від 28 квітня 2006 р. на території Болгарії були створені спільні болгарсько-американські військові бази «Ново Село» (навчальний полігон зі складами), «Безмер» і «Граф Ігнатієво» (авіабази). Відповідно до угоди, на території баз могли постійно перебувати 2,5 тис. американських військовослужбовців та цивільного персоналу, за згодою болгарського уряду їх кількість могла збільшуватись вдвічі на термін не більше 90 днів [15]. У 2008 р. було прийнято 12 додаткових угод, що деталізували окремі положення договору, завдяки чому показник пріоритетності США у цьому році досяг 7,1% (Рис. 1).

Проте протягом 2001 – 2013 рр. спостерігались і деякі негативні тенденції розвитку двосторонніх відносин. По-перше, відбувалось постійне зменшення питомої ваги США у зовнішньоторговому обігу Болгарії. По-друге, після завершення процесу євроатлантичної інтеграції Болгарії зменшилась кількість двосторонніх зустрічей (Рис. 1). Перевага почала надаватись відносинам у межах структур НАТО.

Не досить вдало в цей період розвивалась і співпраця у енергетичній сфері. Політика лівоцентристського уряду С. Станішева (2005 – 2009 рр.) у цій галузі була спрямована на реалізацію усіх чотирьох наявних проектів газо- та нафтопроводів територією Болгарії, незважаючи на їх конкуренцію між собою. Так, у 2007 р. було підписано угоди про будівництво як

Трансбалканського нафтопроводу, у якому була зацікавлена американська сторона, так і нафтопроводу Бургас-Александруполіс, що транспортував би російську та казахську нафту [7; 17]. В дійсності ж до сьогодні усі зазначені проекти не лише не були реалізовані, але й навпаки – скасовані через політичні, юридичні, комерційні й екологічні застереження.

Після приходу до влади другого уряду Б. Борисова наприкінці 2014 р. американсько-болгарські відносини значно активізувалися. Цьому сприяло кілька факторів, серед яких найважливішим було посилення агресивної політики Росії у Чорноморському регіоні, її намагання використовувати енергетичні питання у власних зовнішньополітичних інтересах. На відміну від попереднього уряду соціалістів на чолі з П. Орешарським, коаліційний кабінет Б. Борисова однозначно підтримав спільну європейську політику, спрямовану на введення санкцій проти Росії. Зокрема у програмі новоствореного уряду містився пункт про можливість будівництва газопроводу «Південний потік» виключно за умови його відповідності нормам ЄС та з урахуванням позиції Єврокомісії [12, с. 101]. Але, зважаючи на негативні висновки останньої з приводу реалізації цього проекту, фактично він був заморожений. Як наслідок, 1 грудня 2014 р. російська сторона оголосила про повну відмову від спорудження «Південного потоку».

США, для яких Росія є геополітичним конкурентом у Центрально-Східній Європі, підтримали такі дії уряду Б. Борисова та запропонували низку заходів, спрямованих на інтенсифікацію контактів. Знаковим був візит до Болгарії державного секретаря Д. Керрі 15 січня 2015 р., головним завданням якого була підтримка Болгарії на шляху до зменшення її залежності від Росії в енергетичній та оборонній сферах, а також посилення її обороноздатності в межах НАТО. Результатом візиту стало підтвердження стратегічного партнерства між державами й інституювання найважливіших напрямів двосторонньої співпраці у вигляді чотирьох робочих груп, що мали регулярно збиратись у столицях обох держав: з безпеки й оборони, енергетичної безпеки, верховенства права, освітніх та міжособистісних

зв'язків [24]. Установчі зустрічі робочих груп відбулись 19 березня 2015 р. у Софії [18].

Найбільша увага приділялась першим двом напрямам: Д. Керрі підкреслив, що Болгарії «особливо важливо здійснити енергетичну диверсифікацію та мати ясність стосовно її суверенітету» [6]. Актуалізація питань оборони Болгарії обґрунтовувалась погіршенням безпекового середовища у Європі, а також зростанням терористичної загрози. Передбачалось налагодження співпраці у зміцненні регіональної безпеки за допомогою спільних навчань, євроатлантичної інтеграції Південно-Східної Європи (в першу чергу мались на увазі країни Західних Балкан). США зобов'язувались допомогти Болгарії у модернізації її збройних сил, а також підвищення їх оперативної сумісності з силами НАТО [24].

В умовах зростання воєнної загрози з боку Росії США на практиці посилили підтримку своїх східноєвропейських партнерів по НАТО у питаннях оборони. Відповідно до Плану готовності до дій, що був ухвалений на Саміті НАТО в Уельсі 2014 р. та передбачав посилення обороноздатності східних кордонів альянсу, протягом 2015 р. значно збільшилась кількість навчань на території Болгарії із застосуванням американської важкої техніки [3]. Подібна тенденція зберігається і у 2016 р. [2]. На думку фахівців американського приватного агентства «Стратфор», США намагатимуться створити низку двосторонніх альянсів із державами Центрально-Східної Європи, зокрема й із Болгарією, що будуть посилювати співпрацю в межах НАТО [16].

Одним із питань двосторонніх переговорів стала програма Болгарії зі скорочення залежності від Росії як постачальника озброєння для болгарських збройних сил [4]. Сторони торкались і питання міжнародних санкцій проти Росії через її агресію в Україні. Спільна позиція сторін полягала у тому, що зміна санкційної політики залежить від виконання Мінських угод [14].

У сфері енергетичної безпеки головним завданням США є вивід Болгарії з російських енергетичних проєктів, в першу чергу закріплення

невідворотності відмови від спорудження «Південного потоку» та її підключення до реалізації проекту «Південного газового коридору», що передбачає постачання до Європи природного газу з Азербайджану (газопроводом TANAP) та, можливо, Іраку й Ірану (після скасування міжнародних санкцій). Спеціальний посланець США з енергетичних питань А. Хокстайн, що займається сприянням у реалізації цього проекту, підкреслював «стратегічну роль Болгарії у покращенні енергетичної карти регіону та ЄС в цілому» [9]. Ця роль полягала у спорудженні сполучної ланки між газовими мережами Греції та Болгарії, з допомогою якої остання б долучилась до «Південного газового коридору» [19]. У перспективі ж цим шляхом можна налагодити транспортування азербайджанського газу до інших держав Центрально-Східної Європи. Завдяки позиції США спорудження газопроводу з Греції до Болгарії розпочалось вже 10 грудня 2015 р. [10].

У правовій сфері дві сторони домовились про співпрацю у боротьбі з корупцією та організованою міжнародною злочинністю, зокрема шляхом обміну експертами та даними. США схвалили проведення судової реформи у Болгарії. Нарешті, останній напрям мав сприяти налагодженню міжособистісних контактів між громадянами обох держав, одним з засобів чого було названо освітній обмін в межах програми Фулбрайта [24].

Завдяки інтенсифікації взаємодії за різними напрямками, її інституціоналізації протягом 2014 – 2015 рр. відбувається деяке зростання показнику пріоритетності США у зовнішній політиці Болгарії. В першу чергу це виявилось у збільшенні кількості двосторонніх зустрічей та підписаних угод. Значно зростає частота звернень науковців до дослідження цієї тематики. Проте невідомо, чи стане ця тенденція сталою, оскільки пріоритетність двосторонніх відносин з США для Болгарії досі є значно нижчою, ніж в середньому за період 1989 – 2015 рр. (Рис. 1).

Отже, дослідження комплексу джерел та літератури з двосторонніх відносин між Болгарією і США дозволяють прийти до наступних висновків:

1. Американсько-болгарські відносини розвивалися нерівномірно протягом досліджуваного періоду. Найбільш активними вони були у 1990 – 1992, 2001 – 2003 і 2005 – 2008 рр. Їх інтенсивність залежала переважно від зацікавленості США у вирішенні своїх національних інтересів за допомогою Болгарії.

2. Головними напрямками американсько-болгарської співпраці є енергетична та військово-стратегічна сфери. США розглядають Болгарію як головного партнера у Південно-Східній Європі завдяки її послідовній союзницькій позиції під час основних конфліктів на Балканах і Близькому Сході, а також відносно стабільному політичному розвитку та швидким процесам демократизації.

3. Позиція Болгарії з основних питань міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі та Чорноморського регіону за період перебування при владі другого уряду Б. Борисова загалом відповідала американським пріоритетам. Це стосувалось таких напрямів, як міжнародні санкції проти Росії через її агресію в Україні, енергетична та збройова диверсифікація, зміцнення безпеки східних кордонів НАТО.

4. Ключовим фактором активізації двосторонніх відносин між США і Болгарією протягом 2014 – 2015 рр. стали агресивні дії Росії у Чорноморському регіоні. Саме вони спонукали американську дипломатію більш послідовно просувати питання залучення Болгарії до проекту «Південного газового коридору» та зміцнення її обороноздатності.

Список використаних джерел та літератури

1. Баева И. Две десетилетия български преход – предпоставки, проблеми, равностметка / И. Баева // Дриновський збірник. – 2011. – Т. 4. – С. 330–341.
2. Бойците на САЩ плътно в България [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <https://www.24chasa.bg/Article/5285370>

3. България и САЩ засилват още повече военното сътрудничество [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.mediapool.bg/bulgaria-i-sasht-zasilvat-oshte-poveche-voennoto-satrudnichestvo-news234806.html>
4. България и САЩ препотвърдиха отношенията си на стратегическо партньорство [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <https://www.president.bg/news2363/balgariya-i-sasht-prepotvardiha-otnosheniyata-si-na-strategichesko-partnyorstvo.html>
5. Грушецький Б. П. Еволюція підходів до відносин Болгарії з ЄЕС/ЄС у 1989 – 1995 рр. / Б. П. Грушецький // Матеріали Дніпропетровської сесії III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (29 листопада 2014 р.). – Ч. 2. – Дніпропетровськ: Інновація, 2014. – С. 150–153.
6. Джон Кери: екипът на премиера Борисов е решен да се постигне напредък [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0213&n=917&g=>
7. Закон за ратифициране на Споразумението между правителството на Руската федерация, правителството на Република България и правителството на Гръцката република за сътрудничество в строителството и експлоатацията на петролопровода Бургас Александрополис // Държавен вестник. – 2007. – № 45. – С. 2.
8. Казаков Е. За геополитическия модел на българската външна политика / Е. Казаков // Международни отношения. – 2001. – № 1. – С. 19 – 32.
9. Министър Даниел Митов разговаря със специалния пратеник на Държавния департамент на САЩ по енергийните въпроси [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.mfa.bg/bg/events/6/1/3886/index.html>
10. Министър-председателят Бойко Борисов обяви началото на изграждането на интерконектора България-Гърция [Електронен ресурс]. –

Режим на достъп: <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0213&n=964&g=>

11. Пардю Д. Съюзници и партньори в XXI век / Д. Пардю // Международни отношения. – 2003. – № 4. – С. 21–26.

12. Програма на правителството на стабилно развитие на Република България за периода 2014–2018 г. [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: http://www.government.bg/fce/001/0211/files/Government%20programme%202014-2018_13.02.2015.pdf

13. Първият военен американски самолет излетя от България за Афганистан // Български дипломатически преглед. – 2002. – № 1. – С. 125.

14. САЩ са ключов съюзник и стратегически партньор на България [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.mfa.bg/bg/events/6/1/3751/index.html>

15. Споразумение между правителството на Република България и правителството на Съединените американски щати за сътрудничество в областта на отбраната // Международни отношения. – 2007. – № 3. – С. 99–120.

16. "Стратфор": САЩ ще правят паралелни на НАТО съюзи от Прибалтика до България [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <https://www.24chasa.bg/Article/5314259>

17. Тристранна конвенция относно трансбалканската система петролопроводови между Република Албания, Република България и Република Македония // Държавен вестник. – 2007. – № 87. – С. 12.

18. Учредителна среща на работните групи между България и САЩ [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.mfa.bg/bg/events/6/1/3691/index.html>

19. Хойт Ий: подкрепяме усилията на премиера Борисов за необходимите реформи [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0212&n=3483&g=>

20. Шаламанов В. Перспективи за сътрудничество в областта на отбраната / В. Шаламанов // Международни отношения. – 2003. – № 4. – С. 53–62.
21. Binder D. Bulgarian Strategy Is Made in U.S. / D. Binder // The New York Times. – 1990. – October 09. – P. 20.
22. Goldgeier J. M. Not Whether but When: The U.S. Decision to Enlarge NATO / J. M. Goldgeier. – Washington D. C.: The Brookings Institution, 1999. – 223 p.
23. Joint Statement on the United States – Bulgarian Partnership for a New Era // Weekly Compilation of Presidential Documents. – 1998. – Vol. 34. – № 7. – P. 203–204.
24. Reaffirming the U.S.-Bulgaria Strategic Partnership [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/01/235997.htm>
25. Tashev B. Security through Integration: Bulgaria's Long Road to Foreign Policy Consensus / B. Tashev // Slovak Foreign Policy Affairs. – 2004. – № 2. – P. 72–86.

CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF THE AMERICAN- BULGARIAN RELATIONSHIP

***Abstract.** The main stages of the relations between the USA and Bulgaria after the fall of the Communist regimes in the Central-Eastern Europe in 1989 are clarified. They were the most active in 1990-1992, 2001-2003, 2005-2008 and their intensity depends mostly on the interest of the USA in the promoting their national interests with the help of Bulgaria. It is revealed, that the energetics and defense are the most important issues in the bilateral interaction. Geopolitical location of Bulgaria allows to consider it as a potentially significant element in the hydrocarbons supply in Europe from the Caspian region, Middle East and Russia. USA regard Bulgaria as a main partner in the South-Eastern Europe because of its strong allied position during the conflicts in the Balkans and Middle East and also its stable political development and rapid temps of democratization.*

Transformation of the American-Bulgarian cooperation during the second B. Borisov cabinet in power (since the November 2014) are analyzed. The key factor of it is the aggressive politics of Russia in the Black Sea Region. This politics obliged US diplomacy to promote the questions of the Bulgaria's involving in the Southern Gas Corridor project more consistently and its defensive capacity strengthening. In this period position of Bulgaria in the main regional issues mostly corresponds with the American priorities. It concerns such directions as the international sanctions against Russia because of its aggression in Ukraine, the energy and arms diversification, strengthening of the NATO Eastern borders security.

Keywords: USA, Bulgaria, NATO, energy security, defense.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ АМЕРИКАНО-БОЛГАРСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация. Освещаются основные этапы развития отношений между США и Болгарией после падения коммунистических режимов в Центрально-Восточной Европе в 1989 г. Выявлено, что главными сферами двустороннего взаимодействия являются энергетика и оборона. Проанализирована трансформация американо-болгарского сотрудничества во время нахождения у власти в Болгарии второго правительства Б. Борисова (с ноября 2014 г.), ключевым фактором которой является агрессивная политика России в Черноморском регионе.

Ключевые слова: США, Болгария, НАТО, оборона, энергетическая безопасность.

Додатки:

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Середній показник
Концептуальний рівень	6,3	4,6	5,8	1,1	3,4	1,8	1,7	2,3	0,0	1,9	1,4	5,5	6,8	10,3	12,0	0,9	3,9	1,2	6,2	1,5	2,3	1,1	0,0	2,2	1,1	5,3	2,5	3,4
Доктринальний рівень	-	7,9	13,0	5,3	0,0		0,0		2,5				2,7			9,5				4,8			2,5	4,4				
Зовнішньоторговий обіг	1,0	1,1	3,1	2,7	3,5	4,0	2,9	2,3	3,3	3,4	3,6	3,4	3,8	3,2	3,3	3,1	2,7	2,3	2,0	1,8	1,7	1,4	1,5	1,7	1,0	1,4	1,3	2,5
Двосторонні контакти	3,9	3,6	2,7	6,3	7,9	3,8	3,2	3,1	7,6	2,6	6,0	2,2	4,0	4,9	4,8	4,6	4,2	2,8	2,6	6,4	2,9	2,6	3,0	5,3	1,5	2,0	2,4	4,0
Дипломатичні представництва	1,8	1,8	2,0	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,6	1,6	1,5	1,5	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,1	1,0	0,9	0,5	1,1	1,3	1,1	1,1	1,1	1,4
Двосторонні договори	0,0	10,0	22,7	5,6	0,0	5,4	1,5	2,4	0,0	4,7	0,0	0,0	1,4	2,4	1,0	3,1	2,5	5,0	1,8	22,4	4,1	1,9	1,9	1,7	2,0	2,0	3,6	4,0
Показник пріоритетності	2,6	4,8	8,2	3,8	2,8	2,8	1,8	2,0	2,5	2,8	2,5	2,5	3,4	4,1	4,2	2,6	4,0	3,7	3,9	7,1	2,8	2,1	2,0	2,8	1,9	2,4	2,2	3,3

Рис. 1. Показник пріоритетності США у зовнішній політиці Болгарії на концептуальному, доктринальному і політико-практичному рівнях (1989 – 2015 рр.)

Ангеліна Добровольська,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут всесвітньої історії
НАН України»

ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЇ МОЛДОВСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОТИРІЧЧЯ НА ШЛЯХУ ДО ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Анотація. У статті розглядаються процеси соціально-політичної трансформації Молдови пострадянського періоду. Досліджується спектр перехідних процесів, які безпосередньо стосуються функціонально-динамічних характеристик політичної системи, зокрема факторів, що впливають на трансформацію політичних інститутів суспільства, у тому числі політичних партій.

Ключові слова: пострадянський простір, Молдова, посткомуністична трансформація, політичні партії, проблеми демократизації.

Більш як двадцять років, що минули після розпаду Радянського Союзу, залишається в історії часом політичних перетворень, що істотно змінили вигляд Центрально-Східної Європи. Трансформація колишнього «соцтабору» проявила себе соціально-політичною консолідацією нових незалежних держав, що з'явилися на карті світу після розпаду СРСР. Самоорганізація їхніх внутрішніх територій й спільнот включала формування нових моделей державного устрою, інституалізацію й модифікацію демократичних процедур і принципів функціонування держави й громадянського суспільства, становлення багатопартійної системи й т. п.

Проблеми переходу соціуму з одного якісного стану до іншого завжди були предметом пильної уваги наукового співтовариства. Методологічні основи аналізу перехідних процесів у XIX столітті заклали такі класики політичної думки як А. де Токвіль, М. Вебер, В. Парето. В XX столітті переосмислення перехідного періоду було запропоновано в роботах Р. Даля,

Й. Шумпетера, А. Лейпхарта. В 70-і роки ХХ століття зміст трансформаційних процесів розглядалося в основному в рамках теорії модернізації, що інтерпретувала політичний розвиток як перехід від традиційних форм організації суспільства до суспільства сучасного типу. У даній сфері були проведені дослідження, присвячені різним аспектам політичного розвитку, у тому числі й питанням створення ефективної політичної системи, яка сприяє економічному, соціальному, культурному прогресу (Л. Пай, Ш. Эйзенштадт, С. Хантінгтон, Г. Алмонд, Б. Мур).

У другій половині 80-х років минулого сторіччя «третьа хвиля» [1] демократизації, що охопила країни Центральної й Східної Європи, обумовила початок нового етапу перехідного періоду. Особливий перехідний тип політичного устрою країн ЦСЄ одержав у політологічній літературі назву «посткомуністичної трансформації».

На ранніх етапах (друга половина 80-х років) значний внесок у розробку теорії транзитології зробили такі дослідники, як: Д. Растоу, Х. Лінц, А. Степан, Г. О'Доннелл, Ф. Шмітер, А. Пшеворський і т. п. Їх роботи досліджували досвід більш-менш успішних політичних транзитів, зокрема в країнах Південної Європи. При розгляді різних аспектів модернізації у другій половині 80-х років, і особливо в 90-і роки, дослідницький інтерес змістився до аналізу проблем демократизації. У той же час, поняття «політичні транзити» містить у собі широкий спектр політичних процесів, пов'язаних з багатьма аспектами політико-владних відносин, які безпосередньо стосуються функціонально-динамічних характеристик політичної системи, взаємин інститутів влади й громадянського суспільства, ролі партій, еліт і контреліт, масових акторів у динаміці політичних змін.

На пострадянському просторі дослідження сучасних перехідних процесів почалося відносно недавно, з початку 90-х років ХХ століття. Проблеми суспільно-політичної трансформації розглядали у своїх роботах Г. Вайнштейн, В. Гельман, Ю. Красін, В. Лапкін, О. Мадатов, А. Мельвіль й ін. Дослідженню демократичного транзиту Молдови присвятили публікації І.

Боцан, В. Мошняга, А. Рошка, О. Серебрян, П. Фрунташ й ін. Серед західних дослідників посткомуністичної трансформації можна згадати – М. Макфола, В. Банса, Л. Бальцеровича, З. Бжезинського й ін.

У країнах СНД, для яких останні більш ніж двадцять років стали періодом істотної політичної й економічної трансформації, результати перетворень значно відрізнялися від того, що відбулося в країнах ЦСЄ. Політичний транзит на пострадянському просторі, який з самого початку визначався як демократичний і передбачав переведення колишньої форми правління й державного устрою в іншу якість. Основний зміст трансформаційних процесів, що тут відбувалися, складала перетворення тоталітарно-авторитарної системи з усіма її інститутами, структурами й відносинами в систему іншого типу з демократичними атрибутами. Однак серед країн, які фахівці із трансформації недемократичних режимів у демократичні називали «перехідними» було чимало тих, що не наслідували цю модель. Відповідно колишня методологія, що описувала класичну модель демократичних транзитів початку «третьої хвилі», далеко не завжди виявлялася ефективною в осмисленні пострадянських реалій.

Як показує практика, перебіг політичного транзиту визначається безліччю як істотних, так і другорядних обставин, від яких залежить конкретний хід подій у цей час і в даній ситуації. Досвід останніх більш ніж двох десятиліть показав взаємообумовленість внутрішньополітичних процесів і таких зовнішніх чинників, як глобалізація, регіоналізація, інтеграція й ін. На зміст і динаміку реформування політичної системи держав пострадянського простору істотно впливали, як зміни у внутрішньому стані суспільства, так і міжнародні фактори.

На ранніх стадіях демократичних транзитів велике значення мають ендогенні фактори демократії й демократизації: вибір політичними акторами системи взаємин, оперативних підходів й інституціональної стратегії. На наступних стадіях транзиту, особливо на стадії консолідації демократії, істотну роль відіграють глибинні структурні, насамперед економічні й

соціокультурні передумови і чинники. У силу зазначених обставин далеко не всі країни пострадянського простору, що почали транзит у припущенні, що він буде демократичним, мали сприятливі шанси пройти цей шлях до логічного завершення. Значні перешкоди на цьому шляху країн пострадянського простору створили бюрократизація державних інститутів та їхня неефективність; низький рівень політичної культури й т. п.

При всій складності змін, що відбувалися в країнах, які переживали посткомуністичну трансформацію, неоднозначності та суперечливості їх суспільно-політичного розвитку, зміцнення демократичних тенденцій розглядалося, з погляду класичної методології, у якості однієї з домінуючих рис суспільної еволюції ХХ століття. Як наслідок непередбачене введення зверху демократичних форм політичного життя тут подеколи призводило до зворотного ефекту – відкоту суспільства назад або до «симуляції» демократії.

Досвід посткомуністичних трансформацій на пострадянському просторі підтвердив тезу про те, що час міфу про однолінійність демократичного процесу пішов у минуле. Як зауважує А. Ю. Мельвіль: «сьогодні вже зовсім очевидно (хоча цей факт ще недостатньо відрефлексовано), що політичний розвиток посткомуністичних країн може йти безліччю різноспрямованих траєкторій» [2]. Чим більше часу проходило з початку реформ, тим більше розходжень спостерігалось й у формальних структурах сформованих політичних режимів, і в реальних політичних практиках, що одержали поширення в країнах ЦСЄ й СНД, включаючи зміст ідеологічного дискурсу.

Розпад соцтабору й включення посткомуністичних країн ЦСЄ й СНД у «третю хвилю демократизації» радикально змінили підходи до вивчення політичних процесів у цілому. Специфіка переходу від тоталітарного або авторитарного суспільства до демократичних форм правління обумовила необхідність поглибленого осмислення наслідків цих трансформацій, а також напрямків і перспектив подальшого розвитку посткомуністичних суспільств. Досвід реформ політичних систем у країнах перехідної демократії передбачає різноманітні підходи до вирішення схожих інституціональних проблем

посткомуністичного розвитку, включаючи такі, як зміна політичного режиму, трансформація партійних систем, реформа інститутів публічної влади, поглиблення ідейно-політичного дискурсу, зміна принципів і методів взаємодії інститутів громадянського суспільства й держави та інше.

Втративши гостроту, що відрізняла перехідний процес початку 90-х років, проблема політичних трансформацій на пострадянському просторі зберігає свою актуальність. Оцінка реального значення тієї або іншої політичної трансформації, з погляду її об'єктивної здатності до реалізації демократичних цінностей та ідеалів, передбачає визначення передумов формування й тенденцій подальшого розвитку політичної системи. Трансформаційний процес пов'язаний зі своєрідними перехідними структурами влади, гібридними політичними режимами, оцінка яких можлива на основі вивчення їхньої ролі в цьому переході. Процеси демократичних перетворень, інституціоналізації демократичних правил і процедур у колишніх радянських республіках, що призвели до зміни політичної свідомості та поведінки громадян, виявили необхідність дослідження закономірностей взаємозв'язку інституціональних й інших факторів, що впливають на трансформацію політичних інститутів суспільства, у тому числі політичних партій.

Політичні трансформації на пострадянському просторі являють собою суперечливий і багатогранний процес, регіональною особливістю якого стали: необхідність одночасного перетворення політичної й економічної сфер, а нерідко – і набуття національно-державної ідентичності, сплески етнонаціоналізму, відсутність або аморфність громадянського суспільства й т.п. Динаміка й зміст трансформаційних процесів у кожній з пострадянських республік у визначальному ступені залежали від культурної готовності націй до тих або інших змін.

Відмова від колишніх і сприйняття нових цінностей нерідко диктувалися геополітичними інтересами нових незалежних держав. Більшість із них зі здобуттям незалежності спробували вийти з-під геополітичного контролю

Росії, сподіваючись, що така віддаленість буде сприяти підвищенню шансів для створення сильної національної державності, заснованої на специфічному для кожної країни політичному режимі.

Держави, де переважала православна культура по-різному оцінювали свою цивілізаційну приналежність. У Молдові, у перші роки здобуття незалежності, «коливання» між східнослов'янськими республіками й Румунією спровокували бурхливі й суперечливі зміни, що супроводжувалися політико-економічною нестабільністю й військовим протистоянням. Розпад Радянського Союзу загострив проблеми, створені попередньою адміністративною й міграційною політикою, оскільки через Бессарабію пройшли державні кордони України й Молдови.

Наявність у пострадянській Молдові внутрішніх етнонаціональних рубежів слов'янського, тюркського й романського народів значно ускладнювала становлення державності. Ігнорування прихильниками об'єднання Молдови з Румунією історично сформованого етнічного різноманіття в регіоні, де молдовани тяжіють до румунів, тюрки-гагаузи – до Туреччини, а росіяни й українці – до східнослов'янського світу, призвели до виникнення політично нестабільних територій.

Проголошення республіканського суверенітету й відповідно – відмова від участі у всесоюзному референдумі про збереження СРСР, на тлі кризи національної ідентичності обернулися для республіки військовим конфліктом і територіальним розколом. Спочатку загострена соціально-економічними, соціокультурними й екологічними факторами, боротьбою за автономію проявила себе Гагаузька проблема. 19 серпня 1990 р. у Комраті, а потім 12 вересня 1990 р. у Тирасполі було проголошено утворення відповідно Гагаузької Республіки та Молдавської Придністровської Радянської Соціалістичної Республіки.

Етнорегіональний конфлікт, що виник у європейській частині СНД на території Південно-Східної Європи, епіцентром якого стала доля самопроголошеної Придністровської Республіки, викликав стурбованість

міжнародної громадськості. Події в Придністров'ї перебували під пильною увагою ЄС, оскільки збройні зіткнення відбулися, у безпосередній близькості від кордонів цього економічного й політичного об'єднання європейських держав.

Геополітичний фактор зіграв суперечливу роль у динаміці пострадянського транзиту Молдови. На тлі ослаблення позицій Росії у Південно-Східній Європі, що зберегла тут лише гео економічну присутність (міжнародний газопровід), зросло прагнення Румунії претендувати на роль регіонального лідера. У цих умовах Придністровська республіка розглядалася як геополітичний форпост Росії на Балканах, у той же час Молдова становила інтерес як можливий плацдарм НАТО в Південно-Східній Європі.

У рамках створення спільної європейської зовнішньої й оборонної політики, Євросоюз прагнув внести вклад у стабілізацію східної частини європейського континенту шляхом остаточного вирішення там проблем «невизнаних держав», що передбачало, зокрема, ліквідацію самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки (ПМР), яка спиралася на підтримку Росії. Активний інтерес до Придністровського конфлікту значної кількості зовнішніх гравців різних рівнів сприяв його перетворенню в один з найбільш напружених і, як показав час, складних для розв'язання суперечок, на просторі колишнього Радянського Союзу.

У наслідок внутрішніх соціокультурних проблем та геополітичних чинників злам старих політичних інститутів і структур кінця 80-х – початку 90-х років у Молдові протікав в обстановці гострих конфліктів і протиріч. На порядок денний трансформаційного періоду крім економічних проблем вийшли такі питання як переосмислення статусу центру й регіонів, нечіткі й спірні кордони, а також величезний конфліктний потенціал, заснований на попередній міграційній політиці та виникненні великих діаспор. Процес утвердження суверенітету над власною територією та інтеграції в нову

державу етнічних меншин став одним із найбільш істотних протиріч пострадянської епохи розвитку молодої держави.

Стабілізація соціально-політичної ситуації почала намічатися влітку 1992 року на тлі «заморожування» сепаратистського конфлікту в Придністров'ї та затвердження в 1994 році нової Конституції суверенної і незалежної держави – Республіки Молдова. Прийняття нової конституції заклало правові основи демократичних інститутів, що створило фундамент для формування держави нового типу. Однак процес закріплення основ державності республіки супроводжувався розколом політичних еліт і сприяв зміні розміщення сил на політичній арені країни. Свободу, відстоювану переважно за участі Народного Фронту Молдови, інституціалізувала Аграрно-демократична народна партія Молдови (АДПМ), що зуміла поступово відвоювати владу в НФМ.

Серйозні розбіжності з опонентами у Народного Фронту виникли вже після парламентських виборів 1990 року, коли на своєму травневому з'їзді він прийняв кілька резолюцій: про зміну назви Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки на Румунську Республіку Молдова; про офіційне затвердження етноніма «румунський народ» і глотоніма «румунська мова»; про автокефальну незалежність Церкви з назвою – Автокефальна Румунська Православна Церква Бессарабії, Наддністрянщини й Північної Буковини й т.п. Провідне політичне угруповання не цікавила можлива реакція на їхні дії. У підсумку, на перших багатопартійних виборах 1994 року колишня сільська «номенклатура», яка реорганізувалася в Аграрно-демократичну партію Молдови (АДПМ), виявилася досить затребуваною, щоб повернутися до влади.

Заснована 19 жовтня 1991 року парламентською групою «Сільське життя» Аграрно-демократична партія Молдови після проголошення незалежності Республіки Молдова займала центристський сегмент політичного спектра, однак перебуваючи при владі – розпочала досить радикальні реформи. АДПМ дала старт перетворенню державної власності в

приватну, що в умовах розриву зв'язків з экс-радянськими республіками за відсутності власної бази енергоресурсів сприяло глибокій дезіндустріалізації країни. Ринкова трансформація супроводжувалася руйнуванням єдиного агропромислового комплексу; розпалися стійкі зовнішньо-економічні зв'язки; було перепрофільовано й закрито багато підприємств (більше 28% з них випускали продукцію військово-промислового призначення).

До кінця 1990-х рр. у Молдові, як і в інших колишніх союзних республіках, сформувалася національна держава, громадяни якої намагалися адаптуватися до нових ринкових умов в економіці, мінімуму держави у соціальній сфері й нових політичних інститутів – демократичних за формою й традиційних за змістом.

У наслідку низки урядових, фінансових, конституційних та іншого роду криз, що збіглися з перебуванням АДПМ у владі, на перший план вийшла проблема вибору подальших цілей і шляхів розвитку. У цих умовах на хвилі вимог соціальної справедливості ініціативу на електоральному полі Молдови повернула собі Комуністична партія, що традиційно експлуатувала це гасло. Факт того, що більшість населення країни прагла комуністичної реставрації в якості альтернативи проблемам перехідного періоду, підтвердила абсолютна перемога Партії Комуністів Республіки Молдова (ПКРМ) на парламентських виборах 2001 року.

Вибори 2001 року продемонстрували поширену на пострадянському просторі тенденцію: коли, демократично обраній владі доводилося здійснювати болісні економічні реформи – на наступних виборах перевага опинялася вже не на стороні радикалів, а – центристів або лівих, як правило – вихідців зі старої системи.

Переконливо перемагаючи у ході парламентських виборів, Партія Комуністів знаходилася при владі в Молдові протягом 9 років. Після тріумфальної перемоги на виборах 2001 року, одержавши 71 місце в парламенті Республіки ПКРМ змогла забезпечити собі конституційну більшість. В 2005 році Партія Комуністів зберегла владу (57 депутатів) і була

близька до третьої перемоги підряд отримавши 60 місць у парламенті у квітні 2009 року.

Молдова виявилася єдиною європейською країною, де компартія була правлячою партією, яка прийшла до влади демократичним шляхом. Із приходом комуністів трансформаційний процес вніс нові нюанси в консолідацію партійної системи Молдови. ПКРМ здійснила спробу змінити обличчя молдавської партійно-політичної системи (екстремальний або помірний плюралізм). У керованому розвитку партійної системи проявилися нові тенденції, пов'язані з політичною трансформацією за аналогією з Росією – домінування правлячої партії. Запроваджені комуністами доповнення і зміни в електоральне законодавство й законодавство про політичні партії та інші суспільно-політичні організації, актуалізували й загострили проблему перспектив розвитку партійної системи в Республіці Молдова.

Політична практика після парламентських виборів 2001 року показала, що ПКРМ маючи у своєму розпорядженні конституційну більшість у парламенті, здатна взяти на себе повну відповідальність за управління країною. Міцність позицій Комуністичної Партії була обумовлена наявністю у неї солідної електоральної бази, так і слабкістю опозиції, як з боку правих, так і центристських політичних партій. Стійкість рейтингу комуністів на електоральному полі країни багато в чому забезпечувалася наявністю у лідерів ПК значного управлінського досвіду, що знаходило свій прояв у політичній гнучкості, здатності до оновлення цього політичного утворення.

За час свого існування Партія Комуністів нерідко міняла власні ідеологічні установки, чим викликала у свою адресу різку критику з боку опонентів на лівому фланзі. Забезпечивши собі значну перевагу голосів виборців на виборах 2001 р. з обіцянками відновити будівництво соціалізму й комунізму на основі марксистсько-ленінської теорії, привести Республіку Молдова в Союз Росія-Білорусь і сприяти відродженню СРСР на нових

основах, ПКРМ згодом змінила свій курс і вектор розвитку країни, оголосивши себе прихильницею європейської інтеграції.

Оскільки Партії Комуністів, як і будь-якій іншій партії, після приходу до влади необхідно було знайти найбільш ефективні шляхи й способи, які дозволять забезпечити досягнення мінімальних соціально-економічних і політичних стандартів, Європейський вектор сприймався як інструмент здійснення цієї мети. Під час знаходження Партії Комуністів у владі Молдовою був підписаний ряд документів, що зміцнювали політичну й економічну взаємодію з Європейським Союзом. Реалізація нового курсу, передумовою якого став вступ країни до СОТ (у травні 2001 р.), відбувалася відповідно до «Індивідуального плану дій РМ-ЄС на 2005-2007 роки» (цей документ було підписано 22 лютого 2005 року – за два тижні до парламентських виборів).

На першому засіданні парламенту нового скликання 24 березня 2005 року делегати затвердили Декларацію про політичне партнерство з метою реалізації завдань європейської інтеграції, що передбачала загальний консенсус парламентських фракцій для просування стратегічного курсу на європейську інтеграцію. Всі політичні сили, представлені у парламенті, обраному в березні 2005 року, зобов'язалися спільно просувати європейську інтеграцію Республіки Молдова.

У квітні 2007 року лідер ПКРМ оголосив про «ліберальну революцію», а вже через рік уряд Республіки Молдова оприлюднив один із самих вражаючих списків об'єктів, що підлягають приватизації. Як відзначає молдавський політолог І. Боцан, нові плани про приватизацію, намічені ПКРМ, у сукупності із програмами приватизації 1995-1996 років й 1997-1998 років, розробленими Аграрно-демократичною партією Молдови, що спочатку була «замінником», а потім політичним союзником ПКРМ, набагато перевершували плани й обсяги приватизації, проведеної так званими демократами [3].

За час перебування комуністів у владі населення не відчуло позитивного впливу нового курсу на поліпшення життя в країні. Мінливість ідеологічних установок на тлі складного соціально-економічного положення супроводжувалася поступовим зниженням рейтингу ПКРМ на електоральному полі. У селах, де склалося найбільш важке економічне становище, більше половини населення негативно оцінювали проведені в країні реформи, що проявилось у підсумках голосування 2009 року. Сільські жителі зволіли віддати голоси за «нові партії» у владі: Ліберально-демократичну, Демократичну й Ліберальну, виразивши в такий спосіб невдоволення політикою комуністів.

Після поразки ПКРМ у ході дострокових виборів у липні 2009 року опозиція підписала Угоду про створення коаліції Альянс за європейську інтеграцію (АЄІ І). Свої підписи на цьому документі 8 серпня 2009 року поставили Володимир Філат (Ліберально-демократична партія Молдови - ЛДПМ), Міхай Гімпу (Ліберальна партія – ЛП), Маріан Лупу (Демократична партія Молдови – ДПМ) і Серафім Урекян (Альянс Наша Молдова – АНМ). Альянс із правих і правоцентристських сил відбувся завдяки компромісній позиції Демократичної партії, котра протягом місяця після парламентських виборів вела паралельні переговори з Партією комуністів, з одного боку, й Ліберально-демократичною й Ліберальною партіями – з іншого. ДПМ, яку очолював колишній спікер парламенту від ПКРМ і яка виступала із цілком подібною з комуністами передвиборною програмою, віддала перевагу альянсу із край правою Ліберальною партією.

Об'єднавши зусилля для боротьби з комуністами «Альянс за європейську інтеграцію» змінив статус ПКРМ як домінуючої партії на статус «нормальної», хоча й досить впливової. Однак роль і місце країни в процесі євроінтеграції кожна з опозиційних комуністам сил, які увійшли до об'єднання, бачила по-своєму. Для одних це процес об'єднання із сусідньою державою – Румунією. Для інших – входження в ЄС повноцінною самостійною державою, з орієнтацією на стандарти й цінності ліберальної

демократії. Для третіх – «серединний шлях», що передбачає можливість дружніх відносин з усіма.

Основа ідеології Ліберальної партії – західний вектор розвитку Молдови й повна відмова від російського впливу. Ліберали не схильні сприймати обраний Росією шлях, як альтернативної Заходу православної цивілізації. Лідер Ліберальної партії Михай Гімпу зарекомендував себе як затятий антиросійський політик. Ряд підписаних Гімпу на посту в.о. президента Молдови (2009-2010 рр.) указів і постанов спровокували активізацію сепаратистських настроїв у Гагаузії.

Ліберально-демократична партія Молдови займає правоцентристську нішу молдавського політичного спектра. Ця партія відверто прозахідна, однак при цьому вона готова враховувати російський фактор і співробітничати з Росією. Лідер ЛДПМ Володимир Філат за час свого перебування на посту прем'єр-міністра Республіки Молдова підписав ряд документів, що сприяють зміцненню відносин між двома країнами. Філат обіцяв ратифікацію парламентом Молдови угоди про зону вільної торгівлі СНД.

Демократична партія виникла як рух «За демократичну й процвітаючу Молдову» в 1998 році у складі однойменного блоку. Тоді її лідерами були Дмитро Дьяков (колишній співробітник Відділу зовнішніх зв'язків у ЦК КПРС, а потім голова відділу ІТАР-ТАРС у Бухаресті) і Володимир Солонар (у минулому один з лідерів Інтерруху «Унітатя – Єдність»). Ця політична сила, яка отримала чимало голосів проросійськи налаштованих виборців, створила альянс «За демократію й реформи» з відверто правими й прозахідними «Демократичною конвенцією» і Партією демократичних сил.

Така ж історія повторюється й у серпні 2009, і в грудні 2010 років. Після виборів 2010 року Демократична партія Молдови зірвала переговори із ПКРМ і увійшла в новий «Альянс за євроінтеграцію» (АЄІ II) з радикально-антиросійською Ліберальною партією. Угоду про створення АЄІ II лідери ЛДПМ, ДПМ і ЛП підписали 30 грудня 2010 року. Володимир Філат знову

був затверджений на посаді прем'єр-міністра, а Маріан Лупу був обраний на посаду голови парламенту й в. о. президента.

У наслідку розбіжності поглядів політичних сил, що увійшли до складу Альянсу його доля була досить складною, а перебування у владі супроводжувалося затяжними кризами й конфліктами. Молдова три роки жила без президента – президент Ніколай Тімофті був обраний 23 березня 2012 р. А в наступному 2013 році Коаліція ледь не припинила своє існування, коли 13 лютого лідер ліберал-демократів Володимир Філат заявив, що керована їм партія виходить із Угоди про створення АЄІ.

Попри політичні конфлікти країна продовжувала рухатися взятим у березні 2005 року курсом на європейську інтеграцію. Наприкінці листопаду 2013 р. на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі Молдова парафувала угоду про асоціацію з ЄС і договір про зону поглибленої та всеосяжної вільної торгівлі з Євросоюзом, а у лютому 2014 р. Європарламент проголосував за безвізовий в'їзд до Шенгенської зони (це рішення набуло чинності 28 квітня 2014 р.). Кульмінацією процесу зближення з Європейським Союзом стало підписання (разом з Україною й Грузією) 28 червня 2014 року Угоди про асоціацію Молдови з ЄС. Представники правлячої в країні коаліції проєвропейської політики (КПП) заговорили про реальні перспективи вступу Молдови в ЄС у найближчому (5-10 років) майбутньому.

На геополітичний вибір вектора розвитку країни міг істотно вплинути результат виборів 2014 року, оскільки лідер соціалістів І. Додон відкрито висловлювався про те, що метою його партії є денонсація підписаної урядом Молдови угоди про асоціацію з Євросоюзом і курс на зближення з Євразійським економічним союзом. Вважаючи на те, що європейський вектор розвитку не дозволив правлячій коаліції скільки-небудь поліпшити соціально-економічні показники, а перебування КПП у владі супроводжувалося затяжними політичними кризами, маятник електоральних переваг міг у черговий раз качнутися у бік лівих.

Із часів заборони Комуністичної партії у серпні 1991 року лівий сегмент політичного спектра займали два формування Соціалістична партія Молдови (СПМ) і Рух «Unitatea – Єдність». На парламентських виборах 1994 року вони створили виборчий блок й одержали 28 мандатів з 104. Однак після своєї реєстрації у квітні 1994 року Партія комуністів Республіки Молдова швидко відвоювала симпатії громадян, що дотримуються лівих поглядів, і, практично, вивела дві вищезгадані партії з політичного життя.

Після поразки в ході дострокових виборів у липні 2009 року більшість експертів і спостерігачів пророкували поступове вгасання й розпад молдавських комуністів, посилаючись на досвід інших партій, які, втративши владу, через певний проміжок часу припиняли своє існування або вливалися в інші організації. Однак ПКРМ не тільки витримала тиск з боку Альянсу за європейську інтеграцію, але й зберегла свій вплив, залишаючись провідною опозиційною силою Молдови. За час перебування в опозиції, її активність була постійною й надзвичайно високою.

У листопаді 2013 року за комуністів була готова віддати свої голоси половина громадян країни. Однак мінливість програмних спрямувань і втрата ряду відомих фігур, що перейшли в інші формування, похитнули позиції партії. Поступове сповзання ПКРМ до центру політичного спектра послужило для Соціалістичних проросійських партій, з одного боку, і соціал-демократичних – з іншого приводом для спроб змагатися з комуністами на лівому електоральному фланзі. СПМ, Партія соціалістів, Рух «Рівноправність», Союз праці «Патрія – Батьківщина» і Рух молдавських гастарбайтерів у Москві «Партія – Молдова» давно звинувачували ПКРМ у тому, що вона перестала бути справжньою комуністичною партією, що вона змінила свій зовнішньополітичний вибір – із проросійського на прозахідний.

Партія комуністів Республіки Молдова завжди була партією, схильною до зміни своїх зовнішньополітичних орієнтирів. Коли це могло забезпечити залучення проросійського електорату, Партія Комуністів шукала зближення з Росією й виступала з ідеєю євразійської інтеграції. А коли виникала

потреба знайти потенційних партнерів по коаліції (як це було в 2004 – 2007 р.), ПКРМ оголошувала себе прибічницею європейського вектору і вимагала виведення російських миротворців із зони Придністровського конфлікту.

Якщо у своїй програмі 2001 року Партія комуністів ідентифікувала себе як проросійська партія й обіцяла «розглянути питання про приєднання Молдови до Союзу Росії й Білорусії», то вже з 2004 року ПКРМ виступає за євроінтеграцію Молдови. У передвиборній програмі ПКРМ 2005 року європейська інтеграція винесена окремим пунктом. При цьому як пріоритет виділялися й відносини з найближчими сусідами – Україною й Румунією. Окремий пункт «відношення до Європейського Союзу» було внесено й у програму 2009 року. У ту ж програму був включений і пункт «відношення до СНД», але він слідував за пунктом «відношення до ЄС». ПКРМ ідентифікувала себе як «європейська ліва партія» [4].

Після 9-літньої перерви, у програмі 2010 року ПКРМ повертається до теми євразійської інтеграції. Володимир Воронін, починаючи з 2010 року, неодноразово у своїх виступах озвучує цю ідею. Однак коли інші ліві партії виступили з ідеєю вступу Молдови у Митний Союз, ПКРМ зайняла очікувальну позицію. І тільки після того як Соціал-демократична партія зуміла зібрати більше 200 тисяч підписів на підтримку референдуму, ПКРМ вирішила перехопити цю ініціативу й вийти з нею в парламенті. Розбіжності по відношенню до стратегічної установки на проведення референдуму й денонсацію Угоди про асоціації з ЄС вилилися у відкритий конфлікт 7 червня 2014 р. на пленумі ЦК ПКРМ. У результаті в 2014 році, на відміну від усіх попередніх виборів, які проходили в країні протягом останніх 15 років, Партія комуністів уже не виступала як головний опонент правим партіям уступивши цю нішу політичного спектра соціалістам.

Зауважимо, що активізація діяльності соціал-демократичних (соціалістичних) партій на пострадянському просторі багато в чому пов'язана з невдоволенням політикою ліберальних реформ останніх 20 років, що дозволило знову включити соціалістичні ідеї в політичний дискурс і порядок

денний. Партії соціалістичної орієнтації, які представляють інтереси широких верств населення традиційно грають одну із ключових ролей у політичній системі більшості країн ЦСЄ. Протягом багатьох років соціал-демократія позиціонувала себе як соціальна совість суспільства. Причина її політичної стійкості полягала в тім, що в умовах жорстких реалій ринкових відносин вона намагалася забезпечити динамізм економіки, одночасно вирішуючи виникаючі соціальні проблеми. В умовах наростаючої глобалізації, соціал-демократія прагнула вибудувати гармонічний баланс між економічною ефективністю й розвинутою соціальністю.

Соціальну базу партій соціал-демократичної спрямованості представляють в основному промисловий пролетаріат, так звані «нові бідні», працівники бюджетної сфери й пенсіонери, а також представники нового середнього класу, орієнтовані на демократичні цінності й принципи соціальної держави. Необхідно визнати, що традиційна соціальна база соціал-демократії в країнах СНД відсутня. На пострадянському просторі негативним фактором для партій соціалістичної спрямованості виступає зміна соціально-класової структури суспільства, що супроводжується скороченням чисельності робітничого класу, його деконцентрацією і старінням.

У Молдові, де традиційно чисельність робітничого класу була незначною, ситуація ускладнюється глибокою соціальною диференціацією населення, ростом соціальних груп, які перебувають у межі бідності, що набуває характер стагнації. Вирішення завдання розширення електоральної бази й числа прихильників тут залежить від того, наскільки соціалісти зможуть включити до порядку денного актуальні питання економіки, політики й соціального життя. У Молдові політичний вибір електорату завжди прямо корелював з оцінкою реформ і рівнем задоволеністю життям тих або інших соціальних груп. Рівень й якість життя населення, соціально-економічні маркери, завжди були визначальними у політичних орієнтирах виборців. Після більш ніж двадцяти років не зовсім удалих перетворень ідея

відновлення соціальної справедливості в країні стає домінуючою, що сприяє зміцненню соціалістичних, соціал-демократичних партій.

Найбільш успішним для соціалістів був 1994 рік, коли Соціалістична партія у блоці з рухом «Унітатя – Єдність», отримала на виборах 25% голосів виборців. Однак згодом Соціалістична партія Молдови розкололася і з неї виділилася Партія соціалістів Республіки Молдова під керівництвом Едуарда Смирнова, яка набрала на виборах 1998 року лише 0,59%. Основний лівий електорат тоді дістався ПКРМ, що вперше взяла самостійну участь у виборах.

У 2001 році Партія соціалістів відтворила блок «Єдність» з Республіканською партією й Партією прогресивних сил, що виступив зі слоганом «З Росією на вічні часи!». Блок набрав лише 0,46%. Вважаючи на те, що з початку свого заснування Партія соціалістів Республіки Молдова позиціювала себе як послідовно проросійська, в 2005 році, коли ПКРМ перейшла на антиросійські позиції, соціалістам представився шанс додати собі голоси проросійськи налаштованих виборців. Однак виборчий блок «Патрія – Батьківщина», в який об'єдналися дві соціалістичні партії, отримав на виборах лише 4,97%, у той час як для проходження блоку було потрібно одержати 9%. Згодом, впродовж до виборів 2010 року, соціалісти виступали у коаліції з Партією комуністів. Їхній лідер Вероніка Абрамчук тричі ставала депутатом парламенту від ПКРМ.

У 2012 році Партія соціалістів (ПСРМ) знову з'явилася в соціологічних рейтингах. Поштовхом до її відродження став вихід Ігоря Додона, Зінаїди Гречаної і Вероніки Абрамчук із ПКРМ (листопад 2011 року) і їхнє приєднання до ПСРМ. Ослаблення позицій ПКРМ дозволило соціалістам перехопити ініціативу на лівому фланзі. В 2014 році Партія соціалістів вела свою кампанію надзвичайно енергійно. Головним її змістом стала теза про вступ Молдови у Митний союз. Партію підтримали в Москві. Після бесіди В. Путіна з лідерами соціалістів, стало ясно, що на лівому фланзі ПСРМ явно претендує на роль фаворита. У той же час перемога Соціалістів на

парламентських виборах у листопаді 2014 р. виявилася досить несподіваною оскільки на початку року їхній рейтинг коливався у межах одного відсотка.

Головним аутсайдером виборів виявилася партія комуністів В.Вороніна, що втратила більше половини своїх виборців (чотири роки тому за неї віддали голоси понад 44%). Бажання зміцнити свої позиції після невдачі на виборах спонукало ПКРМ почати переговори про можливість створення після виборів так званої великої коаліції у складі Демократичної партії, Ліберально-демократичної й Партії комуністів. Завдяки союзу із ПКРМ правляча в країні Коаліція проєвропейської політики зуміла забезпечити правим партіям більшість (55 місць у парламенті проти 46-ти у лівих партій), необхідну для формування уряду й керівних органів парламенту.

Під час виборів 2014 року ПКРМ у черговий раз проявила себе як команда політичних менеджерів, для яких головним є ефективність ухвалених рішень (заради цього вони здатні піти на будь-які компроміси). Для таких партій швидке одержання результату спрямоване на забезпечення свого статусу, а не представлення й просування інтересів певних соціальних сегментів.

Тенденція «зискотування до центру» колишніх антагоністичних партій правої й лівої спрямованості, що намітилася, після більш ніж 20 років багатопартійності в Молдові, сприяла стиранню граней між традиційними політичними нішами. Якщо раніше на лівому фланзі традиційно переважала Партія комуністів, набираючи 40-45 відсотків голосів виборців; на правому – Ліберально-демократична партія (близько 25-30 відсотків), то тепер такого політичного ядра немає. У результаті виборів 2014 року політичне поле – і праве, і ліве виявилось роздроблене. Всі партії, що пройшли у парламент, набрали по 15-20 відсотків [5]. Це означає, що влада неминуче буде нестійкою.

Вступ ПКРМ у правлячу коаліцію із правими партіями на основі ідеї «проєвропейської інтеграції» ще більше підсилив недовіру до комуністів серед рядових виборців, що знайшло свій прояв у виборах 2015 року у

місцеві ради. Партія Комуністів, у минулому – найміцніша опозиційна сила зареєструвала найбільші втрати: з 38.75% районних і муніципальних радників в 2011 році вона опустилася до 10,22%. Якщо в 2011 році Партія комуністів отримала 32.37% місцевих обранців, то зараз комуністи одержали лише 11%.

Співробітництво ПКРМ із КПП зміцнило позиції її конкурентів. Колишні виборці комуністів перерозподілилися між Партією Соціалістів (ліва проросійська партія) і Нашою Партією (Батьківщина в 2014 р.), Ренато Вусатого («центристська»). Обидві партії змогли набрати популярність протягом року завдяки критиці правлячої коаліції. Однак, незважаючи на зростання числа прихильників лівих партій, жодна з них не зуміла піднятися до рівня ПКРМ та нездатна самостійно отримати владу в країні. Хоча лівий електорат у Молдові сьогодні помітно перевищує правий, його консолідації заважають роздробленість лівих партій і недовіра один до одного їхніх лідерів.

Поява нових «проросійських» партій скоріше розпорошила «лівий» електорат, чим згуртувала. На виборах 2015 р. Наша Партія одержала – 8,13% місцевих радників й 11,12% районних і муніципальних радників, у той час як Партія Соціалістів – 12,25% місцевих радників й 16,60% – районних і муніципальних радників [6]. У цілому, політичний розклад між правими й лівими силами не зазнав значних змін. Праві як і раніше утримують більшу частину місцевої адміністрації, завдяки повній залежності місцевих бюджетів від фінансування із центра.

На сьогодні у Молдові налічується більше 30 партій; 20 з них брали участь у виборах 2015 р. органів управління різного рівня. За більш ніж двадцятилітній період незалежності політичний контекст партбудівництва в Молдові сприяв формуванню партій як значимих суб'єктів політичних відносин. Наявність формальних норм і принципів демократичної системи й реального конкурентного середовища дозволяють визначити політичну систему Молдови як «електоральну демократію» [7].

За рівнем політичного плюралізму й конкуренції, реальної участі партій у прийнятті політичних рішень Молдова (як й Україна) випереджає всі країни пострадянського простору, хоча й помітно поступається своїм західним сусідам за ступенем зрілості партійних систем. Аналітики Молдови відзначають, що в основі партійного будівництва переважають харизматично-стратові структури з родинними відносинами. Процес формування партій часто спирається на авторитет харизматичного лідера, а ідеологічна основа – на «гострі проблеми окремих страт». Саме лідери партій виражають актуальні проблеми суспільства, при цьому найчастіше не розглядають конкретні шляхи їхнього вирішення. Престиж лідера часто «відірваний» від рейтингу партії [16].

Яскравим прикладом такої тенденції у партійному будівництві стала поява в 2014 році у політичному спектрі Молдови партії «Батьківщина» («Patria») на чолі з бізнесменом Ренато Вусатим. Ще на початку року ніхто в країні не підозрював про його існування. Однак за три-чотири місяці до виборів Р. Вусатому пророкували вже близько 10-15 відсотків попри відсутність як повноцінної програми, так і підготовленої команди однодумців. Популярність партії забезпечили харизма, напір, упевненість в успіху й гроші її лідера. Зліт цієї партії свідчив про розчарування населення країни і у владі, і в опозиції та про бажання бачити нові обличчя в політикумі.

Партійний спектр Молдови перебуває в процесі формування, і його стан є у край нестабільним. У суспільстві ще не сформована чітка соціальна структура, політичні орієнтації соціальних груп аморфні й мінливі, чому в чималому ступені сприяє й розпливчастість партійних ідеологій. Традиційне розмежувати партії на праві (ліберальні й християн-демократичні); ліві (соціал-демократичному, соціалістичному й комуністичні) у випадку Молдови не працює, оскільки незважаючи на назви, ідеології, що просуваються партіями, по суті зводяться до боротьби двох колективних

історично сформованих у країні видів пам'яті пов'язаних з радянської (комуністичною) ідентичністю і румунською.

Умовність політичного спектру призвела до того, що громадяни РМ у своїй масі залишаються байдужими до партій, не довіряють їхнім лідерам, уникають членства в них. У Молдові тільки починається формування інфраструктури громадянського суспільства, що здатне забезпечити умови для формування й інституціоналізації реально мотивованих «груп», об'єднань, партій, здатних представляти інтереси різних верств населення у структурах влади. Оскільки суспільство перехідного періоду на даний момент відрізняється високим ступенем фрагментарності, політичні й економічні реформи в країні як правило ініціюються владою, а не інститутами громадянського суспільства, а більшість демократичних інститутів носить декоративно-імітаційний характер.

Описуючи такі країни, Карозерс указує, що вони «мають деякі ознаки демократизації політичного життя, включаючи щонайменше наявність обмеженого політичного простору для існування опозиційних політичних партій і незалежного громадянського суспільства, а також регулярні вибори й демократичні конституції. Але при цьому для них характерні слабке представництво інтересів громадян, низький рівень політичної участі, що не виходить за межі голосування, часті порушення законів посадовими особами держави, сумнівна легітимність виборів, майже повна відсутність довіри суспільства до державних інститутів і стійко низька інституціональна ефективність держави» [11].

При наявності мінімальних властивостей електоральної демократії (періодична зміна влади шляхом виборів) Молдову відрізняє відносно низький рівень державності, що перешкоджає консолідації її політичного режиму. Про незавершеність у Молдові демократичної консолідації говорять політичні кризи й конфлікти, що стали тут не відхиленням від норми, а звичайним станом політичного процесу. Разом з тим їй властивий чітко виражений політичний поліцентризм, що проявляється насамперед у

наявності автономного від виконавчої влади парламенту, а також політичних партій й опозиції, що мають можливість прийти до влади.

Серед країн перехідного періоду (Nations in Transit) політичну систему Молдови за рівнем розвитку оцінюють як гібридну (станом на грудень 2014 року – індекс 4.86) [7] і відносять до країн з «недостатньою демократією» [9]. За критерієм дотримання політичних прав і громадянських свобод Freedom House її визначає як «частково вільну» (доповідь 2015 року) [8]. За рівнем розвитку Молдова являє собою своєрідний варіант «тривалого транзиту».

Криза національної ідентичності являє собою визначальний фактор у поляризації поглядів політичних сил. Протистояння на основі розмежування за етнолінгвістичними, історичними і т.п. ознаками починаючи з виборів 1994 року постійно використовується в передвиборних кампаніях. У той же час обов'язковою умовою демократичного державного будівництва, згідно Д. Растоу, є цілісність націй [12].

Демократичній консолідації Молдови перешкоджають: слабкість таких структурних передумов, як громадянська політична культура й громадянське суспільство; низький рівень соціально-економічного розвитку в сполученні з інфляцією, що дедалі підвищується; нерівномірний розподіл сукупних суспільних ресурсів – економічних, політичних, ідеологічних, інтелектуальних й ін.

На відміну від країн Балтії, в Молдові не працюють інструменти, що забезпечують захист від втручання держави в ринкові відносини, які передбачають відкриті й легальні процедури впливу бізнесу на процес прийняття політичних рішень. Певна автономія економіки стосовно державної влади й установа «правил гри» між політичними акторами, що створює ресурсну й інституціональну основу для політичної конкуренції й активізації фактора публічної політики, дає підставу говорити, що політичний режим у Молдові (як й в Україні, Вірменії й Грузії) характеризує демократична нерівновага.

Характер пострадянських трансформацій Молдови багато в чому пояснює ефект інституту бюрократії як структуроутворюючого елемента політичної системи та його експлуатації домінуючими акторами у власних цілях. Механізмом відтворення політичної корупції в Молдові, як й інших державах пострадянського простору, стала приватизація. З початком процесів приватизації в країні політика стала сприйматися як прибутковий бізнес, що у свою чергу спричинило появу політичних амбіцій у процвітаючих бізнесменів. Так, лідерами Соціал-демократичної партії (СДП) і Ліберал-демократичної партії Молдови (ЛДПМ) є досить успішні бізнесмени.

У межах бюрократичних систем сили, що перемогли на виборах, прагнуть використати демократичні інститути для збереження нового статусу на свою користь. Прийшовши до влади, ці сили отримують контроль над державним апаратом, інформаційним простором, силовими структурами та основними галузями економіки. Так на думку молдавського експерта З. Тодуа, сьогодні всі державні органи Республіки Молдова, включаючи Конституційний суд, ЦВК, Вищу судову палату, Апеляційну палату та інші, перебувають під контролем КПП, а точніше – під контролем двох-трьох олігархів, які заправляють усіма справами в коаліції [15].

У Молдові утворена партійно-політична монополія на формування структур виконавчої влади. Парламентські партії уклали угоду про рекрутизацію управлінських кадрів, їх підбір за політичними критеріями. Наслідком цього, на думку ряду експертів, стала наявність серед міністрів і керівників департаментів усіх рівнів управлінців, професійна підготовка яких не відповідає профілю роботи їхніх установ [16].

Недостатність структурних реформ в економіці робить Молдову самою слаборозвиненою з європейських посткомуністичних країн (не враховуючи Косово). Низька якість життя населення й рівень його доходів, нестійка політична обстановка й гострі проблеми економічного розвитку ускладнюють здатність влади контролювати цілісність держави.

Ускладненими виявляються й процеси політичної трансформації, пов'язані з подоланням конфліктів і забезпеченням безпеки розвитку, що, у свою чергу, перешкоджає залученню інвестицій, заважає економічному зростанню держави. Всі ці фактори дозволяють віднести Молдову до «нестабільних» держав. За оцінками провідних американських політологічних інститутів 2013 року ситуація стабільності в РМ була нижче середнього рівня (індекс загроз тут склав – 76.5 – небезпечний рівень ризиків) [13].

«Нестабільні держави» не здатні протистояти внутрішнім і зовнішнім викликам і ризикам. Процес політичної трансформації «нестабільних держав» може зайняти, згідно з рядом експертних оцінок від 20 до 40 років [14]. У той же час варто враховувати, що демократія не приживається у ситуації високих зовнішніх і внутрішніх загроз.

Досвід соціально-політичної трансформації в Молдові показав, що для встановлення стійкого режиму консолідованої демократії необхідна міцна соціально-економічна основа. Демократичний транзит може бути успішно завершений лише в тому випадку, якщо політичний режим, що сформувався, буде здатний гарантувати відносну рівновагу між політичною системою й внутрішнім середовищем відповідно до його цивілізаційних, історико-культурних і геополітичних особливостей.

Політична трансформація в Молдові являє собою суперечливий і багатоваріантний процес, головний зміст якого виражається у змінах політичної сфери, наслідком яких є становлення якісного нового інституціонального дизайну. Багатофакторність політичної трансформації обумовлює її нерівномірність і неоднозначність, тому результатом транзитивного процесу є співіснування в країні демократичних й інших альтернативних тенденцій.

У Молдові, як і в інших державах пострадянського простору, перехід до демократії є одним з варіантів політичних трансформацій. Головною «розвилкою» у долі політичного транзиту тут стають якісні характеристики демократії: розвиток політичного режиму й політичного процесу убік до

європейських стандартів, або «хронічно перехідний» стан, що у свою чергу може стати чи не запереченням демократичних норм.

Список використаних джерел та літератури

1. Хантингтон С. Третья волна: демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.
2. Мельвиль А. Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Ю. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.
3. Боцан И. Партии и демократизация Республики Молдова [Электронный ресурс] / И. Боцман. – Режим доступа: <http://www.e-democracy.md/ru/monitoring/politics/comments/20081203/>
4. Тезисы предвыборной программы ПКРМ по ключевым областям. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-democracy.md/ru/elections/parliamentary/20092/opponents/pcrm/>
5. Парламентские выборы в Молдавии (2014) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
6. Всеобщие местные выборы 14 и 28 июня 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.e-democracy.md/ru/elections/local/2015/>
7. Даймонд Л. ПРОШЛА ЛИ «ТРЕТЬЯ ВОЛНА» ДЕМОКРАТИЗАЦИИ? [Электронный ресурс] / Л. Даймон. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/D/1999-1-3-Diamond_Proshla_li_3_volna_demokratizacii.pdf
8. Развитие демократии в странах переходного периода (Nations in Transit) — ежегодное исследование Freedom House: Nations in Transit 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://gtmarket.ru/ratings/nations-in-transit/info>
9. Freedom House: Доклад о состоянии свободы в мире 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: gtmarket.ru/ratings/freedom-the-world

10. Индекс демократии стран мира 2012 года (Democracy Index 2012) [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.
11. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Т. Карозерс // Политическая наука. – 2003. – № 2. – С. 48–49.
12. Растоу Д. А. 1996. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. А. Растоу // Полис. – № 5. – С. 5–15.
13. Failed States Index 2013: Рейтинг несостоятельности государств мира 2013 года [Электронный ресурс] / Центр гуманитарных технологий. – Режим доступа до ресурсу: <http://gtmarket.ru/news/2013/06/25/6017>
14. Политические трансформации «нестабильных государств» СНГ: Доклад по материалам круглого стола (Факультет мировой политики МГУ им. М. В. Ломоносова, 24 апреля 2013 г.) / сост. Д. Б. Малышева / Центр политических систем и культур, Фак-т мировой политики МГУ им. М. В. Ломоносова. – М.: Ин-т востоковедения РАН, 2013. – 34 с.
15. Тодуа З. Падение: история о том, как и почему Партия коммунистов Республики Молдова отказалась от победы [Электронный ресурс] / З. Тодуа // Свободная мысль. – № 1. – 2015. – Режим доступа: <http://svom.info/entry/527-padenie-istoriya-o-tom-kak-i-pochemu-partiya-kommu/>
16. Блажко В. А. Особенности и тенденции политического процесса в Республике Молдова в условиях кризиса [Электронный ресурс] / В. А. Божко, В. И. Мокану // Социологические исследования. – 2012. – № 12. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/socis/>

**EXPERIENCE THE TRANSFORMATION OF MOLDOVAN
SOCIETY: CONTRADICTIONS
TOWARDS POLITICAL CONSOLIDATION**

Abstract. The article examines the processes of social and political transformation of post-Soviet Moldova. We study the transition processes that are directly related to the functional and dynamic characteristics of the political

system, in particular the factors influencing the transformation of the political institutions of society, including political parties.

Keywords: *post-Soviet space, Moldova, the post-communist transformation, political transformation, the problems of democratization.*

**ОПЫТ ТРАНСФОРМАЦИИ МОЛДАВСКОГО ОБЩЕСТВА:
ПРОТИВОРЕЧИЯ НА ПУТИ К ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНСОЛИДАЦИИ**

Аннотация. *В статье рассматриваются процессы социально-политической трансформации Молдовы постсоветского периода. Исследуются переходные процессы, которые непосредственно касаются функционально-динамических характеристик политической системы, в частности факторов, влияющих на трансформацию политических институтов общества, в том числе политических партий.*

Ключевые слова: *постсоветское пространство, Молдова, посткоммунистическая трансформация, политические партии, проблемы демократизации.*

ОФІЦІЙНА ПОЗИЦІЯ США ЩОДО ВИЗНАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ АБХАЗІЇ ТА ПІВДЕННОЇ ОСЕТІЇ

Анотація. В статті розглядається офіційна позиція Сполучених Штатів Америки щодо визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії у 2008 році Російською Федерацією. Проаналізовані основні документи Державного департаменту, Адміністрації Президента та Конгресу США, опубліковані на офіційних сторінках. Розглядаються заяви та інтерв'ю президента, державного секретаря та інших офіційних осіб держави. Автор дійшов до висновку, що Абхазія та Південна Осетія є грузинськими регіонами, США не визнає їх незалежності та закликає Російську Федерацію скасувати своє визнання цих «де-факто держав». США не визнають легітимними результати жодних парламентських та президентських виборів на даних територіях і законною владою тут вважають лише грузинську. Союзницькі договори, що були підписані Російською Федерацією з лідерами Абхазії та Південної Осетії у 2014 та 2015 роках відповідно, також не мають жодної юридичної сили та є лише провокативним кроком з боку РФ на шляху до утвердження своєї сфери впливу у регіоні. Починаючи з 2011 року все більш активно в офіційних заявах керівництва американською держави й у резолюціях Конгресу починають лунати звинувачення Російської Федерації в окупації Абхазії та Південної Осетії та заклики вивести російські війська з даних територій. Слід відмітити, що таке посилення позиції США неодноразово викликало досить негативну реакцію керівництва РФ та не могло не впливати на двосторонні відносини держав. Починаючи з 2014 року у окремих прес-

релізах і виступах офіційних представників США ситуацію на Сході України починають порівнювати із ситуацією в Абхазії та Південній Осетії.

***Ключові слова:** Сполучені Штати Америки, Російська Федерація, Абхазія, Південна Осетія, міжнародне визнання.*

Руйнація біполярної системи міжнародних відносин і розпад Радянського Союзу надали значний імпульс для трансформації пострадянського простору. Одним з феноменів нової системи регіональної безпеки стало виникнення самопроголошених державних утворень, які заявили про себе як суверенні держави, але до цього часу, вже понад 20 років, так і не отримали міжнародне визнання. Придністровська Молдавська Республіка, Нагірно-Карабаська Республіка, Республіка Південна Осетія та Республіка Абхазія, володіючи основними формальними ознаками держави, продовжують свою боротьбу за політичне визнання та входження до світової спільноти. Останньою подією, яка безумовно підвищила актуальність даної проблематики для вітчизняних дослідників, стало проголошення Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки на Сході України у 2014 році. Необхідність зберегти територіальну цілісність нашої держави зумовлює активізацію досліджень у цій сфері.

Новий етап розвитку де-факто держав розпочався ще у серпні 2008 року. Намагання Грузії повернути сепаратистські регіони під свою юрисдикцію та втручання Російської Федерації під приводом «примусу до миру» не просто докорінно змінили геополітичну ситуацію на пострадянському просторі, але й дозволило Абхазії та Південній Осетії перейти із категорії «невизнаних держав» до категорії «частково визнаних». Визнання «незалежності» цих державних утворень Росією та Нікарагуа у 2008 році, Венесуелою та Науру у 2009, державами Вануату та Тувалу у 2011 році викликало значний резонанс у світі та було рішуче засуджено міжнародною спільнотою. Свою негативну позицію висловили Великобританія, Німеччина, Франція й інші провідні

європейські держави (у тому числі й Україна), а також такі міжнародні організації як НАТО, ЄС та ОБСЄ.

Особливої уваги у даному контексті заслуговує офіційна реакція Сполучених Штатів Америки, як провідної держави світу і активного позарегіонального актора на пострадянському просторі. Тому метою даного дослідження буде визначення основних положень позиції США, етапів її еволюції та реакції держави на ключові події у регіоні.

Враховуючи недостатність висвітлення даного питання у вітчизняній історіографії та заради об'єктивності дослідження, головними інформаційними ресурсами стали документи опубліковані на офіційних сайтах органів державної влади США. Серед них можна виділити:

1. Резолюції Палати представників та Сенату, аналіз даних резолюцій окремими сенаторами, щорічні звіти Конгресу [8, 16; 18].
2. Офіційні заяви, виступи та інтерв'ю президентів США та віцепрезидентів [14; 15].
3. Прес-релізи Державного департаменту, виступи його представників: державних секретарів і прес-секретарів [9; 13].

Також корисними стали новини, що надають можливість прослідкувати певну реакцію МЗС Російської Федерації на останні заяви США [1, с. 4-6].

Отже, 26 серпня 2008 року Російська Федерація офіційно визнала у своїй заяві незалежність Абхазії та Південної Осетії, а вже наступного дня Президент США Дж. Буш засудив це рішення та назвав його безвідповідальним. Він також заявив, що ці території є регіонами Грузії та повинні залишатися в її кордонах [1]. А державний секретар Кондоліза Райс заявила, що будь-яка спроба Росії поставити питання про незалежність Південної Осетії та Абхазії на порядок денний Ради Безпеки ООН зустріне рішучу протидію США [16, с. 26].

У той самий час майбутній американський Президент Б. Обама, перебуваючи на посаді сенатора, у своїй письмовій заяві закликав інші держави не підтримувати даний крок Російської Федерації та не визнавати

незалежність сепаратистських територій [6]. А вже після обрання Президентом Обама підтвердив свою позицію спочатку на саміті ЄС-США у Празі в квітні 2009 року, а потім у червні того ж року в Москві під час робочого візиту. Президент заявив, що визнання суверенітету Абхазії та Південної Осетії порушують територіальну цілісність Грузії та може призвести до анархії у міжнародних відносинах [5].

Позицію Б. Обама ще раз озвучив Віце-президент США Дж. Байден під час виступу в грузинському парламенті у Тбілісі 23 липня 2009 року: «Ми не будемо визнавати Абхазію та Південну Осетію як незалежні держави. І ми закликаємо світ не визнавати їх як незалежні держави. І ми закликаємо Росію виконувати свої міжнародні зобов'язання чітко визначені в угоді про припинення вогню» [14].

А 28 липня 2009 року Сполучені Штати призначили нового посла до Грузії. Ним став Дж. Р. Басс, який під час свого виступу перед Сенатом США зазначив, що його пріоритетним завданням буде працювати для мирного відновлення територіальної цілісності Грузії [8]. Ще дві важливі заяви у 2009 році були зроблені Державним департаментом і стосувалися проведення виборів у Південній Осетії у червні та в Абхазії у грудні. Текст заяв був майже ідентичним, головною ідеєю було невизнання результатів цих виборів легітимними [10; 11].

2010 рік не ознаменувався будь-якими гучними заявами керівництва США щодо даної проблеми. Обережні висловлювання у щорічних звітах Конгресу щодо «непорушності грузинських кордонів» та стримана заява Адміністрації президента з приводу другої річниці конфлікту свідчать про певну стабілізацію ситуації та відсутність кардинальних змін у позиції США. Можна виділити ще виступ Держсекретаря США Хілларі Клінтон у Тбілісі 5 липня 2010 року, під час якого вона заявила: «Ми продовжуємо закликати Росію дотримуватися зобов'язань про припинення вогню у серпні 2008 року, включаючи відведення російських військ з Південної Осетії й Абхазії на їх доконфліктні позиції» [18]. Виходячи з того, що військова операція є не лише

неефективним, але й неприйнятним засобом «реінтеграції» республіки, діюча адміністрація США рекомендувала Грузії дотримуватися «стратегічного терпіння» (strategic patience) «як найкращого шляху для повернення територій... чим сильніше і ефективніше будуть ставати демократія та економіка Грузії, тим помітніший буде контраст між Абхазією, Південною Осетією та іншою частиною Грузії» [18].

До речі дана стратегія була оприлюднена ще у 2009 році заступником держсекретаря з питань Європи та Євразії Філіпом Гордоном. Реалізація цієї стратегії передбачала роботу за трьома основним напрямками. По-перше, для повернення Абхазії й Осетії Грузії необхідно стати позитивною і привабливою економіко-політичною моделлю. По-друге, пропонувалося інтенсифікувати контакти між представниками громадянського суспільства як важливої платформи для «добровільного примирення. Третьою ініціативою мав стати розвиток бізнес-партнерств, перш за все середнього та малого бізнесу. Таким чином, данні інструменти «м'якої сили» повинні, на думку американських стратегів, послабити ізоляцію двох республік і сприяти зміцненню заходів довіри між сторонами [7, с. 115].

2011 рік став роком досить важливої заяви, яка мала широкий резонанс. По-перше, 29 червня 2011 року американський Сенат одногосно схвалив резолюцію, внесену сенаторами США Джин Шахін і Ліндсі Грем, що підтверджувала підтримку Сполученими Штатами суверенітету, незалежності та територіальної цілісності Грузії та закликала Росію вивести її окупаційні війська з Абхазії та Південної Осетії [17]. Сенатори також закликали Росію дати можливість повернутися до Південної Осетії й Абхазії всім переміщеним особам і міжнародним місіям. «Резолюція також підтримує мирний, конструктивний діалог грузинського уряду з владою, які утримують контроль у Південній Осетії й Абхазії», – вказується у документі [17].

Таким чином США вперше наголосили на ролі Російської Федерації у ситуації навколо даних держав де-факто та на присутності російських військ

на цих територіях, як окупаційних. До речі, МЗС Росії досить різко відреагувало на подібні резолюції Конгресу: «Вона містить весь набір кліше і штампів про нібито «порушення територіальної цілісності та суверенітету Грузії», які протягом останніх трьох років звучать з Вашингтона. Зрозуміло, не обійдена і тема так званої «окупації». Нам неодноразово вже доводилося давати роз'яснення щодо абсурдності застосування цього терміна у даному контексті», – наводить офіційний сайт зовнішньополітичного відомства слова офіційного представника МЗС О. Лукашевича [4].

Але, незважаючи на подібну реакцію Російської Федерації, вже на початку наступного 2012 року Палата представників Конгресу підтвердила, що Сполучені Штати визнають Абхазію та Південну Осетію як регіони Грузії, що є незаконно окуповані Російської Федерацією [18]. Після проведення виборів в Абхазії 24 березня та у Південній Осетії 25 березня 2012 року Вікторія Нуланд, офіційний уповноважений Державного департаменту США у справах Європи та Євразії, заявили, що Сполучені Штати не визнають результатів цих виборів: «Ми підтверджуємо нашу підтримку суверенітету і територіальної цілісності Грузії у рамках її міжнародно визнаних кордонів» [9]. У США також відбулися вибори у кінці 2012 році, на яких знов переміг Б. Обама, тому офіційна позиція Білого Дому щодо статусу сепаратистських регіонів залишилася незмінною, про що заявив Віце-президент США Дж. Байден на безпековій конференції у Мюнхені у лютому 2013 року: «Сполучені Штати не визнають Абхазію та Південну Осетію незалежними державами. Ми не визнаємо жодну націю, як таку, що має власну сферу впливу. Стійким залишається позиція Америки, що суверенні держави мають право приймати свої власні рішення й обирати свої власні союзи» [15]. Недвозначним у цій заяві є натяк на Російську Федерацію, як на ту саму націю, що намагається поширити свою сферу впливу на грузинську територію.

Наступним кроком Російської Федерації, який викликав досить негативну реакцію керівництва Сполучених Штатів Америки, стало

підписання союзницьких угод із сепаратистськими регіонами. 24 листопада 2014 року Президент Росії Володимир Путін і голова Абхазії Рауль Хаджимба підписали у Сочі Договір про союзництво та стратегічне партнерство строком на 10 років, згідно з яким створюється загальний оборонний простір і спільні війська, з перспективою повної військово-політичної інтеграції двох держав. Було заявлено, що на здійснення інвестиційної програми сприяння соціально-економічному розвитку Абхазії на 2015 – 2017 роки Росія буде виділяти по 4 млрд руб. щорічно [2].

А 18 березня 2015 року Південна Осетія підписала з Російською Федерацією договір про союзництво й інтеграцію. Договір з терміном дії 25 років, підписаний російським Президентом Володимиром Путіним і лідером Південної Осетії Леонідом Тібілова, передбачає інтеграцію сил безпеки, військових сил і митних структур сторін, а також спростить отримання російського громадянства для жителів регіону [3]. Представники США заявили, що вони не визнають ці договори, які вважають «кроком, спрямованим проти зусиль зміцнити безпеку і стабільність у регіоні» [12].

Офіційний представник Державного департаменту Дж. Псакі у 2015 році також зазначила, що США не визнають законність будь-якого так званого «договору» між де-факто лідерами сепаратистських регіонів Грузії та Російською Федерацією: «Ці угоди не є дійсними міжнародними угодами. Росія повинна... скасувати визнання грузинських регіонів Південної Осетії та Абхазії як незалежних держав» [13].

Отже проаналізувавши значну кількість зовнішньополітичних документів Сполучених Штатів Америки та виступи офіційних осіб держави, можна виокремити основні пункти позиції США щодо даної проблеми:

- Абхазія та Південна Осетія є грузинськими регіонами, США не визнає їх незалежності та закликає Російську Федерацію скасувати своє визнання цих «де-факто держав»;

- США не визнають легітимними результати жодних парламентських та президентських виборів на даних територіях і законною владою тут вважають лише грузинську;

- союзницькі договори, що були підписані Російською Федерацією з лідерами Абхазії та Південної Осетії у 2014 та 2015 роках відповідно, також не мають жодної юридичної сили та є лише провокативним кроком з боку РФ на шляху до утвердження своєї сфери впливу у регіоні;

- починаючи з 2011 року все більш активно в офіційних заявах керівництва американською держави й у резолюціях Конгресу починають лунати звинувачення Російської Федерації в окупації Абхазії та Південної Осетії та заклики вивести російські війська з даних територій. Слід відмітити, що таке посилення позиції США неодноразово викликало досить негативну реакцію керівництва РФ та не могло не впливати на двосторонні відносини держав.

Зважаючи на постійний розвиток сучасного світового суспільства, нестабільну ситуацію в Україні та загальну кризу системи міжнародної безпеки, проблема де-факто держав набуває все більшої актуальності та потребує зважених підходів до вирішення. Жодна держава світу не може не брати до уваги безпрецедентне визнання Російською Федерацією сепаратистських регіонів незалежними державами. У даному контексті досить показовою є позиція Сполучених Штатів Америки щодо Абхазії та Південної Осетії, що залишається незмінною з 2008 року. Відстоювання територіальної цілісності Грузії є для американського керівництва першочерговим пріоритетом, на чому неодноразово наголошувалося під час офіційних інтерв'ю, у заявах державних службовців і резолюціях Конгресу. Законодавча та виконавча гілки влади США мають абсолютно ідентичну позицію щодо визнання незалежності сепаратистських регіонів Грузії. Тобто офіційні документи Державного департаменту, Адміністрації президента та обох палат Конгресу дають повне уявлення про загальну реакцію американської держави. На останок слід відмітити, що починаючи з 2014

року у окремих прес-релізах і виступах офіційних представників США ситуацію на Сході України починають порівнювати із ситуацією в Абхазії та Південної Осетії. Це дає нам підстави прогнозувати подібну ж стійкість позиції щодо невизнаних ДНР та ЛНР і сподіватися на підтримку з боку Сполучених Штатів Америки територіальної цілісності України.

Список використаних джерел та літератури

1. Буш: США осуждают решение президента России [Електронний ресурс] // Интернет-газета «Вести». – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=204170&cid=1> (Дата доступу: 27.02.2016).
2. Договор между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о союзничестве и стратегическом партнерстве от 24 ноября 2014 года [Електронний ресурс] / Администрация Президента России. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/supplement/4783> (Дата доступу: 7.02.2016).
3. Договор между Российской Федерацией и Республикой Южная Осетия о союзничестве и интеграции от 18 марта 2015 года [Електронний ресурс] / Администрация Президента России. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/supplement/4819> (Дата доступу: 7.02.2016).
4. МИД России назвал резолюцию США по Абхазии «безграмотным пиаром» [Електронний ресурс] // Инфокс-Интерактив. – Режим доступу: http://www.infox.ru/authority/foreign/2011/08/01/MID_Rossii_nazval_ry_print.html (Дата доступу: 27.02.2016).
5. Обама: изменение границ Грузии приведет к анархии [Електронний ресурс] // GeorgiaTimes.info – Новости: Грузия сегодня. – Режим доступу: <http://www.georgiatimes.info/news/15901.html> (Дата доступу: 27.02.2016).
6. Обама призвал всех не признавать независимость Южной Осетии и Абхазии [Електронний ресурс] // Интернет-газета «Вести». – Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?cid=5&id=204215> (Дата доступу: 27.02.2016).
7. Сучков М. А. Американская концепция «стратегического терпения» как модель реинтеграции Абхазии и Южной Осетии в Грузию / М. А. Сучков

// Вестник ВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. – 2011. – №2. – С. 114-119.

8. Bass J.R. Ambassador-Designate to Georgia Before the Senate Foreign Relations Committee [Электронный ресурс] / United States Senate (офіційна сторінка). – July 28, 2009 – Режим доступу: <http://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/BassTestimony090728p.pdf> (Дата доступу: 27.02.2016).

9. Daily Press Briefing of Victoria Nuland [Электронный ресурс] / U.S. State Department (офіційна сторінка). – March 26, 2012. – Режим доступу: <http://www.state.gov/r/pa/prs/dpb/2012/03/186827.htm> (Дата доступу: 27.02.2016).

10. Georgia: Parliamentary Elections in South Ossetia [Электронный ресурс] / U.S. State Department (офіційна сторінка). – June 1, 2009. – Режим доступу: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2009/06a/124200.htm> (Дата доступу: 27.02.2016).

11. Georgia: Elections in the Abkhazia region of Georgia [Электронный ресурс] / U.S. State Department (офіційна сторінка). – December 14, 2009. – Режим доступу: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2009/dec/133532.htm> (Дата доступу: 27.02.2016).

12. On the Signing of a "Treaty" between Georgia's Abkhazia Region and the Russian Federation [Электронный ресурс] / U.S. State Department (офіційна сторінка). – November 24, 2014. – Режим доступу: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/11/234367.htm> (Дата доступу: 27.02.2016).

13. Psaki J. On the Intended Signing of an Agreement Between the De Facto Leaders in Georgia's South Ossetia Region and the Russian Federation [Электронный ресурс] / J. Psaki / U.S. State Department (офіційна сторінка). – March 17, 2015. – Режим доступу: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/03/239383.htm> (Дата доступу: 27.02.2016).

14. Remarks By The Vice President To The Georgian Parliament [Электронный ресурс] / The White House. President Barack Obama (офіційна

сторінка). – July 23, 2009. – Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-vice-president-georgian-parliament> (Дата доступу: 27.02.2016).

15. Remarks by Vice President Joe Biden to the Munich Security Conference. Hotel Bayerischer Hof Munich, Germany [Електронний ресурс] / The White House. President Barack Obama (офіційна сторінка). – February 02, 2013. – Режим доступу: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/02/02/remarks-vice-president-joe-biden-munich-security-conference-hotel-bayeri> (Дата доступу: 27.02.2016).

16. Russia-Georgia Conflict in South Ossetia: Context and Implications for U.S. Interests / Jim Nichol // Congressional research service report for Congress. – August 13. – 2008. – 36 p.

17. Shaheen and Graham introduce Resolution affirming U.S. support for Georgian sovereignty [Електронний ресурс] / Office of senator Jeanne Shaheen (офіційна сторінка). – July 29, 2011. – Режим доступу: <http://www.shaheen.senate.gov/news/press/release/print.cfm?id=442945c8-7bae-4fc2-a66c-9b2c79011659> (Дата доступу: 27.02.2016).

18. Suspend the Rules And Agree to the Resolution, H. Res. 526 with Amendments [Електронний ресурс] / U.S. House of Representatives (офіційна сторінка). – January 24, 2012. – Режим доступу: <http://docs.house.gov/billsthisweek/20120917/BILLS-112hres526-SUS.pdf> (Дата доступу: 27.02.2016).

OFFICIAL US POSITION ON RECOGNITION OF INDEPENDENCE OF ABKHAZIA AND SOUTH OSSETIA

Abstract. This article deals with the official position of the United States regarding independence recognition of Abkhazia and South Ossetia by the Russian Federation in 2008. The basic documents of the State Department, Presidential Administration and the US Congress, which are published on the official page, are analyzed. The applications and interviews of the President, Secretary of State and

other state officials are considered. It is concluded that Abkhazia and South Ossetia are Georgian regions; the United States does not recognize its independence and calls on the Russian Federation to reverse its recognition of the "de facto states". US will not recognize the results of any parliamentary and presidential elections in these areas and only Georgian authority is considered as legitimate. Agreements that were signed by the Russian Federation and the leaders of Abkhazia and South Ossetia in 2014 and 2015 respectively have no legal force and are only Russian provocative step towards strengthening its influence in the region. Resolutions of Congress accuse Russia of occupation of Abkhazia and South Ossetia and call to withdraw Russian troops from these territories. Since 2014 the situation in eastern Ukraine is compared with the situation in Abkhazia and South Ossetia in some press releases and speeches of the US official representatives.

Key words: *United States, Russia, Abkhazia, South Ossetia, international recognition.*

ОФИЦИАЛЬНАЯ ПОЗИЦИЯ США ОТНОСИТЕЛЬНО ПРИЗНАНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ АБХАЗИИ И ЮЖНОЙ ОСЕТИИ

Аннотация. *В статье рассматривается официальная позиция Соединенных Штатов Америки о признании независимости Абхазии и Южной Осетии в 2008 году Российской Федерацией. Проанализированы основные документы Государственного департамента, Администрации Президента и Конгресса США, опубликованные на официальных страницах. Рассматриваются заявления и интервью президента, государственного секретаря и других официальных лиц государства. Автор пришел к выводу, что Абхазия и Южная Осетия являются грузинскими регионами, США не признает их независимости и призывает Российскую Федерацию отменить свое признание этих «де-факто государств». США не признают легитимными результаты никаких парламентских и президентских выборов*

на данных территориях и законной властью здесь считают только грузинский. Союзнические договоры, которые были подписаны Российской Федерацией с лидерами Абхазии и Южной Осетии в 2014 и 2015 годах соответственно, также не имеют никакой юридической силы и является лишь провокационным шагом со стороны РФ на пути к утверждению своей сферы влияния в регионе. Начиная с 2011 года все более активно в официальных заявлениях руководства американской государства и в резолюциях Конгресса начинают звучать обвинения Российской Федерации в оккупации Абхазии и Южной Осетии и призывы вывести российские войска из данных территорий. Следует отметить, что такое усиление позиции США неоднократно вызывало довольно негативную реакцию руководства РФ и не могло не влиять на двусторонние отношения государств. Начиная с 2014 года в отдельных пресс-релизах и выступлениях официальных представителей США ситуацию на Востоке Украины начинают сравнивать с ситуацией в Абхазии и Южной Осетии.

Ключевые слова: *США, Россия, Абхазия, Южная Осетия, международное признание.*

«ПОДОЛАННЯ МИНУЛОГО» В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Анотація. Трансформація пам'яті у постбіполярному світі неминуче призвела до відродження й пошуку (творення) нових колективних та індивідуальних «пам'ятей», загострення уваги до спогадів очевидців трагедій ХХ сторіччя – Голокосту, сталінських репресій, інших етнічних і політичних геноцидів. Кожна країна має свою систему «подолання минулого». У цьому складному просторі творення нових відносин вагомим чинником є політика пам'яті, що має характерні риси в країнах Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: пам'ять, політика пам'яті, минуле, Центрально-Східна Європа, демократія.

Останні десятиріччя, позначені глобалізаційними модифікаціями, труднощами трансформації посттоталітарних режимів, кардинальними зрушеннями на геополітичній мапі світу й Європи, зокрема Центрально-Східної, спричинили серйозні зміни в сприйнятті минулого країн регіону. В умовах лібералізованого посттоталітарного суспільства колективна / соціальна пам'ять¹ виступає одним із найважливіших механізмів розвитку демократичних засад громадського життя, чинником пошуку ідентичності як на рівні індивіду й спільнот, так і на рівні суспільства в цілому, важливою умовою формування громадянського суспільства як форми консолідації й

¹ Використовуємо терміни колективна / соціальна / культурна пам'ять, дистанціюючись від широковживаного, але, на нашу думку, неоднозначного, метафоричного й некоректного, терміну «історична пам'ять».

інтеграції членів суспільства на основі їхніх потреб та інтересів, що не охоплюються діяльністю держави. Не випадково трансформація пам'яті у постбіполярному світі неминуче призвела до відродження (відживлення) й пошуку (творення) нових колективних та індивідуальних «пам'ятей», загострення уваги до спогадів очевидців трагедій ХХ сторіччя (Голокосту, сталінських репресій, інших етнічних і політичних геноциді).

Кожна країна має свою систему того, що німецькою мовою передається поняттями «Vergangenheitsbewältigung» (подолання минулого) або «Vergangenheitspolitik» (політика минулого). Водночас «біль пам'ятання» є універсальним, попри різнохарактерність та полімозаїчність історичного розвитку держав та націй. Важливо чітко усвідомлювати не лише «що пам'ятати», але й «як пам'ятати», аби не виховати покоління, позбавлене відчуття національної гордості. Намагання зретушувати минуле небезпечно вже тим, що відкриває шляхи для політичних спекуляцій. Ідеться про дози і ще більшою мірою – про адаптування шокуючих фактів до особливостей певної аудиторії, оскільки виникає реальна небезпека «перенесення провин» з одного суб'єкта на інший і виникнення на цій основі відчуттів національної ущемленості, «комплексу жертви», запрограмованості на поразку [15].

Частково до досвіду країн Центральної та Східної Європи (Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії та ін.) щодо ставлення до комуністичного минулого та його спадщини вже зверталися дослідники [2; 5; 11; 17]. Ю. Шаповал аналізує, як іспанці знайшли можливість примирити дві Іспанії – франкістську і республіканську [18].

Метою повідомлення є окреслення загальних тенденцій «подолання минулого» в країнах Центрально-Східної Європи та аналіз принципів побудови стратегій формування моделей пам'яті в системі інституційних засобів реалізації політики пам'яті. Методологічний інструментарій зумовлений специфікою об'єкта дослідження й реалізований у використанні аналізу документально-правових актів у сфері комеморативних практик,

моніторингу публічних заходів інституційно-підпорядкованих установ, контент-аналізу основного наповнення медійних суб'єктів у площині пам'яттєвих смислів.

Розгляд політики пам'яті в умовах демократії лежить у кількох площинах: загального і конкретного. У найширшому вимірі задекларованої проблеми її розгляд пов'язано із комплексним аналізом низки сегментів, серед яких увиразнимо, зокрема, аналіз законодавчої складової щодо засудження тоталітарної ідеології; декомунізацію; освітню складову цієї царини; пошукову та дослідницьку діяльність науковців; розгляд збереженості та доступності архівів; ревізію історії тоталітарних режимів; інформаційну політику; політику пам'яті тощо.. У пропонованій науковій розвідці увагу здебільшого приділено останній складовій.

Композиційно виклад матеріалу передбачає теоретико-методологічну компоненту сутності політики пам'яті; характеристику шляхів і методів символічної репрезентації минувшини. Ми свідомі того, що політика пам'яті («історична політика») визначається як внутрішніми особливостями кожної країни, перебігом політичного процесу, політичною культурою, культурою пам'яті, так і характером розвитку міжнародних відносин та зовнішніми впливами. Окрім того, політика пам'яті корелюється з політикою ідентичності, що її проводить держава. Відтак йдеться про 1) заходи спільні (загальні), притаманні як загальна тенденція країнам демократії; та 2) характерні для конкретної країни / суспільства.

Характерним явищем в перехідні епохи стає (ре)артикуляція смислів стосовно минулого й сьогодення. З точки зору історико-культурного моменту йдеться про своєрідну повторюваність сценаріїв тільки в новій часово-просторовій парадигмі. (Ре)артикулюється механізм руйнування та творення, формується новий спосіб сприйняття часу. Йдеться про культуру свідомого увічнення й культуру свідомого руйнування (наприклад, пам'ятників, культових споруд тощо), а в ширшому контексті – про природу пам'яті й забуття. «Режими історичності» (Ф. Артог) визначають категорії «минуле»,

«теперішнє», «майбутнє». Особливістю нового сприйняття часу, характерного для наших днів, є придушення «теперішнім» двох інших членів тріади – «минулого» і «майбутнього». Потрібно зауважити, що саме пам'ять, яка є соціальною конструкцією, що створюється в теперішньому, «конститує систему суспільних конвенцій» (М. Хальбвакс). Пам'ять та пам'яттєві смисли слугують потужним чинником:

- консолідації або, навпаки, розмежування / конфронтації суспільства;
- порозуміння та примирення або розбрату й конфліктів.

У цьому складному просторі творення нових відносин вагомим чинником є політика пам'яті. До наукового вжитку увійшли схожі за змістом поняття: «історична політика», «меморіальна політика», «хронополітика». Польські дослідники А. Вольф-Повенська та Т. Стрик використовують поняття «політики щодо пам'яті», розуміючи «свідомі дії політичного класу, його адміністрації, урядовців, що мають на меті формування сфери і характеру колективної пам'яті» [24; 25]. Узагальнюючи існуючі визначення, розглядаємо політику пам'яті як сукупність соціальних практик, спрямованих на репрезентацію (чи модифікацію) певних образів минулого (образів спільного минулого), актуалізованих сучасним політичним контекстом. При цьому політика пам'яті:

- 1) стосується передусім інтерпретації минулого;
- 2) вибудовується з огляду на конкретні внутрішні та зовнішні чинники функціонування держави та характер політичної влади;
- 3) є важливою складовою державної гуманітарної стратегії;
- 4) характеризується актуалізацією та вибірковістю, акцентує увагу на одних подіях, героях, місцях, ігноруючи інші.

Зауважимо, що «пам'ять» розглядається нами як соціокультурний феномен, що характеризується мінливістю, залежністю від багатьох чинників, орієнтований на ті сюжети минулого, що через зв'язок із сучасністю можуть мати вплив на майбутнє. Тобто пам'ять завжди виступає як актуальний конструкт. Суть сучасного у контексті формування простору

пам'яті полягає, по-перше, в уявленні про своє майбутнє, яке нація, група, родина прагне мати, і, по-друге, що саме необхідно утримати з минулого, аби підготувати це майбутнє.

Базовими принципами вибудови образів-спогадів при конструюванні політики пам'яті є травма / трагедія та тріумф. Травмуючий образ минулого концептуалізує політику пам'яті держави, водночас тріумф – героїзує її. Особливо жахливі сторінки минулого потрапляють в зону «змови мовчання» (колективна пам'ять намагається не згадувати те, що травмувало її найбільш). Однак політика пам'яті актуалізує ці зони для того, щоб «Ніколи знову!». Посередництвом політики пам'яті відбувається трансляція історичного досвіду, іноді гостро травматичного.

У просторі творення політики пам'яті на основі трактування та репрезентації суспільного минулого відбувається складна взаємодія ряду суб'єктів, сукупність дій, націлена на підтримку або перегляд окремих елементів суспільної пам'яті; покликаних до погодження та взаємного прийняття різних інтересів у сфері інтерпретації минулого. Як зауважив Ю. Шаповал, «офіційна політика пам'яті в ідеалі має концентрувати енергію соціуму навколо створення образів минулого, здатних виконувати роль орієнтаційних матриць щодо майбутнього» [18].

Однак, підкреслює Ж. Мінк, минувшина має вагу, тільки якщо відповідає стратегії дієвців. Зацікавлених дієвців спокушає символічне минуле (яке має мобілізаційну силу). За висловом польського інтелектуала А. Міхніка, існує так званий «егоїзм болю», який кидає надмірно яскраве світло на окремі епізоди пережитої минувшини, залишаючи в затінку інші, і забезпечує цим ефективність стратегії історизування. Ми стикаємося тут із типологією, яка вирізняє ношу минувшини (те, що ми несемо в собі) і вибір минувшини (те, чим користуються в політичних цілях)» [5, с. 23].

Різноманітними є технології трансляції образів минулого. Зокрема в прагматичних концепціях радянської «політики пам'яті» абсолютним монополістом виступала держава.

Репрезентації минулого здійснюються в вигляді різноманітних практик:

-вербалізованих (промови політичних лідерів, підручники, наратив тощо);

-візуальних (державна символіка, пам'ятники, музеї тощо);

-ритуальних (паради, свята тощо).

Актуалізація політики пам'яті відбувається також через місця пам'яті (П. Нора).

Таким чином, «політика пам'яті» полягає у здійсненні контролю владною верхівкою чи домінуючою елітою над конструюванням знань (уявлень) про минуле, який досягається через інтерпретацію історії, організацію масової історичної освіти (держзамовлення на підручники, в яких викладено офіційний курс історії для навчальних закладів), організацію музейної й архівної бази, монументальну пропаганду, твори літератури та мистецтва, форми міфологізації (відзначення державних свят, символіка, меморіали), топонімічні назви (перейменування населених пунктів, вулиць та ін.), ЗМІ та ін. [23, с.158].

У політиці пам'яті відображаються:

досвід суспільства,

актуальний стан його базових інститутів,

його соціально-політична структура,

співвідношення суспільних сил,

переконавання та оцінки державно-політичних лідерів.

У своїй змістовній основі, функціях, спрямованості та інших сутнісних характеристиках державна (офіційна) політика пам'яті визначається, передовсім: особливостями державно-політичного, суспільно-економічного ладу та апарату державного управління, міжнародного становища держави; ступенем реального суверенітету країни (народу) у минулому та сьогодні тощо; базовими (актуальними) потребами суспільного розвитку, конкретно-історичними викликами, що стоять перед певною державною (політичною нацією, народом тощо); перебігом історичного минулого; цивілізаційними

традиціями певної держави (нації); особливостями конкретної культурно-освітньої системи; традиційної культури; етноконфесійним складом населення тощо.

Предмет політики пам'яті є подвійним, та передбачає, з однієї сторони, конструювання певної спільної пам'яті, як системи колективних уявлень про минуле, з іншої – цілеспрямований вплив на індивідуальну пам'ять кожного громадянина.

Через провадження політики пам'яті може бути реалізована ціла низка політичних інтересів – від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних пережиттів минулого. Влада легітимізує у певній версії історії власні починання, а окремі політичні сили через маніпуляції минулим прагнуть досягти тимчасових політичних цілей (приміром, перемоги на виборах). До елементів суспільної пам'яті звертаються заради:

- здійснення політичних перетворень,
- створення об'єднуючих символів,
- зміни політичного режиму, компрометації політичного суперника,
- повернення до попереднього суспільно-політичного устрою тощо.

Термін «політика пам'яті» є відносно новим та актуальним в рамках різних соціально-гуманітарних наук, що викликає помітні дискусії. Зокрема депутат Європейського парламенту від Німеччини Елмар Брок зауважив, що концепція «політики пам'яті» виглядає спірною через використання самого слова «політика», яке, як відомо, не найкращий друг історії. Універсалізуючи підхід з огляду на варіативність моделей пам'яттєвих смислів, він виокремив два принципово важливих моменти в проведенні політики пам'яті:

по-перше, її реалізація дає можливість співпраці різних країн і груп населення на основі загальних переживань найважливіших подій історії,

по-друге, політика пам'яті означає, що існує усвідомлювана суспільством необхідність познайомити своє молоде покоління, в якого

немає досвіду переживання найгостріших моментів національного минулого, з історією [1].

Відомий німецький теоретик Г. Люббе розглядає практику оновлення живого спогаду як «ритуальну», зауважуючи, що в процесі спогадів суб'єкт діє не в рамках власної пам'яті, а відповідно до своєрідних усталених зразків, позначених печатками певних інститутів та традиції [9, с. 52]. Відтак «цілком природно розблоковує механізм, потрібний для нової інтерпретації історії. і водночас породжує побічне явище політики пам'яті: бухгалтерію жертв, шукання нових домінант власної тотожності в оперті на історію – об'єктивне явище, з яким важко полемізувати – «кінець епохи свідків» (Ян Ассман добачає в ньому універсальне явище, що сягає корінням ще римської традиції) [16].

Підставою для узагальнення тенденцій у розвитку комеморативних практик є увиразнення спільних рис історичного розвитку. Так, Р. Траба спробував схарактеризувати своєрідні «сталі елементи» в розвитку історії Центрально-Східної Європи за останні двісті років:

- по-перше, метастази війни, тобто специфічний досвід двох світових воєн, позначений, з одного боку, радістю виникнення модерних національних держав, але, з другого, трагедією окупації (німецької та советської) та Голокосту євреїв;

- по-друге, не-тяглість історичних процесів, оприявлена в браку державности в ХІХ столітті та в змінах кордонів і примусових переселеннях небачених раніше розмахів у ХХ столітті;

- по-третє, гібридність, виявлена у співіснуванні на порівняно маленькому просторі конденсованої мозаїки етнічних і національних груп. Під час nation building на цих теренах нерідко відбувалися процеси, властиві міграційним спільнотам. Різниця полягала в тому, що рушієм цих процесів були не «чужі», а спільнота, яка протягом тривалого часу була гомогенною групою;

- по-четверте, нарешті, півстоліття досвіду комунізму / «реального соціалізму» [16, с. 55].

Водночас дослідник наголосив, що «Центрально-Східна Європа особливо вирізняється під кутом зору зіткнення національних інтересів, джерела яких містяться в гібридному минулому та суспільній структурі». [16]. При цьому автор покликається на справжні суперечки та конкуренції словацько-угорської, польсько-німецької, білорусько-литовської, чесько-німецької чи польсько-української пам'яті, що також становлять вагомий чинник поточної політики.

Виходячи з того, що лад післявоєнної Європи було побудовано на зумисно сфальшованій пам'яті, Тоні Джадт дійшов висновку, що з 1989 р. його формують у свою чергу, на компенсаційному надлишку пам'яті: інституціоналізоване публічне згадування як сам фундамент колективної ідентичності [21]. І хоча Джадт погоджувався з тим, що певний ступінь замовчування, навіть забування, є умовою громадянського здоров'я, він підкреслював також, що для позитивного сприйняття цього «відкидання» у сфері пам'яті необхідним є попереднє пам'ятання [7].

Політика будь-якої держави в сфері національної пам'яті ґрунтується на трьох принципах: амнезія – забування деяких «сюжетів», актуалізація – «пригадування» забутих подій, імен і дат; амбівалентність – одночасне існування різних трактувань окремих явищ. При цьому варто враховувати «роботу трауру й забуття» [13; 19], зміст яких корелюється індивідуальними пам'яттю та досвідом.

Якщо в тоталітарних суспільствах колективна пам'ять творилася «міністерствами правди», і саме в цьому контексті виникли поняття «репресованої пам'яті», «травматичної пам'яті», «скривджених народів», врешті, «реабілітованої пам'яті», то нині на посткомуністичному просторі відбувається повернення значущих фактів, які належали до загнаної в глибини пам'яті. Посттоталітарна пам'ять надає сенс тим епізодам минулого, що значущі для певної спільноти, нації, перевагу тим постатям, подіям і

процесам, які сприяють формуванню самообразу цієї нації, утвердженню її ідентичності. Пам'ять прагне не стільки відобразити минуле таким, як воно було насправді, скільки формувати його сенс для сучасності. У цьому контексті має сенс відомий вислів – «вибираючи спосіб увічнити минуле, нація водночас вибирає своє майбутнє», тому що тим самим нація відповідає на ті питання, які потрібно знати [12].

В посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи дискусії щодо пам'яті залишаються надзвичайно актуальними, що перетворює їх на чинник, який помітно впливає на життя суспільства та визначає характер політичних процесів. Важливість осмислення питань колективної пам'яті для цієї групи країн пов'язане з утвердженням власної ідентичності й вирішенням питання так званої перехідної (транзитної) справедливості. Останнє пов'язане з упровадженням програм перевірки й люстрації, обвинуваченням комуністичних лідерів та агентів відповідних спецслужб, відкриттям секретних архівів для громадськості тощо.

Як правило, дослідники виокремлюють дві основні позиції в ставленні країн Центрально-Східної Європи до свого комуністичного минулого: «пробачити й забути» або «переслідувати й карати». «Так виходить, – зазначає Т. Гундорова, – що минуле – особливо, коли воно забарвлене травматичними переживаннями, – впливає на майбутнє і викорінює з буття сучасність. Прив'язаність до травматичного минулого ставить нащадків у позицію заручників: фізично не причетні до минулих подій майбутні покоління виявляються до них прив'язаними, а сучасність стає натомість чимось, що не піддається репрезентації, є невловною [4].

Загалом же, специфіка вирішення як проблеми ставлення до тоталітарного минулого, так і утвердження власної культурної (національної) ідентичності в посткомуністичних країнах, обумовлюється складністю феномену колективної пам'яті й особливостями сучасної політичної культури, яка є вагомим компонентом характеристики політики пам'яті. Йдеться про взаємообумовленість цих складників. Одним із яскравих

прикладів є еволюціонування політичної культури та відповідне формування пам'яттєвих смислів в Німеччині. Узагальнено аналіз періодизації становлення політичної культури в Німеччині подає Герт Пікель [20]:

1. *Початковий етап до 1945*, що може бути охарактеризований критичним ставленням до політичних інститутів, авторитарними орієнтаціями й вірою в авторитет вождя, завищеною національною гордістю, слабким укоріненням демократичних цінностей, відсутністю інтересу до політичної участі, а також обмеженим знанням та розумінням політики. У цей період політична кон'юнктура характеризувалася неефективністю партійного плюралізму і недостатнім рівнем політичної соціалізації та відсутню політичної освіти.

2. Відновлення та посилення демократії в суспільстві. *«Вихід з культури «мерзенних вчинків» (1945-1966)*, визначалося прагматичним дистанціюванням від минулого, невпевненістю та аномією у царині цінностей, орієнтацією на виживання та відбудову, сильною прив'язкою позитивного ставлення до демократії до економічного зростання, незначним інтересом до політичної участі. За результатами соціологічних досліджень цього періоду, очевидною була дистанція від політики та політичної участі (у 1953 р. лише третина німців інколи говорила на політичні теми (8% – часто), а у 1955 р. 70% батьків висловилися негативно щодо перспективи політичної кар'єри сина), скептичне ставлення до партійної системи (у 1949 р. 51% німців не довіряв політичним партіям, а у 1950 р. 47% німців вважали партійний плюралізм «неважливою проблемою» (1960 р. – 21%, 1972 р. – 12%), невикоріненість національної політичної системи (у 1959 р. тільки 7% були горді за політичну систему країни (1978 рік – 31%).

3. Партиципаторна революція та диференціація політичних уявлень. *«Шлях до громадянської культури» (1967-1982)*, що характеризувався протидією авторитарним цінностям, інтенсифікацією різних форм політичної участі, вимогами «більше демократії», становленням громадянської політичної культури. Серед основних причин зміни типу політичної культури

чи партиципаторної революції називали радикальні зміни цінностей у молодшого покоління та його поступовою політизацією, що за наслідок мала диференціацію поколінь та диференціацію ставлення до цінностей демократії.

4. Політична похмурість та розвиток критичного осмислення. *«Від громадянської культури до критичного громадянина» (1983-1989)*, серед рис якої визначаються криза легітимності західної демократії, криза довіри населення до політики, дистанціювання від інституціоналізованої політики, зниження членства в партіях, завищені очікування від держави, виникнення критичного громадянина (недовіра до політичних партій та об'єднань, але при цьому сильна віра в демократію).

5. *«Стіна в головах»*. Політична культура після об'єднання. *«Диференціація політичної культури» (1989-2014)*, серед рис якого були єдиний процес плавлення двох систем та культур, поєднання різних соціалізацій та різної історичної пам'яті, розмежування між інституційним та культурним об'єднанням, дебати щодо політико-культурної інтеграції східних німців в загально німецьку демократичну державу. І все ж, уніфікація Німеччини, окрім забезпечення постійного зростання економічних показників, передбачала зміну суспільної свідомості, прийняття іншої генераційної (якщо йдеться про переосмислення досвіду нацизму) чи ідеологічної (щодо розбіжностей Схід-Захід) картини світу.

Таким чином, Німеччина пройшла складний шлях подолання наслідків свого історичного минулого у суспільній свідомості, упровадження кардинальних змін у національну політичну культуру в досить короткий строк. Жодна з країн, оглядаючись на власну історію на початку ХХ століття, не несе такого усвідомленого тягаря злочинів, як Німеччина, характерним для якої було почуття колективної провини як детермінанта політичної культури. Проте і жодна інша країна – пропри першопочаткові сумніви та внутрішній супротив – не вийшла чеснішою та успішнішою за Німеччину. Самокритичні спогади про націонал-соціалізм, його причини та наслідки,

набували все більшої присутності: починаючи від підручників з історії, медіа до облаштування місць нагадування та вшанування пам'яті, від відзначення певних дат, промов політиків до буденного життя та мистецтва. Ці спогади стали найвпливовішим тлом формування політичної культури сучасної Німеччини. Це історичне знання було надзвичайно потужним контекстом, в рамках якого доводилося політично, культурно та духовно діяти в умовах об'єднання.

Уже понад п'ятдесят років три покоління німців опановують психологічну проблему, пов'язану зі злочинами Третього Рейху, формуючи власне ставлення до нацистського минулого. Суттєвою відмінністю між першим і третім поколінням виступає те, що останнє не розглядає нацистське минуле через призму злочинів і подій, пов'язаних з Голокостом. Більше того, ідентифікуючи себе, вони зауважують, що вони *німці* і саме з цим пов'язують відповідальність. Це проявляється у тому, що німці розглядають свої взаємовідносини з представниками інших національностей через призму подій Голокосту і дій Гітлера. Таким чином, висувається гіпотеза про колективне почуття провини, яке й досі виступає ідентифікуючою ознакою уже для третього повоєнного покоління [14].

У Польщі традиційно великий суспільний вплив і вагу мають питання історії та пам'яті. 2005 р. правоконсервативні політики, прийшовши до влади, проголосили необхідність реалізації « нової історичної політики ». Фактично йшлося про фронтальний перегляд ставлення до минулого, про цілеспрямовану політику відновлення колективної пам'яті [8].

Як наголошує у своїй змістовній розвідці « Проблеми демократії » директор Інституту політології Рейн-Вестфальського технологічного університету К. Ленк, демократичні форми конституційної організації ніколи і ніде не виникали « самі собою ». У невід'ємну складову політичної культури вони, як правило, перетворюються у результаті соціальних конфліктів і політичної боротьби, що в європейській історії тривала впродовж цілих століть. Не вдаючись до детального аналізу, скористаємося запропонованим

автором чотирирьохкомпонентним описом багатовимірності самого поняття «демократія»:

1. Демократія як комплексне визначення системи;
2. Демократія як легітимація політичної системи;
3. Демократія як організаційний принцип (форма панування);
4. Демократія як принцип поведінки (форма культури і система цінностей) [3; 22].

Таким чином, в умовах демократії маємо різноманітну палітру політичних та соціальних комеморативних практик. «Подолання минулого» народжується колективним зусиллям. У процесі пам'ятання / забування спільноти конструюють свою пам'ять та ідентичність. Відтак комеморативні практики вибудовуються на усвідомленні культурних контроверсій, транспоколінневої місії пам'яті про війну та злочини тоталітаризму, формування поля ідентичностей тощо. Терор, геноцид, голод, епідемії та інші травми неминуче позначаються на колективній свідомості, модифікуючи соціальні інститути та самих членів спільноти. Латентні рани, набуті в минулому, формують колективну пам'ять, екстраполуючись на сьогодення. Травма створює і маркує розломи і розриви на культурному тілі суспільства (Й. Рюзен). Відтак з огляду на факт постійної травматизації викарбовується глибокий слід на колективній (груповій) свідомості та формуванні пам'яті. Останнє особливо важливе для українського суспільства, культура якого упродовж ХХ ст. формувалася як травмоцентрична. Травмоцентрична культура суспільства задає відповідні культурно-ідентифікаційні коди.

Політика пам'яті в умовах демократії сфокусована на формуванні не лише комеморативної складової, але й таких цінностей як свобода і толерантність. При упровадженні канонів політики пам'яті необхідним є врахування досвіду демократизації щодо європейських норм визнання розмаїття пам'ятей, а також шанованих у суспільстві цінностей та досвіду минулого. Стратегії формування моделей пам'яті вилоновуються в системі

інституційних засобів реалізації політики пам'яті кожної окремої країни, а також на підставі загальних тенденцій меморіального законодавства країн демократії. Зауважимо, що в політиці завжди існував і завжди існуватиме аспект символізації. Символічна політика реалізується в чотирьох формах: 1) ерзац-акції; 2) ерзац-законодавство; 3) ерзац-персоналізація: формування іміджу політиків; 4) ерзац-ідеологізація [6]. Відтак важливо, щоб політика пам'яті не перебрала рис символічної політики чи трансформувалася до її форм, а (за висловом Хосепа М. Коломера) чесноти періоду демократичних перетворень не перетворились у вади демократії.

Список використаних джерел та літератури

1. Брок Э. Европа и Россия: поиск общей идентичности [Електронний ресурс] / Элмар Брок. – Режим доступу: <http://russ.ru/Mirovaya-povestka/Evropa-i-Rossiya-poisk-obschej-identichnosti>.
2. Васірук І. Вплив історичної пам'яті на формування національної ідентичності / І. Васірук // Україна – Європа – Світ : Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – С. 391 – 394.
3. Горенко О. Теоретико-методологічні пошуки історика в контексті рецепції європейської демократичної традиції / О. Горенко // Україна – Європа – Світ. – № 12. – С. 193.
4. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї / Т. Гундорова. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с.
5. Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннаром. Пер. з фр. Є. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.
6. Євсєєв К. Символічна політика в Україні / К. Євсєєв // Наукові записки ІПіЕНД. – 2012. – Вип. 6 (62). – С. 318.

7. Карме Агусті Рока Політика повернення історичної пам'яті в Іспанії. Каталонська модель // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за аг. ред. Ю. Шаповала. – К.: ІПіЕНД, 2013. – С. 301.
8. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2016. – № 2. – С. 128.
9. Люббе Г. В ногу со временем. Сокращенное пребывание в настоящем / Герман Люббе. – М., 2016. – С. 52.
10. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за заг. ред. Ю. Шаповала. – К.: ІПіЕНД, 2013.
11. Маклюк О. М. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації Центрально-Східної Європи / О. М. Маклюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. XXX. – С. 223–232.
12. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / Кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 300.
13. Оже М. Формы забвения / М. Оже / пер. В. Мильчина // Отечественные записки. – 2008. – № 4 (43).
14. Палько О. Сучасна політична культура Німеччини: шлях від денацифікації до мультикультуралізму / Олена Палько, Антоніна Стряпко, Павло Худіш і Вікторія Машкара-Чокнадій // Незалежний культурологічний часопис «Ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ji-magazine.lviv.ua
15. Проблеми української політики: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – С. 271–272.
16. Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їх пам'ятання в Центрально-Східній Європі / Р. Траба // Україна модерна. – К.: Критика, 2009. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань. – С. 57.

17. Троян С. Особливості історичної пам'яті в країнах Центрально-Східної Європи / Сергій Троян // Війни пам'ятей та політика примирення: Зб. наук. праць. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 211–218.
18. Шаповал Ю. Примирення по-іспанськи. Компроміс після громадянської війни / Юрій Шаповал // День. – 2013. – 18 лютого.
19. Auge M. Les Formes de l'oubli / M. Auge. – Paris: Editions Payot&Rivages, 1998.
20. Gert Pickel Das politische System der BRD Die politische Kultur der Bundesrepublik Deutschland 29.04.2008. Vortrag im Rahmen des Habilitationsverfahrens [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://slideplayer.de/slide/207440/>
21. Judt T. Z domu zmarłych. Esej o współczesnej pamięci europejskiej. Historia Europy od roku 1945. – Poznań, 2010.
22. Lenk Kurt. Probleme der Demokratie / Lieber H.-J. (Hrsg.) Politische Theorien von der Antike bis zur Gegenwart. Bundeszentrale für politische Bildung. – Bonn. 1993. – S. 933–986.
23. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіа культури / А. Коник // Вісник Львів. ун-ту, 2009. Серія: Журналістика. – Вип. 32. – С. 153–163.
24. Стриєк Т. Нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасній Україні, Польщі та Росії / Т. Стриєк; пер. з польськ. – К.: Ніка-Центр, 2015. – (Серія «Ідеї та Історії»; Вип. 12). – С. 31.
25. Wolff-Powęska A. Pamięć – brzemię i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945-2010). – Poznań, 2011. – S. 69–70.

«OVERCOMING THE PAST» IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: MAIN TENDENCIES

Abstract. Transformation of memory in post-bipolar world inevitably led to the revival and search (creation) of new individual and collective memory, to the aggravation of attention the memories of witnesses tragedies of the twentieth

century – the Holocaust, the Stalinist repressions other ethnic and political genocide. Every country has its own system of «overcoming the past». The politics of memory is one of the important factor in this complicated area of creating of new relationships, which has features in Central and Eastern Europe.

***Keywords:** memory, memory politics, past, Central and Eastern Europe, democracy.*

«ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОШЛОГО» В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

***Аннотация.** Трансформация памяти в постбиполярной мире неизбежно привела к возрождению и поиска (созданию) новых коллективных и индивидуальных «памятей», обострению внимания к воспоминаниям очевидцев трагедии XX века – Холокоста, сталинских репрессий, других этнических и политических геноцидов. Каждая страна имеет свою систему «преодоления прошлого». В этом сложном пространстве создания новых отношений весомым фактором является политика памяти, которая имеет характерные черты в странах Центрально-Восточной Европы.*

***Ключевые слова:** память, политика памяти, истории, Центрально-Восточная Европа, демократия.*

ІНСТИТУТ ПРИЙОМНОЇ РОДИНИ У ДРУГІЙ РЕЧПОСПОЛІТІЙ

***Анотація.** У статті йдеться про виникнення інституту прийомної родини у Другій Речіпосполитій. Авторка звертає увагу на особливості функціонування прийомних сімей у Польщі міжвоєнного періоду, які були зумовлені багато в чому історичними обставинами, а також ментально-психологічними настановами населення. У статті розглянуто та здійснено спробу простежити еволюцію законодавчих актів, які ініціювали та регламентували встановлення інституту прийомної родини у Другій Речі Посполитій. Авторка резюмує, що поступ у законодавстві, активна позиція громадських діячів, педагогів, громади змогли привернути уваги світу дорослих до допомоги залишеній чи осиротілій дитині та побачити у ній людину.*

***Ключові слова:** прийомна родина, Друга Річпосполита, опіка, піклування, діти-сироти.*

У житті кожної людини родина відіграє надзвичайно важливу роль. Відповідно до Конвенції про права дитини, сім'ї належить бути основним осередком суспільства і природним середовищем для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей. Відтак дитині мають бути надані необхідні захист і сприяння, з тим щоб вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства [1]. На жаль, в історії розвитку людства завжди були категорії дітей, позбавлених родинного середовища. Військові катаклізми обертаються проти дітей. Перша світова війна принесла чимало збитків мирному населенню, але чи не найбільше вдарила по незахищеним

категоріям населення, зокрема, дітям, лишивши їх батьків та позбавивши родинного піклування. Станіслав Кавула це окреслив як синдром 3Б – біда, безробіття, безпритульність [1, с. 32]. Звідси і гасло повоєнної доби, виголошене Еглантин Джебб: «Врятуймо дітей» [2, с. 55]. Прикро, адже навіть сьогодні, у час вирування новітніх технологій та відкриттів, кількість сиріт, покинутих чи позбавлених батьківської опіки дітей не зменшується, лишаючи тягарем покалічені людські життя. Невтішною є українська статистика. У середньому в Україні кожні 3 дні 250 дітей влаштовуються до закладів інституційного догляду, а кожна 35 дитина в Україні є вихованцем інтернатного закладу певного типу. Всього ж в Україні функціонує 774 інтернатних закладів та установ соціального захисту дітей, в яких виховується близько 104 тис. дітей, при цьому із них лише близько 10 тис. – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, у всіх інших є батьки [3].

Звернення до українських традицій та ментальності лише посилює проблему, адже за довгі роки українці сформували цілий комплекс цінностей, серед яких, безперечно, головне місце займає родина. Однак, стан сучасний речей засвідчує наявну кризу цінностей перед усім у суспільстві, відтак актуалізує звернення до зарубіжного досвіду вирішення питання.

Сімейна форма опіки над дітьми, які залишилися без піклування батьків, у сучасній Польщі поділяється на такі категорії: споріднені сім'ї, прийомні сім'ї та сімейні дитячі будинки. У свою чергу, прийомні сім'ї поділяються на два види: звичайні та професійні. Професійні прийомні сім'ї надають прийомним дітям спеціалізовану допомогу, якої передусім потребують немовлята і діти до трьох років, діти-інваліди, а також неповнолітні матері. У всіх типах прийомних сімей допускається кількість до трьох дітей, а в сімейному дитячому будинку – до 8 [4, с. 16].

У сучасних умовах у Польщі налічується близько 39,5 тисяч прийомних сімей і 225 сімейних дитячих будинків. Найбільшу групу з них складають споріднені сім'ї (82%), які є однією з найефективніших форм опіки над

дітьми-сиротами. З 2005 р. спостерігається значне зростання кількості непрофесійних та професійних прийомних сімей, що позитивно впливає на кількість дітей-сиріт, які виховуються в сімейних умовах [5, с. 25].

Кожна держава, безперечно, має власну нормативно-правову базу із соціальної протекції дітей, яка визначає процедуру та механізм їх захисту та подолання цього явища. Становлення інституту прийомної родини у Польщі відбувалося впродовж тривалого часу та часто виступало своєрідною проблемою. Це й не дивно, адже вирішення питання стало наріжним каменем у дискусії державних та громадських діячів, релігійних організацій, педагогів [7, с. 36].

Поняття «прийомна сім'я» трактується по-різному. Чинне українське законодавство так визначає це поняття. Прийомна сім'я – це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [8].

В історичній науці проблема опіки та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених родинного піклування попри актуальність та значимість сьогодення все ж ще не знайшла свого дослідника. Прикметною ознакою протекції дітей-сиріт є розвиток сімейних форм опіки. Перші законодавчі акти, які регулювали права дитини були прийняті урядами Англії, Франції, та Бельгії на межі XIX – XX ст. внаслідок активної ініціативи різних інституцій, товариств, спілок [9, с. 53].

Надважливого значення для захисту прав дитини має документ відомий під назвою Женевська Декларація Прав Дитини, прийнятий у Женеві у 1923 р. Генеральною Радою Союзу Порятунку Дітей. Із прийняттям Декларації вперше в історії дитина отримала право на опіку. Документ висував зобов'язував людей до надання кожній дитині без огляду на походження, визнання її батьками та майнового забезпечення умов необхідних для гідного фізичного, психологічного та соціального розвитку. Прийняття Положення означало не просто ініціацію законодавчого рішення, але мало й інше

завдання – привернути увагу світу дорослих до непоміченого доти світи дитини. Відтак, тепер на перше місце мали вийти почуття дитинолюбства, її світорозуміння і поваги до неї, а найбільшою добродією мав стати суспільний обов'язок – не лишити дитину без батьків, родини, домівки [10].

Аналіз наявного доробку історичного масиву напрацювань засвідчує, що все ж належного висвітлення еволюційних змін у процесі виникнення, розвитку та становлення інституту прийомної родини у Другій Речіпосполитій досі не відбулося. Дослідження та осмислення, а можливо і перейняття досвіду країни-сусіда сприятиме формуванню власної стратегії, стане надихаючим мотивуючим каталізатором до вирішення непростієї проблеми, сприятиме зростанню авторитету та довіри до інституту прийомної родини у суспільстві.

Крім того, зауважимо, що окремі чинники, а саме: відсутність державності, повільний перехід до капіталістичних відносин гальмували вирішення питання опіки над дитиною у європейський спосіб. Відтак польський підхід мав свої особливості, на які слід звернути увагу.

Метою статті вважатимемо висвітлення процесу становлення інституту прийомної сім'ї у Другій Речіпосполитій.

Опіка над дітьми завжди відігравала важливу роль у суспільстві, адже виражала його ставлення до осиротілої, покинутої або ж залишеної дитини, готовність допомогти слабшому, незахищеному ще не дорослому.

У Речіпосполитій перебування дітей у прийомних сім'ях було відоме ще з першої половини XVIII ст. У 1736 р. Варшавський Будинок, Виховний центр. Петра Габрієля Баудона. передавав дітей до 3 років під опіку годуючих матерів («mamek»), а старших дітей до так званих «garnuszek». Прийомним батькам виплачували регулярно певну суму коштів. Гроші на утримання дітей збиралися із милостині. Перекладання відповідальності за залишену або осиротілу дитину на іншу родину у сільській місцевості було пов'язане з обмеженою можливістю контролю діяльності прийомних батьків.

Тому контроль над ними зводився переважно до медичних оглядів та перевірок [3, с. 45].

Незважаючи на різні враження, в тому числі і негативні, викликані зловживаннями прийомних батьків з плином часу ця форма догляду поширювалися всі більше. У 1868 р. встановлено положення за яким полишених дітей, сиріт вїт гміни мав передати під опіку їх «dziadom i babkom», а за умови їх відсутності покласти сиріт і безбатченків на більш заможних жителів села, які захочуть їх прийняти. Роки поділів Польщі, ослаблений розвиток освіти, виховання та догляду за дитиною відклали вирішення питання. Зміни у розвитку родини відбулися лише у ХХ ст., що було викликано розвитком психологічних, педагогічних і медичних, наук, що, у свою чергу, мало значний вплив на опікунську діяльність. Сприяла цьому, насамперед, активна робота педагогів, тобто: Казимир Єжевський і Чеслав Бабіцький вважали, що осиротілій дитині слід забезпечити середовище догляду і виховання, яке ґрунтувалося на основі моделі сім'ї [4, с. 55].

Період відсутності власної держави негативно позначився на розвитку освіти, виховання й опіки над дитиною. Питання догляду та опіки над дітьми входили до компетенції Головної Опікунської Ради (Rada Główna Opiekuńcza). Ця організація діяла на території Царства Польського впродовж 1916 – 1918 рр. із згоди німецьких окупаційних військ, а згодом до 1920 р. функціонувала на території Литви, Латвії та Естонії. До повноважень Ради входили утримування притулків, роздача продовольства, одягу, виплата грошової допомоги. Очолювали Раду почергово С. Дзежбіцький, Є. Сапега, а керівниками Головного Управління були А. Ронікер, С. Станішевський. Загалом до діяльності Головної Опікунської Ради долучилися представники різних професій: вчителі, артисти, суспільні діячі та лікарі [6, с. 71].

Вперше питання опіки над дитиною у Другій Речіпосполитій було зафіксоване у Конституції Другої Речіпосполитої від 17 березня 1921 р. Зокрема у ст. 103 зазначалося, що позбавлені достатньої батьківської опіки та

педагогічно занедбані діти мають право на опіку та допомогу держави в обсязі, визначеному законом. Закон визначав і процедуру позбавлення батьків права на дитину, яке мало відбуватися у судовому порядку. Законом заборонялася праця дітей, молодших від 15 років [11].

Вже за два роки 16 серпня 1923 р. було прийнятий та набув чинності Закон про суспільну опіку. Суспільна опіка визначалась як задоволення із джерел державної скарбниці, необхідних потреб життєвих тих осіб, які постійно або тимчасово обмежені матеріальними засобами або власною роботою забезпечити себе не можуть. Відповідно до Закону, сфера опіки охоплювала немовлят, дітей та молодь, зокрема сиріт, напівсиріт, занедбаних, покинутих дітей, а також дітей, яким загрожував вплив поганого оточення [12].

Науковці Ю. Матейек (J. Matejek), М. Ямрожек (M. Jamrożek), В. Матияс (В. Matujas) у розвитку і діяльності прийомних сімей міжвоєнного періоду виокремлюють три етапи еволюційних перемін цієї інституції: 1923–1926, 1926–1934, 1934–1939 [13].

У перший період кошти держави на опіку над дитиною були незначними, опікунською діяльністю в основному займалися органи територіального самоврядування і благодійні організації. У законодавстві відсутні особливі директиви щодо прийомних сімей. Як і вся суспільна опіка, прийомні сім'ї входили до сфери компетенції органів територіального самоврядування, які не відзначилися великими досягненнями у галузі опіки, мали негативні результати у вихованні. Виняток становили Лодзь і Варшава [6, с. 5].

Друга фаза (1926–1934) – період територіальних експериментів щодо опіки над дітьми у прийомній сім'ї, започатковані Відділом суспільної опіки у Лодзі. Створення прийомних сімей було єдиним варіантом виходу зі складної ситуації, в якій перебували опікунські інституції. Кількість самотніх дітей постійно зростала, міські виховні будинки для немовлят були переповнені і не мали змоги розширити свою діяльність. З відома і під

контролем Відділу опіки дітей-сиріт, покинутих немовлят передусім скеровували в прийомні сім'ї. При цьому на утримання однієї дитини щоденно виділяли 1,5 злогого [6, с. 5].

Ухвала, прийнята магістратом Лодзі у лютому 1926 р., висувала до прийомних сімей певні вимоги і умови: власне помешкання з відповідними гігієнічними умовами; батьки мають бути морально і фізично здоровими; мають вважати дитину рідною і забезпечувати їй належну опіку. У 1926 р. адміністрація міста Човна через відсутність місць у будинках опіки організував відповідну опіку над дітьми-сиротами у прийомних сім'ях. Спочатку в прийомних сім'ях були розміщені лише немовлята, потім діти у віці 2-7 років. Був створений відділ виховного та санітарно-медичного контролю, а також розроблено регламент роботи відділу, який відповідав за передачу дітей на виховання у прийомні сім'ї [4, с. 6].

За ініціативою Ванди Шуман у 1931 р. був створений Варшавський Комітет Розміщення Дітей в Сім'ях. Завданням комітету було розміщення дітей сиріт (в основному поодинокі) у бездітних сім'ях або у разі винятку малодітних родин. Про застосування даної форми нагляду під час світової війни, точних даних немає. Однак відомо, що в цей період тисячі дітей-сиріт та покинутих дітей знайшли притулок в прийомних сім'ях, які були створені спонтанно і неформально піклуючись про біологічне виживання нації.

Заходи вжиті сім'ями для порятунку дітей були спрямовані в основному на поліпшення стану здоров'я дітей-сиріт та забезпеченні їм побутових умов і матеріального підґрунтя.

Контроль за дотриманням умов, в яких перебували діти у прийомних сім'ях, здійснював Відділ суспільної опіки [5, с. 16–17]. Прийомні сім'ї часто були сім'ями обмеженого типу, наприклад, терапевтичні, освітні сім'ї, що піклуються (присутні внутрішньо) або виховні, що були безпосередньо пов'язані із опікунсько-виховними завданнями, які мали виконувати. Важливим було забезпечення дітям з прийомних сімей безкоштовної медичної допомоги і медикаментів, а також лікування у лікарнях за кошти

міста. Діти мали право за кошти міста перебувати на відпочинку у літніх таборах [5, с. 159]. Відділ суспільної опіки займався не тільки справами матеріальної допомоги і оздоровчої опіки. Зверталася увага на природне виховання і навчання дітей.

Утворилася сітка педагогічних консультацій, клубів, дитячих садків. Можна визнати переломним 1926 р. у створенні прийомної сімейної опіки над дитиною, хоча цей процес мав тільки локальний характер. Цього року у м. Лодзь відбулася акція із розміщення дітей-сиріт у прийомних родинах [7, с. 45].

Процес передачі дитини до іншої родини, яка мала замістити рідну був контрольованим і перебував у юрисдикції головного пункту опіки над дітьми. У таких пунктах працювали два лікарі і дві медсестри. Передбачувана родина контактувала із пунктом контролю з метою обстеження дитини. Медсестри мали обстежити умови, у яких передбачалось виховувати дитину, а в разі потреби або його хвороби надати допомогу.

Певні вимоги висувались і до сімей, які мали на меті взяти дитину під свою опіку. Зокрема житло родини мало розташовуватися не далі як 3 км від школи та не далі як 5 км від костелу. Серед вимог до батьків виокремимо: наявність відповідних умов для забезпечення дитини та відсутність власних дітей. Також батьки мали користуватися авторитетом серед колег та сусідів, мешканців.

Прийомні родини брали на утримання здорову дитину, яка, зазвичай, вже мала певний рівень розвитку. Така форма опіки почала набувати популярності. По-перше, у такий спосіб на виховання дитини витрачалось менше коштів, по-друге, якість від такого способі опіки була чи принаймні вбачалася куди ліпшою, адже, передбачалося, що прийомна родина замінить дитині її біологічних батьків. Умови проживання, які висувалися мали забезпечити дитини необхідним для її соціалізації та безпечного входження у дорослий світ [8, с. 21].

З 1931 р. подібну діяльність розпочав Варшавський комітет розміщення дітей у сім'ях з ініціативи В. Шуман (W. Szuman). На шкідливі умови праці звертала увагу В. Шуман, зазначаючи, що вихователі не мають ані вихідних днів, ані свят, працюючи під час канікул, удень і вночі, маючи завдання виховати дітей, які прийшли прямо з вулиці. До того ж опікунська установа є видом монастиря, в якому вихователі мусять себе обмежувати в їді, одязі, у способі використання вільного часу. Вони віддалені від культурного середовища, отримують низьку заробітну плату [4, с. 6–8]. Значні досягнення Комітету у цій сфері заохочували владу до поширення такої діяльності на всю країну. У 1933 р. відновив діяльність виховний будинок св. Бодуена.

Характерним для третьої фази (1934–1939) є динамічний розвиток прийомних дітей по всій Польщі. У 1934 р. Міністерство суспільної опіки офіційно санкціонувало опіку над дитиною у прийомній сім'ї. З 1936 р. у Польщі було 6175 прийомних сімей, в яких знайшло опіку загалом 8173 вихованців. У 1938 р. кількість прийомних сімей зросла до 8447, в яких отримували опіку 10617 вихованців [4, с. 7].

Першим опублікованим правовим документом у Польщі про прийомні сім'ї був лист-циркуляр Міністерства суспільної опіки від 10 квітня 1936 р., скерований до голів адміністрації у справах нагляду над прийомними сім'ями. У цьому листі загалом були схарактеризовані напрями нагляду воєвод і підпорядкованих їм управ над прийомними сім'ями: прийомна сім'я надає опіку винятково покинутим дітям. Вона полягає у їх розміщенні в вибраних сім'ях за визначену плату і здійсненні контролю над виконанням ними опіки.

Становлення та перші роки функціонування прийомної сім'ї вказують, що її цінність залежить від того, кому довірять дитину, яку дитину віддають, яка підтримка надається прийомній сім'ї, який контроль здійснюється над нею. Вивчення проблеми опіки над дитиною у прийомній сім'ї Другої Речіпосполитої свідчить про напрацювання власної нормативно-правової

бази, становлення інституційної форми опіки, що впливає з національних традицій і суспільного доробку. Поняття опіка вперше набуло висвітлення у ст. 103 Конституції Речі Посполитої Польщі.

Як бачимо, опіка над дитиною у прийомній сім'ї мала впроваджуватися там, де можна було гарантувати їй відповідні вимоги, змістовний і постійний фаховий контроль. Поступ у розвитку законодавства, наближення до європейських норм, намагання охопити турботою якомога більшу кількість дітей втілювали надію і сподівання на реалізацію виголошеного Еглантин Джебб гасла: «Кожне покоління дітей у дійсності дає людству можливість відновити зруйнований дорослими світ».

Список використаних джерел та літератури

1. Kawyla S. Meandry pomocniczości społecznej w układach lokalnym i globalnym / S. Kawyla // Edukacja. – № 3. – 2000.
2. Wilson Fr. Rebel Daughter of a Country House / Fr. Wilson. – London, 1967. – 254 p.
3. Кулеба М. В Україні близько 104 тис. дітей виховуються в закладах інституційного догляду [Електронний ресурс] / М. Кулеба. – Режим доступу: <http://www.ukrainabezsyrit.org/statti/v-ukraini-104-tys-ditey>
4. Проблема сиротства и опыт ее решения в Австрии, Болгарии и Польше. Возможные уроки для Беларуси. – Варшава, 2013. – 74 с.
5. Bednarski H. Przemiany struktury i funkcji rodzin polskich w XX i XXI wieku / Henryk Bednarski // Mazowieckie Studia Humanistyczne. – 2008. – №12. – С. 197–214.
6. Карпенко О. Розвиток інституції прийомної сім'ї як форми опіки над дитиною у Польщі (перша половина ХХ ст.) / О. Карпенко // Порівняльно-педагогічні студії. – 2015. – № 2. – С. 5–10.
7. Grata P. Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej / P. Grata. – Red.: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – 315 s.

8. Сімейний кодекс України : за станом на 25 січня 2013 р. / Верховна Рада України. – Офіц. Вид. – К.: Паливода А. В., 2013. – 104 с.
9. Balcerek M. Rozwoj opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918 – 1939 / M. Balcerek. – Warszawa: PWN, 1978. – 392 s.
10. Kelm A. Formy opieki nad dzieckiem w Polsce Ludowej / A. Kelm. – Warszawa, PZWSz, 1968. – 194 s.
11. Ustawa o Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej // Dziennik Ustaw. – 1921. – № 44. – Poz. 267.
12. Ustawa o opiece społecznej // Dziennik Ustaw. – 1923. – № 92. – Poz. 726.
13. Rożańska E. Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem / Elżbieta Rożańska, Aleksander Tunelski. – Kielce: WSiP, 1981. – 80 s.

INSTITUTE OF FOSTER FAMILY IN THE SECOND RZECZPOSPOLITA

***Abstract.** The deals with the problem of occurrence of the foster family institution in the Second Polish Republic. The author pays attention to the peculiarities of functioning of foster families in Poland in the interwar period, which was due largely to historical circumstances, but also mental and psychological attitudes of the population. The article discusses and attempts to trace the evolution of the legislation that initiated and governed the establishment of the foster family institution in the Second Polish Republic. The author concludes that progress in legislation, the active position of public figures, educators, communities were able to attract the attention of the adult world to help the remaining or orphaned child and to see her in person.*

***Keywords:** foster family, Second Polish Republic, custody of the children, abandoned children, orphan.*

ИНСТИТУТ ПРИЕМНОЙ СЕМЬИ ВО ВТОРОЙ РЕЧИПОСПОЛИТОЙ

***Аннотация.** В статье рассматривается возникновение института приемной семьи в Второй Речипосполитой. Автор обращает внимание на особенности функционирования приемных семей в Польше межвоенного*

периода, которые были обусловлены во многом историческими обстоятельствами, а также ментально-психологическими установками населения. В статье рассмотрена и осуществлена попытка проследить эволюцию законодательных актов, которые инициировали и регламентировали становление института приемной семьи во Второй Речипосполитой. Автор резюмирует, что прогресс в законодательстве, активная позиция общественных деятелей, педагогов, общественности смогли привлечь внимание мира взрослых к помощи оставленного или осиротелого ребенка и увидеть в ней человека.

Ключевые слова: *приемная семья, Вторая Речипосполитая, опека, опекунство, дети-сироты.*

ІСТОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНО–ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ В США

Анотація. У статті охарактеризовано розвиток конституціоналізму в США. Проаналізовано розподіл влади за Конституцією США 1787 р. Відзначено континуїтет певних правових норм з часів Американської революції донині. Показано погляди батьків-засновників на значення конституційних норм у політичному розвитку США.

Ключові слова: Конституція, США, правова норма, установча влада.

Конституція, будучи основним законом, на відміну від інших законів приймається і змінюється у відповідному для неї порядку, що знаходить відображення в сучасній доктрині конституційного права, яка розрізняє законодавчу і установчу влади. Звичайні закони приймаються і змінюються в порядку здійснення законодавчої влади, конституція – в порядку здійснення установчої влади. «Конституційні тексти – породження не законодавчої влади, яка являється підпорядкованою, а вищій влади, що називається установчою» [1, с. 133].

Необхідність прийняття конституції з'являється в трьох випадках. По-перше, коли створюється нова держава. В цьому випадку конституція являється не тільки основним законом, але й установчим актом, який юридично оформляє створення нової держави (як це стало у США). По-друге, при зміні політичного режиму в результаті соціальної революції – мирної чи насильницької (нові конституції в постсоціалістичних державах). По-третє, якщо дійсна конституція не може бути приведена у відповідність шляхом її часткової зміни з урахуванням тих важливих змін, які сталися в

політичному, соціальному і економічному житті суспільства (як це відбувається в сучасній Україні) [1, с. 133–134].

Світова конституційна практика створила ряд способів прийняття конституцій, які розрізняються в залежності від того, хто здійснює установчу владу. Можна виділити три таких основних способів: владними органами, виборчим корпусом, главою держави. Використовуються вони як в «чистому» вигляді, так і в різноманітних поєднаннях.

До владних органів, що наділені установчою владою, відносяться: установче (конституційне) зібрання, парламент, над парламентська установа. Установчі зібрання – це виборчий орган, створений спеціально для розробки і прийняття конституції. Початок практики збору установчого зібрання поклали США (Філадельфійський конвент 1787 року) [2, с. 360]. У подальшому вона отримала широке розповсюдження, особливо після другої світової війни, як в Європейських країнах, так і в країнах Азії, Латинської Америки.

Якщо ж говорити про установчу владу, то В. Ковальчук вважає, що установча влада (функція) «проявляється в суверенному праві народу встановлювати правила співжиття членів спільноти всередині держави та визначати принципи, на яких повинна функціонувати влада. Це свого роду договір між усіма зацікавленими членами спільноти про співжиття та владу, який найчастіше знаходить вияв у вигляді конституції. Остання є колективним актом всього народу, в якому набувають юридичного закріплення узгоджені інтереси і воля всіх тих соціальних груп, включаючи етнічні, які формують народ держави» [3, с. 236].

На думку М. Савчина, «установча влада – це правовий порядок реалізації суверенної влади народу України визначати та змінювати конституційний лад шляхом поєднання засобів безпосередньої та представницької демократії» [4, с. 226].

Отже, доктрина установчої влади – це сукупність природних та закріплених Конституцією виключних прав, наслідком реалізації яких є

утворення власної держави з визначенням її території та конституційного ладу, а також періодичне переобрання вищого представницького органу і глави держави.

Конституція США, схвалена Філадельфійським конвентом 11 вересня 1787 року, вступила в силу 4 березня 1789 року, – перша конституція США як єдиної федеративної республіки, яка має повну міжнародну правосуб'єктність [2, с. 208–209]. Прийняття конституції єдиної держави, яка об'єднала тринадцять незалежних штатів на базі колишніх колоній, не було випадковим. Його обумовили реальні економічні, політичні, соціальні та ідеологічні потреби епохи.

Філадельфійський конвент – це орган, який формально не був наділений установчою владою. 55 делегатів конвенту, з яких 14 банкірів, 14 землевласників, 15 плантаторів, 12 підприємців і судовласників [10, с. 3], що представляли 12 із 13 тодішніх суверенних штатів, об'єднаних у конфедеративний союз, самі привласнили собі установчі повноваження, підписали проект конституції, який потім був направлений Континентальним конгресом штатам для ратифікації. 4 березня 1789 р. вона офіційно набрала чинності.

Документ 1787 року вироблений конвентом був ідеологічним за своїм характером і ставив за мету закріпити права та владу власників, в першу чергу великих власників. Про це свідчили і самі творці Конституції. «Ті, хто володіє власністю, і ті, хто її немає, завжди представляли різні інтереси у суспільстві» – писав Дж. Медісон [5, с. 10]. Тим самим відбулося реальне втілення задекларованої ще Дж. Локком тріади орієнтирів демократичного суспільства: свобода, рівність, власність. Земельні, промислові та грошові інтереси, а також інтереси менших груп неминуче проявилися в процесі становлення американської нації, сформували її майбутні почуття та погляди. Регулювання цих неоднакових та неоднакових інтересів являє собою основну мету сучасного американського законодавства. Суть справи полягає у тому, що подібне регулювання здійснюється в інтересах всього суспільства, а не

якогось окремого прошарку чи класу. Делегати Філадельфійського конвенту, які взяли на себе місію вироблення нового законодавства, взяли на себе відповідальність регулювати інтереси різних класів і груп населення, строго у відповідності з інтересами домінуючої частини суспільства. Як писали Гамільтон та Медісон, – «люди, що володіють країною, і повинні правити в ній» [5, с. 18].

Батьки-засновники не були прихильниками чистої чи прямої демократії. Вони стояли за представницьке правління, при якому «тверезий і здоровий розум всього суспільства», повинен «завжди панувати» [5, с. 24].

Риси американської Конституції, описані вище, продовжують характеризувати Конституцію і напочатку двадцять першого століття. У той же час, з 1787 року відбулися серйозні зміни через формальні зміни у ній, а також через еволюції в інтерпретації і застосуванні документа. Це поєднання наступності і змін, найкраще продемонстровано у федеральній системі, створеній Конституцією.

Конституція також необхідна для контролю влади уряду, тому що ця влада «відбувається» від людей. Це являє контраст з іншими формами права, створеними урядом для контролю за людьми. Гамільтон та Медісон запевняли, що в відстороненні народу від прямої участі в правлінні, вони бажали не допустити мітингової стихії, що протиставляється впорядкованому правлінню [5, с. 25].

Список використаних джерел та літератури

1. Чиркін В. Є. Порівняльне конституційне право / В. Є. Чиркін. – М.: «Манускрипт», 1996. – 727 с.
2. Страшун Б.А. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: підручник для студентів юридичних вузів та факультетів / Б. А. Страшун. – М.: БЕК, 1996. – 757 с.

3. Ковальчук В. Проблема легітимності державної влади в контексті теорії народовладдя / В. Ковальчук. – К.: Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – 460 с.
4. Савчин М. В. Конституційний лад і Конституція: проблема співвідношення установчої та інституційної демократії / М. В. Савчин. – К.: Держава і право. – 2005. – № 28. – 376 с.
5. Гамільтон А. Федераліст: Політичне ессе А. Гамільтона, Дж. Медісона і Дж. Джея / А. Гамільтон. – М.: Видавнича група «Прогресс» – «Літера», 1994. – 27 с.

HISTORY OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL TRADITIONS IN THE USA

***Abstract.** The development of constitutionalism in the United States is described in this article. The distribution of power by the US Constitution in 1787 is analyzed. Certain continuity of law from the time of the American Revolution to this day is noted. Founding fathers views of the value of the constitutional norms in the political development of the United States are shown.*

***Keywords:** Constitution, USA, legal norm, constituent power.*

ИСТОРИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ТРАДИЦИИ В США

***Аннотация.** В статье охарактеризовано развитие конституционализма в США. Проанализировано распределение власти по Конституции США 1787 г. Отмечено континуитет определенных правовых норм со времен Американской революции по сей день. Показано взгляды отцов-основателей на значение конституционных норм в политическом развитии США.*

***Ключевые слова:** Конституция, США, правовая норма, учредительная власть.*

Юрій Латиш,
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЧИ МОЖЕ СОЦІАЛІСТ СТАТИ ПРЕЗИДЕНТОМ США:

ВИПАДОК БЕРНІ САНДЕРСА

***Анотація.** В статті розглядається кампанія сенатора Б. Сандерса за номінацію на пост Президента США від Демократичної партії, аналізуються причини стрімкого зростання популярності соціалістичних ідей серед молоді та демократів, висвітлюються труднощі, з якими стикається єдиний сенатор-соціаліст. З відходом у минуле стереотипів Холодної війни у США останнім часом спостерігається зміна ставлення до соціалізму. Серед молоді віком 18–29 років підтримка соціалізму перевищує підтримку капіталізму. В основу своєї передвиборної програми Сандерс поклав вимогу «політичної революції» в США. Він пропонує вибір між власною прогресивною економічною програмою, яка створює робочі місця, підвищує зарплату, захищає довкілля і забезпечує медичне обслуговування для всіх, та перетворенням США на економічну й політичну олігархію. Попри значне зростання рейтингу Сандерс поки що поступається Клінтон, яка користується підтримкою партійного істеблішменту, партійних донорів і «суперделегатів». Однак у змаганні з Трампом Сандерс має значно більше шансів через бездоганну репутацію. Попри високі рейтинги, більшість виборців не вважають Клінтон і Трампа надійними і чесними кандидатами. Сандерс – єдиний з претендентів, кого більшість респондентів вважають хорошою людиною.*

Стаття написана в березні 2016 р. і відображає ситуацію, яка скалася на той момент.

***Ключові слова:** США, вибори, праймеріз, кокус, соціаліст, політична революція, Демократична партія.*

25 років тому, коли США здобули перемогу в Холодній війні і залишилися єдиною наддержавою, навряд чи хтось міг повірити, що коли-небудь соціаліст зможе серйозно претендувати на пост Президента Сполучених Штатів. Однак сьогодні сенатор Берні Сандерс – єдиний і дуже

небезпечний суперник ставлениці американського істеблішменту Гілларі Клінтон у боротьбі за номінацію від Демократичної партії.

Передвиборна кампанія в США відбувається на тлі серйозних викликів американським цінностям та американському глобальному лідерству. Від вибору американців залежить не лише подальший розвиток цієї країни, але й перспективи вирішення актуальних проблем людства. Не дивно, що до змагання за головний пост у США прикута увага цілого світу.

Метою цієї статті є аналіз змін ставлення американців до соціалізму, розгляд причин відносного успіху кампанії Б. Сандерса та його перспектив у боротьбі за номінацію на президентську посаду.

Перебіг передвиборної кампанії у США супроводжують три основні тенденції:

I. Глобальна криза світ-системи, збудованої після завершення Холодної війни й дезінтеграції СРСР. Сьогодні майже кожна людина на Землі відчуває тривожне хвилювання «кінця знайомого світу», як висловився І. Валлерстайн. Період, що пройшов під знаком переважно мирного розвитку (збройні конфлікти мали винятково локальний характер) на основі панування неоліберальних цінностей, вочевидь завершився. Прикметами нового періоду стануть розростання військових конфліктів, стрімка мілітаризація провідних світових країн, економічна криза і вибухове зростання соціальної нерівності.

Тягар глобального лідерства виявився не під силу США, про що свідчать провал інтервенцій в Афганістан та Ірак, неможливість протистояти наростаючому хаосу на величезному просторі від Пакистану до Лівії, нездатність зупинити просування середньовічного мракобісся «Ісламської держави», повне безсилля супроти агресивних дій Росії в Україні. «Доктрина Вулфовіца» зазнала краху.

II. «Правий поворот» у світовій політиці, що став наслідком триумфу неолібералізму. Останньому властиві політика соціального реваншу, злиття капіталу з державою і формування єдиного політичного класу,

«економізація» таких сфер, як освіта, наука, медицина, комунальне господарство, перетворення людей на human resources [1; 3; 7; 12; 19].

Світова економічна криза, яка розпочалась 2008 р., висвітлила всі вади неолібералізму, рятувати який довелося шляхом масштабного державного втручання. «Кінець історії» не відбувся. Недаремно Е. Хобсбаум назвав крах 2008 р. «еквівалентом падіння Берлінського муру, тільки на цей раз для правих».

На початку 2016 р. активи 1% найбагатших людей Землі зрівнялися з активами решти людства. При цьому активи 62 найзаможніших мільярдерів дорівнюють активам, якими володіє бідніша половина людства. З 2010 р. бідніша частина населення втратила 41% своїх статків [22]. Середній клас, політичний фундамент західного суспільства і творець його моральних стандартів, деградує і втрачає свою визначальну роль. Для бідних та середніх прошарків зачинаються соціальні ліфти. Зниження доходів відбувається на тлі зростання продуктивності праці. Іншими словами – більше працюючи, люди менше заробляють [13]. На зміну найманим працівникам приходять прекаріат, позбавлений трудових прав і гарантованого майбутнього [5; 6].

Британський професор К. Крауч вважає, що в сучасному світі виник замкнений політичний клас, більше зацікавлений у створенні зв'язків з впливовими бізнес-групами, ніж у відстоюванні інтересів простих громадян. Політики все більше замикаються у власному світі, підтримуючи зв'язок з суспільством за допомогою маніпулятивних технік, заснованих на рекламі і маркетингових дослідженнях [2, с. 7–9]. За словами багатолітнього керівника Федеральної резервної системи США А. Грінспена, вибори вже не відіграють жодної ролі, а завдяки глобалізації світом керують «ринкові сили» [8].

На цьому тлі по всьому світу все більшої популярності набирають праві радикали, які здобувають популярність завдяки футурошоку, ностальгії та популізму. У США цей напрям представлений лідером серед претендентів на номінацію від Республіканської партії мільярдером Д. Трампом та одним з його основних суперників сенатором Т. Крузом.

III. Реакція прогресивної частини суспільства на «правий поворот». Нещодавно перемога Б. Обами в консервативних США з огляду на його погляди та колір шкіри видавалась чимось неможливим. А сьогодні він уже виглядає як поміркований центристський політик.

Попри значні антисоціалістичні упередження, пов'язані із стереотипами Холодної війни, останнім часом спостерігається зміна ставлення до соціалізму. Про це свідчать стихійні антикапіталістичні протести «Оссуру Wall Street», обрання мером Нью-Йорка лівого ліберала Б. де Блазіо (схвально відгукується про досягнення Куби Ф. Кастро та Нікарагуа Д. Ортеги в галузі медицини та освіти, хоча й визнає, що з демократією в цих країнах не все гаразд), а членом міської ради Сіетла – троцькістки Кшами Савант, яка домоглася того, що місто стало першим у країні, де запровадили мінімальну погодинну оплату праці на рівні 15 дол.

Соціологічні опитування в січні 2016 р. засвідчили, що майже половина (48%) американців негативно ставляться до соціалізму, а 29% симпатизують йому. Ще в травні минулого року це співвідношення було 51:26. Однак єдиною групою, де підтримка соціалізму перевищує підтримку капіталізму є молодь (18–29 рр.). У січні 43% опитаних молодих людей прихильно ставились до соціалізму, 26% – негативно. В травні 2015 р. кількість симпатиків та опонентів соціалізму серед молоді була приблизно рівною (36:31). Значні зміни відбулись також серед членів Демократичної партії. У січні 2016 р. позитивно до соціалізму ставилось 42% демократів, негативно – 34% [15; 21]. У 2010 р. ці показники були майже однаковими [26].

Ідея соціалізму сприймається молоддю як суспільство загального добробуту, а не опора «Імперії зла». Під цими гаслами виступає сенатор від штату Вермонт Берні Сандерс – єдиний член Конгресу, що називає себе соціалістом. Для Сандерса та його прихильників орієнтиром є шведський соціалізм, в центрі їхньої уваги – середній клас, а не пролетаріат. Його швидше можна охарактеризувати як соціал-демократа чи лівого ліберала. Кандидат неодноразово заявляв, що «не вірить» у державну власність (хоча

при цьому підтримує суспільну власність і робітничі кооперативи) й натомість виступає за справедливий перерозподіл й можливість змусити великий бізнес працювати на благо суспільства [9; 11; 20]. Своїми попередниками називає Ф. Рузвельта і Мартіна Лютера Кінга. Один з претендентів від Республіканської партії сенатор М. Рубіо, пожартував, як йому здалось, що Сандерс – хороший кандидат в президенти Швеції. (Швеція – конституційна монархія).

Берні Сандерс народився 8 вересня 1941 р. у Нью-Йорку в родині іммігранта з Польщі, який заробляв торгівлею фарбою. Його родина постраждала від Голокосту. Свої перші вибори програв, будучи старшокласником, балотуючись на пост президента школи ім. Дж. Медісона.

Сандерс є вихідцем з кіл «нових лівих», який ще у 1960-х рр. боровся за громадянські права афроамериканців та проти війни у В'єтнамі. Під час навчання в Чиказькому університеті став членом Соціалістичної ліги молоді. В 1963 р. брав участь в історичному марші на Вашингтон, під час якого Мартін Лютер Кінг виголосив свою знамениту промову про рівноправність афроамериканців. Того ж року був арештований за протест проти сегрегації у шкільній освіті [14].

Після завершення навчання Сандерс півроку провів у одному з ізраїльських кібуців. Оселившись у місті Берлінгтон (штат Вермонт) працював теслею, соціальним педагогом, режисером, письменником. Політичну кар'єру розпочав в партії соціалістичної орієнтації «Союз свободи», від якої в 1972 р. балотувався на пост губернатора Вермонта (здобув 2% голосів). У 1981 р. як незалежний кандидат переміг на виборах мера Берлінгтона. Чинного мера-демократа випередив на 14 голосів.

У той час активно займався міжнародними справами, виступав проти втручання у внутрішні справи Нікарагуа. В 1985 р. мер Берлінгтона виявився найбільш високопоставленим американським політиком, котрий відвідав цю країну і був прийнятий Д. Ортегою. Від імені мешканців міста Сандерс протестував проти режиму апартхейду в ПАР, закликав до роззброєння. Він

також побував на Кубі, а в 1988 р. під час медового місяця відвідав Ярославль, який став містом-побратимом Берлінгтона [25]. В період його правління в місті відбувся перший гей-прайд.

У 1990 р. Сандерс переміг на виборах до Конгресу і став рекордсменом за терміном служби в Палаті представників серед незалежних кандидатів (16 років). З 2007 р. – сенатор від штату Вермонт. На останніх виборах заручився підтримкою 71 % виборців [4]. В грудні 2010 р. Сандерс виступав у Сенаті вісім годин поспіль, намагаючись заблокувати відновлення податкових пільг для багатих американців. У 2011 р. підтримав протестний рух «Occupy Wall Street».

Своє рішення добиватися номінації від Демократичної партії, а не балотуватись як незалежний кандидат, Сандерс пояснив небажанням бути «шкідником», яким під час виборів 2000 р. виявився лівоцентрист Р. Нейдер. Отримані ним 2,74% голосів сприяли перемозі республіканця Дж. Буша-мол. над демократом А. Гором.

В основу своєї передвиборної програми Сандерс поклав вимогу «політичної революції» в США. До речі, вона отримала схвалення руху «Occupy Wall Street». Кандидат пропонує вибір між власною прогресивною економічною програмою, яка створює робочі місця, підвищує зарплату, захищає довкілля і забезпечує медичне обслуговування для всіх, та перетворенням США на економічну й політичну олігархію. Гасло кампанії: «Майбутнє, в яке ти можеш вірити».

Серед основних положень програми Сандерса наступні [10].

1. Зменшення нерівності доходів шляхом запровадження податку на майно для найбагатших 0,3% американців, а також податку на біржові спекуляції.

2. Безплатне навчання в суспільних коледжах і університетах по всій країні, адже освіта є правом, а не привілеєм.

3. Реформа фінансування виборчих кампаній з метою просування у бік державного фінансування виборів і усунення впливу великого бізнесу в

політиці. Всі люди, незалежно від доходів, мають отримати змогу брати участь у політичному процесі, балотуватися без внесків «багатих та сильних цього світу». Повна прозорість фінансування виборчої кампанії.

4. Створення нових робочих місць і «перебудова Америки» (Сандерс вживає термін «Rebuild», а не «Perestroika»). Йдеться про відновлення інфраструктури шляхом залучення 13 млн. американців.

5. Збільшення мінімальної заробітної плати з 7,25 до 15 дол. за годину до 2020 р.

6. Боротьба зі змінами клімату.

7. Справедлива і гуманна імміграційна політика.

8. Расова справедливість. Цей пункт включає й зміни в роботі поліції, зокрема її «демілітаризацію», щоб її дії не скидалися на армійське вторгнення. Мірилом успіху правоохоронців не повинна бути кількість ув'язнених. Той факт, що кількість в'язнів у США більша, ніж в будь-якій іншій країні, Сандерс називає «міжнародним конфузом».

9. Боротьба за права жінок, зокрема, право жінки на аборт, на рівноцінну оплату праці з чоловіками (сьогодні на 1 долар, зароблений чоловіком, середня американка отримує 79, афроамериканка – 64, іспаномовна жінка – 54 центи).

10. Боротьба за рівність прав ЛГБТ-спільноти.

11. Турбота про ветеранів.

12. Охорона здоров'я має стати правом, а не привілеєм. Необхідно добиватися поширення на всіх страхової програми Medicare (впроваджена в середині 1960-х рр. для осіб старших за 65 років, згодом поширена на інвалідів).

13. Боротьба за права людей з обмеженими можливостями.

14. Збільшення соціального забезпечення.

15. Зменшення цін на ліки за рецептом. Кожен п'ятий американець віком від 19 до 64 років не має грошей, щоб купити призначені ліки. В 1999 р.

Сандерс став першим конгресменом, який організував автобусну поїздку до Канади за ліками.

16. Покращення сільської економіки.

17. Реформування Волл-стріт. Оскільки шість найбільших фінансових інститутів володіють активами, що дорівнюють 60% ВВП, і здобули занадто багато економічної та політичної влади, це ставить під загрозу безпеку США. Сандерс вважає, що якщо фінансова установа «занадто велика, щоб збанкрутувати», то вона «занадто велика, аби існувати», і пропонує розділити її на частини.

18. Реальні сімейні цінності, які кандидат розуміє не як низку консервативних табу (за прикладом республіканців), а, в першу чергу, як поліпшення соціального забезпечення родин. Адже США залишаються єдиною великою економікою світу, де не гарантовано оплачувані відпустки, в тому числі й з догляду за дитиною. Б. Сандерс пропонує законодавчо забезпечити право на 10-денну відпустку, а також, як мінімум, тижневу оплачувану відпустку з причин хвороби та 12 тижнів з догляду за дитиною.

19. Запровадження прогресивної системи оподаткування, щоб змусити багатих платити справедливу частку податків, а також недопущення виведення капіталу в офшори.

У сфері зовнішньої політики Сандерс вважає, що США повинні захищати свободу за кордоном, але війна має бути останнім засобом. Він попереджав про катастрофічні наслідки війни в Іраку, критично відреагував на воєнну кампанію в Лівії. Однак проголосував за вторгнення в Афганістан, а в 1999 р. за бомбардування Югославії. Сандерс підтримав санкції проти Росії через анексію Криму та підтримку сепаратизму на Донбасі і проголосував за допомогу Україні у розмірі 1 млрд. дол. Підтримує угоду з Тегераном щодо обмеження іранської ядерної програми, вітає відновлення дипломатичних стосунків з Кубою. Є категоричним противником зони вільної торгівлі в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, що призводить до втрати робочих місць у США.

Головною мішенню США, на думку Б. Сандерса, має стати тероризм, зокрема «Ісламська держава», однак цю боротьбу треба вести разом з союзниками і не брати на себе роль «світового поліцейського». Боротьба з тероризмом не повинна загрожувати правам і свободам американських громадян, тому Сандерс голосував проти «Патріотичного акту» і створення Департаменту національної безпеки. Він вимагає заборони тортур і закрити в'язницю на базі Гуантанамо.

Б. Сандерса спочатку вважали аутсайдером, а майбутні вибори ризикували перетворитися на змагання кланів Клінтонів та Бушів. Але загальне невдоволення політичним істеблішментом дало шанс «новим обличчям». До того ж роль аутайдера добре знайома Сандерсу. Навіть свою автобіографію він назвав «Аутсайдер в Палаті представників». Ситуація нагадувала нещодавні вибори лідера Лейбористської партії Великої Британії, на яких соціаліст Дж. Корбін завдяки підтримці рядових активістів і симпатиків (котрі сплачували гроші за участь в голосуванні) здобув перемогу всупереч протидії партійного істеблішменту та ЗМІ.

Упродовж доби після оголошення про участь у передвиборній кампанії Сандерс отримав 1,5 млн. дол. пожертв. На відміну від інших претендентів на президентське крісло, сенатор від Вермонту відмовився від фінансування своєї кампанії корпораціями, приймаючи виключно приватні пожертви від виборців. До того ж Сандерс стикнувся з ігноруванням з боку ЗМІ. У 2015 р. ABC, CBS і NBC надали йому лише 10 хвилин ефірного часу. На старті кампанії він відставав від Г. Клінтон на 40–50%. За перші півтора місяця кампанії рейтинг зріс більше, ніж удвічі. Будучи найстаршим за віком, він зумів стати найпопулярнішим кандидатом серед молоді.

Б. Сандерс зіграв на тому, що Клінтон має величезний антирейтинг. Він критикує свою конкурентку за зв'язки з великим бізнесом та партійним істеблішментом, а також за «схильність до зміни режимів» в інших країнах [24]. Рейтингу экс-держсекретаря зашкодила низка скандалів, зокрема, розслідування Конгресом загибелі американського посла в Лівії;

фінансування Фонду Клінтонів іноземними олігархами, в тому числі українським олігархом В. Пінчуком, який з 2009 по 2013 рр. вніс мінімум 8,6 млн. дол. і є найбільшим донором (в 2013 р. з загального доходу фонду в 149 млн. дол. на благодійність було витрачено лише 9 млн.) [18]; фантастичні доходи Білла та Гіллари від публічних платних виступів (153 млн. дол. з 2001 р., їх середній гонорар складав 210,8 тис. дол.). Зрештою Клінтон «помітила» свого опонента. Якщо раніше вона зосереджувала свою критику на вірогідному кандидаті від республіканців Трампа, то тепер головною мішенню її атак став Сандерс [27].

На праймеріз в Нью-Гемпширі Сандерс переміг, набравши 60,4% голосів проти 38% у Х. Клінтон. Натомість в Південній Кароліні экс-держсекретар здобула 73% [17]. На кокусах в Айові та Неваді мінімальна перевага теж залишилась за Клінтон (49,9 проти 49,6 та 52 проти 47% відповідно).

У загальнонаціональних рейтингах Сандерс поки поступається Клінтон, яка користується підтримкою партійного істеблішменту, партійних донорів і т. зв. «суперделегатів», котрі на Національному з'їзді можуть голосувати на власний розсуд, незалежно від волевиявлення однопартійців на праймеріз та кокусах. Перешкодою в його кампанії є неприйняття кандидата-соціаліста політичним істеблішментом (жоден інший конгресмен поки публічно не підтримав його кандидатуру). Також не вдалося залучитися підтримкою профспілок (лише частина з них долучилася до кампанії Сандерса) і афроамериканців.

Попри те, що шанси на перемогу Клінтон видаються значно вищими, потенціал Сандерса ще не вичерпаний. Оскільки лідерство Трампа серед республіканців стає все очевиднішим, то перед демократами постає питання, хто з їхніх претендентів має більші шанси на перемогу. У своїх виступах Трамп атакує (тролить) корумпований істеблішмент і проти Клінтон матиме багато матеріалу: від підтримки війни в Іраку до скандалу з фінансуванням Фонду Клінтонів. Экс-держсекретар буде змушена реагувати на ці звинувачення і тим самим «годувати троля». У разі протистояння Клінтон з

Трампом багато виборців можуть визнати обидва варіанти неприйнятними і залишитися вдома [23].

Б. Сандерс у змаганні з Трампом має значно більше шансів через бездоганну репутацію. Попри високі рейтинги, більшість виборців не вважають Х. Клінтон і Д. Трампа надійними і чесними кандидатами. Б. Сандерс – єдиний з претендентів, кого більшість респондентів вважають ще й хорошою людиною [16].

Список використаних джерел та літератури

1. Кляйн Н. Доктрина шока: Становление капитализма катастроф / Наоми Кляйн. – М., 2009.
2. Крауч К. Постдемократия / Колин Крауч. – М., 2010.
3. Кругман П. Кредо либерала / Пол Кругман. – М., 2009.
4. Мозговая Н. Кандидат в президенты: Берни Сандерс [Електронний ресурс] / Н. Мозговая. – Режим доступу: <http://www.golos-ameriki.ru/content/bernie-sanders-bio/2835746.html> – Доступ 23.02.2016.
5. Стэндинг Г. Прекариат: новый опасный класс / Гай Стэндинг. – М., 2014.
6. Тощенко Ж. Т. Прекариат – новый социальный класс / Ж. Т. Тощенко // Социологические исследования. – 2015. – № 6. – С. 3–13.
7. Харви Д. Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение / Дэвид Харви. – М., 2007.
8. Шенк Т. Что же такое неолиберализм? Демократия по рыночной стоимости. Постановка проблемы [Електронний ресурс] / Т. Шенк Т, В. Браун. – Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/15006> – Доступ 23.02.2016.
9. Benko R. The Bernie Sanders Philosophy: An Equal Share Of Misery [Електронний ресурс] / R. Benko. – Режим доступу: <http://www.forbes.com/sites/ralphbenko/2016/02/01/democratic-socialist-bernie-sanders-winston-churchill-and-the-equal-sharing-of-miseries/#4bb08186228b> – Доступ 28.02.2016.

10. Sanders B. On the Issues [Электронный ресурс] / В. Sanders. – Режим доступа: <https://berniesanders.com/issues/> – Доступ 23.02.2016.
11. Bonenberger A. A Defense of Moderate, American Socialism [Электронный ресурс] / А. Bonenberger. – Режим доступа: <http://www.wrath-bearingtree.com/2016/01/a-defense-of-moderate-american-socialism/> – Доступ – 28.02.2016.
12. Brown W. Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution / Wendy Brown. – NY: Zone Books, 2015.
13. Dabla-Norris E. Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective [Электронный ресурс] / E. Dabla-Norris, K. Kochhar, N. Suphaphiphat, F. Ricka, E. Tsounta. – June 2015. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1513.pdf> – Доступ 23.02.2016.
14. Dahleen G. What were the 'Willis wagons' that Bernie Sanders protested, got arrested for in 1963? [Электронный ресурс] / G. Dahleen // Chicago Tribune. – 2016. – 23 Feb. – Режим доступа: <http://www.chicagotribune.com/news/local/breaking/ct-willis-wagons-explainer-20160223-story.html> – Доступ 23.02.2016.
15. Democrats more divided on socialism [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://today.yougov.com/news/2016/01/28/democrats-remain-divided-socialism/> – Доступ 28.01.2016.
16. Goodman H. Bernie Sanders Will Win the Democratic Nomination and Presidency in a Landslide [Электронный ресурс] / H. Goodman. – Режим доступа: http://www.huffingtonpost.com/h-a-goodman/bernie-sanders-will-win-the-democratic-nomination-and-presidency-in-a-landslide_b_8968048.html – Доступ 14.01.2016.
17. Guttenplan D. 6 Lessons for Bernie Sanders From the South Carolina Primary [Электронный ресурс] / D. Guttenplan. – Режим доступа: <http://www.thenation.com/article/six-lessons-for-bernie-sanders-from-the-south-carolina-primary/> – Доступ 28.02.2016.

18. Farley R. Where Does Clinton Foundation Money Go? [Электронный ресурс] / R. Farley. – Режим доступа: <http://www.factcheck.org/2015/06/where-does-clinton-foundation-money-go/> – Доступ 23.02.2016.
19. Freeland C. Plutocrats: The Rise of the New Global Super-Rich and the Fall of Everyone Else / C. Freeland. – NY: Penguin Press, 2012.
20. How much of a socialist is Sanders? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economist.com/blogs/democracyinamerica/2016/02/bernie-manifesto> – Доступ 1.02.2016.
21. One third of millennials view socialism favorably [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://today.yougov.com/news/2015/05/11/one-third-millennials-like-socialism/> – Доступ 11.05.2015.
22. Richest 1% will own more than all the rest by 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2015-01-19/richest-1-will-own-more-all-rest-2016> – Доступ 19.01.2016.
23. Robinson N. Unless the Democrats Run Sanders, A Trump Nomination Means a Trump Presidency [Электронный ресурс] / N. Robinson. – Режим доступа: <http://static.currentaffairs.org/2016/02/unless-the-democrats-nominate-sanders-a-trump-nomination-means-a-trump-presidency> – Доступ 23.02.2016.
24. Sanders Accepts Clinton's Challenge on Wall Street Speeches [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://berniesanders.com/press-release/sanders-accepts-clintons-challenge-on-wall-street-speeches/> – Доступ 23.02.2016.
25. Sonne P. Fighting for Iowa Voters, Bernie Sanders Leads in Yaroslavl [Электронный ресурс] / P. Sonne // Wall Street Journal. – 2016. – 29 Jan. – Режим доступа: <http://www.wsj.com/articles/fighting-for-iowa-voters-bernie-sanders-leads-in-yaroslavl-1454099220> – Доступ 23.02.2016.
26. “Socialism” Not So Negative, “Capitalism” Not So Positive: A Political Rhetoric Test [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.people->

press.org/2010/05/04/socialism-not-so-negative-capitalism-not-so-positive/ –
Доступ 4.05.2015.

27. Tumulty K. Clinton's attacks produce windfall of campaign cash for Sanders [Электронный ресурс] / К. Tumulty // Washington Post. – 2016. – 13 Jan.– Режим доступа: https://www.washingtonpost.com/politics/clinton-attacks-produce-windfall-of-campaign-cash-for-sanders/2016/01/13/d95b3d38-ba27-11e5-99f3-184bc379b12d_story.html – Доступ 14.01.2016.

COULD BE A SOCIALIST US PRESIDENT: BERNIE SANDERS CASE

***Abstract.** The article deals with the campaign of Senator B. Sanders for the nomination for the post of President of the United States Democratic Party, analyzes the causes of the rapid growth in popularity of socialist ideas among young people and Democrats, highlights the challenges faced by the only senator-socialist. With the departure of the past stereotypes of the Cold War in the United States there has been a change of attitude towards socialism. Among young people aged 18-29 support socialism than capitalism support. The basis of his election program Sanders put the request "political revolution" in the US. It offers a choice between his progressive economic program that creates jobs, increases wages, protects the environment and provides medical care for all, and the conversion to US economic and political oligarchy. Despite a significant increase Sanders rating so far inferior to Clinton, who enjoys the support of the party establishment, party donors and "superdelegates". However, in competition with Trump Sanders has a much better chance through an excellent reputation. Despite high ratings, the majority of voters do not believe Clinton Trump reliable and honest candidates. Sanders – one of the candidates who most respondents think good person.*

The article has been written in March 2016 and reflects the situation at that time.

***Keywords:** USA, election, primaries, caucus, socialist, political revolution, the Democratic Party.*

МОЖЕТ ЛИ СОЦИАЛИСТ СТАТЬ ПРЕЗИДЕНТОМ США:

СЛУЧАЙ БЕРНИ САНДЕРСА

Аннотация. В статье рассматривается кампания сенатора Б. Сандерса за номинацию на пост Президента США от Демократической партии, анализируются причины стремительного роста популярности социалистических идей среди молодежи и демократов, освещаются проблемы, с которыми сталкивается единственный сенатор-социалист.

Ключевые слова: США, выборы, праймериз, кокус, социалист, политическая революция, Демократическая партия.

ПОЛІТИКА США ЩОДО ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ПІД ЧАС ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАЦІЇ Р. РЕЙГАНА

Анотація. У статті досліджуються зовнішньополітичні підходи та засоби налагодження двосторонніх відносин Вашингтону та Тегерану і фактичне запровадження політики «стримування» США щодо Ірану. Автор підтверджує, що близькосхідний вектор зовнішньої політики США був сформований відповідно до трьох найбільших безпекових викликів у регіоні та ролі Ірану в них, зокрема: ірано-іракської війни 1980-1988 рр., ізраїльського вторгнення в Ліван 1982 р. і викрадення американських заручників у Бейруті 1982 року.

Передумови та хід ірано-іракської війни стали яскравим наслідком суперечностей між регіональними та світовими лідерами на Близькому і Середньому Сході. Фактично з початку 1980-х рр. це військове протистояння суттєво впливало на відносини США з ІРІ. В контексті цього, ключовим моментом стала неприхована підтримка США іракської сторони та її керівництва.

Адміністрація Р. Рейгана продовжила зовнішньополітичний курс Дж. Картера і вбачала в Радянському Союзі найбільшу загрозу для регіону Перської затоки, зокрема через військову інтервенцію в Афганістан та його тісні зв'язки з такими радикальними країнами як Лівія та Сирія. До революції 1979 р. Іран мав вирішальне значення для інтересів США на Близькому та Середньому Сході. Однак, після Ісламської революції, Ісламська республіка стала периферією для американських пріоритетів у цьому регіоні.

Ключові слова: зовнішня політика, зовнішньополітичний курс США, Іран, ірано-іракська війна, політика «стримування», адміністрація Р. Рейгана.

Передумови та хід ірано-іракської війни стали яскравим наслідком суперечностей між ключовими регіональними лідерами на Близькому і Середньому Сході. Фактично з початку 1980-х рр. це військове протистояння суттєво впливало на відносини США з ІРІ. У контексті цього, ключовим моментом стала неприхована підтримка США іракської сторони та її керівництва.

До революції 1979 р. Іран мав вирішальне значення для інтересів США на Близькому та Середньому Сході. У першу чергу, як прифронтна держава з протяжним 2000-км кордоном з Радянським Союзом, а також як плацдарм для американської розвідки. Крім того, Іран був однією з небагатьох мусульманських країн, яка визнала Ізраїль, і експортувала йому нафту. Однак, як вважає директор регіональних стратегічних програм Центру Ніксона та експерт Ради національної безпеки за адміністрації Р. Рейгана Дж. Кемп, після Ісламської революції, Іран став периферією для американських пріоритетів у цьому регіоні [18, с. 134].

Метою статті є дослідити політику США щодо Ісламської Республіки Іран під час керівництва адміністрації Р. Рейгана, яка здійснювалась відповідно до стратегії «стримування».

Сполучені Штати не виконали повною мірою всі свої зобов'язання перед ІРІ відповідно до Алжирських домовленостей 1981 р. Скасувавши санкції, введені президентом Дж. Картером відносно Тегерана, Вашингтон не розморозив іранські активи, розміщені в американських фінансових інститутах [14, с. 105]. У свою чергу, у період свого правління президент Р. Рейган продовжував дію надзвичайних економічних заходів стосовно Ірану, введених Дж. Картером, з причини того, що міждержавні зв'язки між країнами так і не були нормалізовані.

Отже, дана угода не стала основою для врегулювання американо-іранських відносин на початку 1980-х рр. Іранський уряд з метою посилення своїх зовнішньополітичних позицій продовжував спонсорувати терористичні дії радикальних екстремістських організацій на Близькому Сході, завдаючи тим самим шкоду американським інтересам.

В умовах швидкого просування СРСР у регіон Близького та Середнього Сходу адміністрація Р. Рейгана розробила концепцію «стратегічного консенсусу», основною метою якої було переконати країни регіону відкласти на друге місце локальні місцеві проблеми безпеки і об'єднатися з США у боротьбі проти Радянського Союзу і країн регіону, які його підтримують [16, с. 99]. Проте, це йшло у розріз із стратегічними інтересами країн Перської затоки. Регіональні та внутрішні проблеми мали набагато важливіше значення, ніж зовнішні загрози від Радянського Союзу.

Відчуваючи силу впливу США на міжнародні відносини, президент проголошує 16 лютого 1985 р. «доктрину Рейгана», яка зводилася до підтримки адміністрацією Президента антикомуністичних рухів у країнах третього світу. Доктрина також отримала назву «неоглобалізму», оскільки її метою було досягнення глобального впливу США.

Найбільш нестійкий період у відносинах між Сполученими Штатами та Іраном були 1980-ті рр. Відносини США з Ісламською республікою під час адміністрації Р. Рейгана, як вважає Дж. Кемп, пройшли через чотири етапи: байдужості, ворожості, співпраці і вкінці протистояння [18, с. 135].

23 жовтня 1983 р. вантажівка з вибухівкою, водій якої за національністю був іранцем, прорвалася через захисну огорожу і вибухнула в центрі розташування казарм американських морських піхотинців в Бейруті. 241 американський військовий загинув, багатьох було поранено. Через кілька тижнів після терактів у Бейруті вибухнув біля американського посольства в Кувейті інший автомобіль з вибухівкою. Ще чотири теракти були здійснені в окремих районах на території Кувейту, зокрема, в житловому районі для службовців американської корпорації «Райфеон». Вибухи забрали шість

життів і поранили 80 осіб. Відповідальність взяла на себе організація «Ісламський джихад», яку спонсорував Іран [19].

Слідом за цим ряд американських громадян були викрадені на території Бейрута. Щоб змусити Сполучені Штати припинити військову присутність в Лівані, «Хезболла» з 1982 р. почала викрадати американців, серед заручників був начальник ліванського відділу ЦРУ в Бейруті В. Баклі, який був захоплений і вбитий в 1984 р. [10, с. 51].

Упродовж 80-х рр. ХХ ст. «Хезболла» за підтримки ІРІ захопила в заручники 17 американців і 70 громадян західноєвропейських держав. Іран розглядав свою підтримку екстремістських радикальних організацій на Близькому Сході як засіб нанесення «удару» по інтересам Сполучених Штатів та Ізраїлю [5, с. 6].

У річному звіті державного департаменту США «Моделі глобального тероризму» за 1983 р. повідомлялося, що відповідальними за напади терористів-смертників на американське посольство, казарми американських і французьких збройних сил у Бейруті є радикальні ліванські шиїтські організації та «Ісламський джихад», які не обійшлися без іранської підтримки. Таким чином, з 1983 р. Ісламська Республіка Іран починає фігурувати у списку країн, що підтримують міжнародний тероризм, який складав Державний департамент США.

На початку ірано-іракської війни у вересні 1980 р. США не мали чітко вираженої позиції щодо безальтернативної підтримки у протистоянні прорадянського Іраку чи антиамериканського Ірану. Адміністрація Р. Рейгана заявляла на початку війни про нейтралітет, який відображав стратегічні, економічні і політичні інтереси США: у тому числі відмову від продажу зброї обом сторонам; підтримку міжнародних зусиль щодо посередництва у вирішенні конфлікту; підтримку безпеки Перської затоки та проти поширення військових дій [11, с. 47].

Проте іранська теократична верхівка зосередила свої військові сили біля р. Шатт-ель-Араб – водного шляху на кордоні з Іраком. Побоюючись

наступу Ірану, що могло загрожувати слабким нафтовидобувним монархіям Перської затоки, Йорданії і навіть Ізраїлю, США переглянули свій нейтралітет, надавши перевагу більш прогнозованому Іраку у ірано-іракській війні. Центральне розвідувальне управління і Оборонне розвідувальне управління надавали С. Хусейну допомогу у бойовому плануванні, тактичному плануванні для нападів з повітря, а також інформацію щодо розгортання іранських військ та супутникові знімки [20].

Ірак декілька разів під час війни використовував хімічну зброю проти Ірану і у 1988 р. також застосовував отруйний газ проти курдського населення на півночі Іраку. Адміністрація Р. Рейгана засудила дії Багдаду, вимагаючи від С. Хусейна обіцянки відмовитись від хімічної зброї. Проте, адміністрація виступила проти законопроекту Конгресу, який мав накласти економічні санкції на Ірак, вважаючи це непродуктивним з точки зору здатності США впливати на Багдад [10, с. 55].

Конфлікт між Іраном та Іраком у кінцевому підсумку перетворився на криваву і затяжну війну. Віце-президент Інституту Като Дж. Хілі розглядає відносини США з Іраком як «нешадну *realpolitik*: адміністрація Р. Рейгана розглядала С. Хусейна в якості основної противаги Ірану і підтримали диктатора в його кривавій восьмирічній війні з Ісламською республікою». За адміністрації Р. Рейгана Ірак був виключений зі списку Держдепартаменту держав, що підтримують терористів, були відновлені дипломатичні відносини і надавалося сприяння для розвідки, що «мало життєво важливе значення для поведінки Іраку у війні» [9]. Як вважають науковці Т. Карпентер та М. Інносент, сприяння якомога більшому послабленню суперниками один одного розглядалось найбільшим інтересом США у ході війни, оскільки жодна з країн не змогла стати гегемоном у регіоні і перешкодити поширенню американського впливу на Середньому Сході [6, с. 58].

На початку 1983 р. Сполучені Штати також ініціювали операцію «Непохитність» (англ. *Operation Staunch*) – офіційний план, спрямований на

співпрацю з іншими країнами щодо відмови постачання зброї до Ірану, в тому числі оснащення з США для іранських військовослужбовців, які були натреновані та озброєні Сполученими Штатами під час їх тісної співпраці з шахом. Вже 14 січня 1983 р. Держдепартамент проінструктував американські посольства в країнах, які могли експортувати зброю Тегерану, щоб вони попередили їх уряди «припинити постачання зброї до Ірану через велику зацікавленість міжнародної спільноти у досягненні перемовин щодо закінчення Ірано-Іракської війни» [12, с. 159].

Проте під час свого другого терміну, адміністрація Р. Рейгана здійснює таємні контакти з Іранською верхівкою. Така ініціатива, на думку Дж. Кемпа, базувалася на помилковому переконанні, що іранський режим включав деяких «поміркованих» політиків, які були готові співпрацювати зі Сполученими Штатами – у той час, коли інші прагнули до союзу з СРСР [18, с. 135].

Вбачаючи безперспективність у здійсненні політики ізоляції відносно ІРІ у 1984 р., адміністрація Р. Рейгана вирішила переглянути свою зовнішньополітичну стратегію щодо Тегерану. При цьому Р. Рейган припускав встановлення політико-економічних відносин з «поміркованими» представниками іранського уряду, які, на його думку, могли б вплинути на пом'якшення антиамериканської політичної лінії Тегерану, припинити надання Іраном підтримки терористичним організаціям на Близькому Сході, сприяти припиненню ірано-іракської війни і гарантувати, що ІРІ не підпаде під радянський вплив [21, с. 4].

Директор відділу у справах Близького Сходу Ради з національної безпеки Сполучених Штатів Дж. Кемп у меморандумі на ім'я голови ради Р. Макфарлейна запропонував, з одного боку, активізувати агентурну діяльність в Ірані, а з іншого – налагоджувати контакти з істеблішментом ІРІ. На думку Р. Макфарлейна, відновлення американо-іранського діалогу було б важливою подією для національних інтересів Сполучених Штатів. Важливість американських інтересів відносно Ісламської Республіки Іран

виходив з геополітичного положення Тегерану, між Радянським Союзом і Перською затокою. Тому, за допомогою поліпшення відносин з Іраном Радянський Союз міг розширити свою присутність в регіоні Перської затоки, тим самим поставити під свій контроль транзит вуглеводневих ресурсів на світовий ринок [21, с. 5].

У Вашингтоні також були занепокоєні введенням радянських військ в Афганістан. У разі такого сценарію розвитку подій інтереси США могли бути істотно ослаблені в регіоні Близького Сходу. І це як наслідок сприяло б послабленню економічного потенціалу західних держав. Налагодивши зв'язки з ІРІ, Рада національної безпеки і ЦРУ розраховували, крім усього іншого, знайти посередників для переговорів з питань звільнення американських громадян, захоплених в заручники терористичними організаціями на Близькому Сході. У 1984 р. ЦРУ здійснило спроби встановити контакт з іранськими «поміркованими» представниками та за посередництва Ізраїлю продати ракети американського виробництва, здійснюючи стратегії обміну «зброї-на-заручників».

24 січня 1986 р. був розроблений американський план операції під назвою «Відновлення». Передбачалося, що вона почнеться з передачі США Ірану розвідувальної інформації про іракські збройні сили. Після цього міністерство оборони Сполучених Штатів повинно було передати 1000 ракет «ТОУ» в розпорядження ЦРУ, яке переправило б їх з США до Ізраїлю, а звідти до Ірану. На наступний день іранці повинні були сприяти звільненню американських громадян, захоплених в заручники в Бейруті, після чого Вашингтон організував би постачання ще 3000 ракет «ТОУ» в ІРІ. Перша партія 500 ракет «ТОУ» була доставлена 18 лютого 1986 р., а друга – 27 лютого 1986 р. Але ніхто із заручників не був звільнений [1, с. 160].

3 листопада 1986 р. про американо-іранські незаконні зв'язки стало відомо міжнародній громадськості. У цей день у ліванському журналі «Аль-Шира» були опубліковані матеріали про візит американської делегації в ІРІ. Джерелом «витоку» сенсаційної новини, можливо, були іранські

«помірковані» керівники, які усвідомили, що вище керівництво Тегерану не пробачить їм зв'язків з «Великим сатаною» і поспішили відвести удар від себе. У Сполучених Штатах повідомлення викликало велике обурення, оскільки таємна програма з постачання зброї до Ірану, яка направлялась спочатку через Ізраїль здійснювалась всупереч офіційній політиці з заборони озброєння та операції «Непохитність». Гроші, отримані від продажу зброї в Іран, таємно зберігалися у швейцарських банках для фінансування КонTRAS, антикомуністичного угруповання в Нікарагуа. Детальна інформація про справу Іран-КонTRAS була виявлена в 1987 р. і стала одним з найбільших політичних скандалів у історії США [15, с. 31].

Директор Центру трансатлантичної безпеки, керівник відділу з близькосхідних питань Ради національної безпеки в адміністрації Дж. Картера, Р. Хантер вважає, що стратегія обміну «озброєння-на-заручників» була важливою через своє значення для регіону Перської затоки і політики США у стратегічно важливих регіонах [11, с. 49]. На думку підполковника Корпусу морської піхоти США Р. Белла, постачання зброї до Ірану можна пояснити двома стратегічними міркуваннями. По-перше Ізраїль, згідно з джерелами першим вказав американському уряду на важливість постачання зброї до Ірану, мабуть, діяв на основі своєї давньої «периферійної політики», коли ще намагався підтримувати добрі стосунки з іранським керівництвом. По-друге, стратегічно важливим було для США налагодити відносини з Ісламською республікою [4]. Як і його попередники, президент Р. Рейган був стурбований наступом Радянського Союзу на американські інтереси на Середньому Сході, а після вторгнення в Афганістан, СРСР міг взяти курс на Іран, а згодом і контроль над регіоном Перської затоки.

Згодом, після скандалу щодо справи «Ірангейт» в 1986 р. економічні відносини між Сполученими Штатами і ІРІ в 1987-1988 рр. істотно ускладнилися. 29 жовтня 1987 р. президент Р. Рейган підписав указ № 12613, в якому підкреслювалося, що Іран надавав підтримку міжнародним терористичним організаціям на державному рівні [8]. На підставі цього указу

в Сполучених Штатах була введена заборона на ввезення товарів іранського виробництва. Кінцевою метою Вашингтону було скорочення надання Іраном фінансової допомоги міжнародним терористичним організаціям за рахунок доходів від експорту [21, с. 6]. Білий дім заборонив імпорт іранських товарів загальною вартістю в 1 млрд. дол. Американським нафтовим компаніям також було заборонено імпортувати іранську нафту в Сполучені Штати для споживання, але їм дозволили продовжувати купувати іранську нафту для неамериканських ринків через їхні закордонні філіали [2, с. 190]. Введені США санкції щодо ІРІ змусили Тегеран шукати нових економічних партнерів. Однак, Іран навмисно уникав традиційних, дореволюційних постачальників товарів із Західної Європи (Німеччина, Франція і Великобританія) і Японії. Керівництво ІРІ в цей час вважало, що американський політичний вплив зможе перешкоджати вільній торгівлі між Іраном і Японією або Західною Європою. Таким чином, економічні зв'язки Ірану зі Сполученими Штатами значно скоротилися, а торгівля та економічні відносини з невеликими європейськими країнами, Східною Європою і ісламськими державами вийшли на перший план [13, с. 15].

На початку 1987 р. Ірак атакував іранські нафтові судна та термінали для того, щоб зменшити можливості Ірану фінансувати війну. Сполучені Штати не були проти таких дій, адже перемога ІРІ не належала до числа інтересів США. Проте Іран розпочав у відповідь «танкерну війну» проти Іраку, погрожуючи державам РСАДПЗ, особливо Кувейту, який підтримував Ірак економічно і політично. Бомбування вплинули на нафтові постачання з Перської затоки. Адміністрація Р. Рейгана розуміла, що підтримуючи держави РСАДПЗ, вона дистанціюється з Іраном. Якщо ж намагатиметься примиритися з ІРІ, то не зможе захистити країни Перської затоки.

Тому у середині 1987 р. адміністрація Р. Рейгана розпочала операцію «Щирі наміри» з конвоювання кувейтських танкерів у Перській затоці, які були перереєстровані під американський прапор. 16 жовтня 1987 р., танкер Sea Isle City під американським прапором був підбитий в кувейтських водах

іранською протикорабельною ракетою Шовкопряд, під час чого було поранено 18 осіб [18, с. 136]. Адміністрація Р. Рейгана здійснювала операцію з конвоювання кувейтських танкерів, маючи більше політичні, ніж військові мотиви: блокувати будь-які вигоди СРСР від війни на Середньому Сході, підтримати Ірак у конфлікті з ІРІ і переконати арабські держави в Перській затоці, що продаж зброї до Ірану було аберацією [11, с. 50].

Хоча Вашингтон не бажав поглиблювати конфлікт з Іраном і не мав наміру втрачати свій вплив у Перській затоці, проте, у Конгресі почалися побоювання щодо операції «Щирі наміри» та військово-морських розгортань. Конгрес не раз посилався на Закон про військові повноваження 1973 р., який обмежував повноваження президента та встановлював термін у 60 днів для участі збройних сил США у операціях закордоном, після закінчення яких Конгрес або санкціонував їх подальшу присутність, або сили повинні бути виведені з регіону. Проте Р. Рейган відстояв свою позицію, переконавши Конгрес, і не змінив напрямок зовнішньої політики США.

Цим було покладено початок постійної присутності військово-морських сил Сполучених Штатів в зоні Перської затоки. Військові кораблі США ескортували танкери і проводили пошук мін в районі Перської затоки. В результаті, флоти Ірану і США опинилися в небезпечній близькості один від одного. Це не могло не призвести до сутичок. У 1987 р. іранський військовий літак атакував, як стверджували іранці – помилково, американський есмінець «Старк», убивши 37 американських моряків. Трохи пізніше ВМФ Вашингтону знищив іранську нафтову платформу в Перській затоці у відповідь на ракетний обстріл ІРІ танкера, що йшов під американським прапором з Кувейту.

У середині квітня 1988 р. відбувся справжній морський бій між ВМФ США та Ірану. За кількістю кораблів дана військово-морська битва була найбільшою з часів Другої світової війни. Метою Білого дому було знищення іранських нафтових платформ у Перській затоці в якості відплати за підриг на іранській міні, встановленій в міжнародних водах, американського

фрегата «Самуель». У ході операції бойові кораблі і літаки Тегерану і Вашингтона використовували ракети і артилерію, проте перевага США в силах була відчутною. ІРІ втратила шість ракетних катерів, а Сполучені Штати лише один вертоліт-розвідник, який зазнав аварії в момент відходу з-під обстрілу.

Таким чином, саме адміністрація Р. Рейгана розпочала довготривалу політику стримування Ірану, яку продовжили наступні адміністрації. Вісім років ірано-іракської війни закінчилися Резолюцією 598 ООН про припинення вогню в серпні 1988 року. Іран був послаблений та військово і політично зруйнований: мільйони загинили, духовний лідер Р. Хомейні був хворий, іранське населення глибоко деморалізоване, а економічні втрати становили 350 млрд. дол. Також, очевидно, що підтримуючи Ірак, Вашингтон значно посилив ворожість серед іранського населення [7, с. 110]. Ірак відновлювався відносно швидко, оснащений потужною, досвідченою і добре навченою мільйонною армією. Американські політологи все більше висловлювали занепокоєння у зв'язку з наростаючою силою С. Хусейна і вже в серпні 1990 р. воно підтвердилось, коли іракські війська вторглися до Кувейту.

Висновки. Отже, оскільки на початку 1980-х рр. значно зросла загроза порушення безпеки на Середньому Сході, президентська адміністрація Р. Рейгана поступово розширює вплив США у Перській затоці. Про це свідчить еволюція зовнішньополітичної програми президента: продовжуючи «доктрину Картера», яка проголосила регіон Перської затоки життєво важливим для інтересів США і затвердила створення спеціального військового підрозділу для їх захисту, Р. Рейган реалізовує концепцію «стратегічного консенсусу», яка передбачала посилення американської політики на регіон Середнього Сходу та проголошує «доктрину Рейгана» для досягнення глобального впливу США. Також президент США реорганізовує, збільшує та вдосконалює військові підрозділи, які мали реагувати на воєнні дії у регіоні Середнього Сходу. І хоча Р. Рейган вбачав у поширенні впливу

Радянського Союзу найбільшу загрозу, його непокоїла внутрішня регіональна нестабільність, яка могла бути використана СРСР на свою користь. Ірано-іракська війна та скандал «Іран-Контрас» стали найбільшими викликами для адміністрації Р. Рейгана. Щоб компенсувати втрати американському іміджу від «Ірангейту», який завдав удару по довірі до США серед монархій Перської затоки, Р. Рейган трансформував регіональну політику у бік проведення тиску на ІРІ.

До основних інтересів Сполучених Штатів у цьому регіоні відноситься забезпечення доступу до запасів нафти і обмеження військового та політичного контролю СРСР над країнами Перської затоки. Ці інтереси мали вирішальне значення для просування американського впливу у регіоні. Отже, зовнішньополітичний курс президентських адміністрацій у 1980-ті рр. був сформований згідно з внутрішніми та зовнішніми загрозами до політичних, економічних і стратегічних інтересів Сполучених Штатів у Перській затоці.

Список використаних джерел та літератури

1. Худолій А. Вплив політичних стереотипів на зовнішньополітичний курс адміністрації Рейгана / Анатолій Худолій // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – Вип. 486/487 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.
2. Юрченко В. Н. Политика санкций Соединенных Штатов Америки в отношении Исламской Республики Иран / В. Н. Юрченко // Вестник Тюменского государственного университета. – 2009. – № 7.
3. Ansari A. Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Next Great Crisis in the Middle East / Ali Ansari. – New York, 2006.
4. Bell R. Expansion of American Persian Gulf Policy by Three Presidents [Електронний ресурс] / Randy B. Bell // Marine Corps University Command and Staff College. – 1990. – Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org/military/library/report/1990/BRB.htm>.

5. Byman D. Iran, terrorism, and weapons of mass destruction / D. Byman // Prepared remarks for the hearing entitled «WMD terrorism and proliferant states» before the Subcommittee on the prevention of nuclear and biological attacks of the homeland Security Committee. – 2005. – 8 Sept. – P. 3.
6. Carpenter T. The Iraq War and Iranian Power / Ted Galen Carpenter, Malou Innocent // Survival: Global Politics and Strategy. – 2007. – № 49 (4). – P. 68.
7. Carter R. Contemporary Cases in U.S. Foreign Policy: From Terrorism to Trade / Ralph G. Carter. – CQ Press College, 2010. – P. 110.
8. Executive Order 12613 – Prohibiting Imports from Iran, October 30, 1987 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.archives.gov/federal-register/codification/executive-order/12613.html>
9. Healy G. Conservatives Would Do Well to Resurrect Ronald Reagan’s Middle East Policy [Электронный ресурс] / Gene Healy // DC Examiner. – 2014. – 24 July. – Режим доступа: <http://www.cato.org/publications/commentary/conservatives-would-do-well-resurrect-ronald-reagans-middle-east-policy>
10. Honey and Vinegar: Incentives, Sanctions, and Foreign Policy / ed. Richard N. Haass, Meghan L. O’Sullivan. – Brookings Institution Press, 2000.
11. Hunter R. United States Policy in the Middle East / Robert F Hunter // Current History. – 1988. – № 87.
12. Inouye D. Report of the Congressional Committees Investigating the Iran-Contra Affair: with Supplemental, Minority, and Additional Views / D. K. Inouye, L. H. Hamilton. – [S. l.] : Government Printing Office, 1987.
13. Kavoussi M. The Postrevolutionary Iranian Economy: Opportunities and Constraints / M. Kavoussi // Business Economics. – 1988. – Vol. 23. – № 2.
14. Kravet D. Islamic Republic of Iran v. United States / D. Kravet // The American journal of international law. – 1989. – Vol. 83. – № 1.
15. McCormick J. The Iran Arms Sale and the Intelligence Oversight Act of 1980 / J. M. McCormick, S. S. Smith // PS: Political Science and Politics. – 1987. – Vol. 20. – № 1.

16. Peterson J. E. *Defending Arabia* / J. E. Peterson. – New York: St. Martin's Press Inc, 1986. – 218 p.
17. Resolution 616 (1988) Adopted by the Security Council at its 2818th meeting on 20 July 1988 [Электронный ресурс] / United Nations Security Council. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/541/43/IMG/NR054143.pdf?OpenElement>
18. *The Iran primer: power, politics, and U.S. policy* / ed. Robin Wright. – Washington, DC : United States Institute of Peace Press, 2010. – P. 134.
19. Thrall N. How the Reagan Administration Taught Iran the Wrong Lessons [Электронный ресурс] / N. Thrall // Middle East Review of International Affairs. Gloria Center. – 2007. – Vol. 11. – 5 June. – Режим доступа: <http://meria.idc.ac.il/journal/2007/issue2/jv1lno2a5.html>.
20. Tyler P. Officers Say U.S. Aided Iraq in War Despite Use of Gas [Электронный ресурс] / Patrick E. Tyler // The New York Times. – 2002. – 18 Aug. – Режим доступа: <http://www.intellectualltakeout.org/library/articles-commentary-blog/officers-say-us-aided-iraq-war-despite-use-gas>
21. United States policy toward Iran: hearings before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, One hundredth Congress, first session, January 14, 16, 23, and 27, 1987. – Washington, 1987. – 1321 p.

THE US POLICY TOWARD THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN DURING THE REAGAN ADMINISTRATION

***Abstract.** The foreign policy approaches and methods of establishing bilateral relations between Washington and Tehran and the actual implementation of the US “containment” policy towards Iran are analyzed in the article. The author argues that the Middle Eastern vector of US foreign policy was formed according to the three security challenges in the region and Iranian involvement in them: the Iran-Iraq War 1980-1988, the Israeli invasion of Lebanon in 1982 and the kidnapping of American hostages in Beirut 1982.*

Background and progress of Iran-Iraq war were the result of striking contradictions between regional and world leaders in the Middle East. In fact, since the early 1980s, this military confrontation substantially affect the US relationship with IRI. In this context, the key point was the blatant US support of the Iraq and its government.

Reagan administration continued the foreign policy of J. Carter and considered the Soviet Union as the greatest threat to the Gulf region, including through military intervention in Afghanistan and its close ties with radical countries like Libya and Syria. In the Middle East, the White House has focused its efforts on negotiations on a peace treaty between Israel and Egypt in 1978. Before the revolution in 1979, Iran was crucial to US interests in the Middle East. First, as a frontline state with an extended 2000-km border with the Soviet Union, as well as a springboard for American intelligence. In addition, Iran was one of the few Muslim countries to recognize Israel, and exported oil to it. However, the after the Islamic revolution, Iran became the periphery to US priorities in the region.

***Keywords:** foreign policy, US foreign strategy, Iran, the Iran-Iraq war, “containment” policy, Reagan administration, strategy of changing “arms-for-hostages”.*

ПОЛИТИКА США В ОТНОШЕНИИ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН ВО ВРЕМЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АДМИНИСТРАЦИИ Р. РЕЙГАНА

***Аннотация.** В статье исследуются внешнеполитические подходы и средства налаживания двусторонних отношений Вашингтона и Тегерана и фактическое введение политики «сдерживания» США в отношении Ирана. Подтверждено, что наибольшим интересом США в ходе ирано-иракской войны рассматривалось содействие как можно большему ослаблению соперниками друг друга, чтобы ни одна из ближневосточных стран не смогла стать гегемоном в регионе и помешать распространению американского влияния в Персидском заливе.*

Установлено, что поскольку в начале 1980-х гг. значительно возросла угроза нарушения безопасности на Среднем Востоке, президентская администрация Р. Рейгана постепенно расширяет влияние США в Персидском заливе и реализует концепцию «стратегического консенсуса», которая предусматривала усиление американской политики в регионе и провозглашает «доктрину Рейгана» для достижения глобального влияния США.

Ключевые слова: *внешняя политика, внешнеполитический курс США, Иран, ирано-иракская война, политика «сдерживания», администрация Р. Рейгана, стратегия обмена «оружия-на-заложников».*

Наталія Папенко,
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Євген Папенко,
аспірант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИКА АВСТРІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО СТАТУСУ ПОСТІЙНОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ (1945 – 1955 РР.)

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню статусу постійного нейтралітету Другої Австрійської республіки, його політико-правовій характеристики, ефективності як засобу зовнішньої безпеки країни.*

Проблема статусу постійного нейтралітету Австрії у післявоєнній системі міжнародних відносин була і є однією із головних тем австрійської внутрішньої та зовнішньої політики, оскільки безпосередньо була пов'язана з припиненням окупації країнами антигітлерівської коаліції. Статус постійного нейтралітету мав стати запорукою існування Австрії як незалежної та процвітаючої держави, одним з чинників миру, безпеки та стабільності в Європі.

***Ключові слова:** постійний нейтралітет, міжблокове протистояння, меморандум, безпека.*

Формування та реалізація європейської політики Австрійської республіки є результатом дій комплексу внутрішніх явищ та чинників до яких слід віднести механізми досягнення міжпартійного та міжгрупового консенсусу у визначенні статусу постійного нейтралітету. Теоретичні дослідження у сфері міжнародних відносин та права дозволили визначити головні характеристики статусу постійного нейтралітету, як міжнародно-правового інституту, і можуть бути предметом наукового дослідження з історії Другої Австрійської республіки.

Звільнення Австрії збройними силами СРСР в березні-травні 1945 р., при підтримці західних союзників, ознаменувало собою новий етап в історії країни. Переможці узгодили остаточні межі окупаційних зон. Французька зона охоплювала федеральні зони Форарльберга і Тироля (без східного Тиролю). Каринтія, Штирія та східний Тироль відійшли до британської зони; Зальцбург, Верхня Австрія на південь від Дунаю – до американської. У радянській зоні опинився верхньоавстрійський район Мюльфіртель, Нижня Австрія і Бургенлянд. Далі ці чотири держави зайняли по одному сектору Відня. Такий розподіл країни на окупаційні зони країнами-переможницями, які мали різні політичні, ідеологічні, соціально-економічні системи, створювали загрозу розколу Австрії на дві частини. Як і Німеччина, Австрія стала ареною політичної та економічної боротьби між СРСР та країнами Заходу. Тому перспективи територіальної цілісності та суверенітету цієї невеликої держави потрапили в залежність від потреб, намірів, бажань провідних світових країн.

У таких складних і непростих умовах існуючі політичні партії, громадські об'єднання Австрії почали розробляти відповідні зовнішньополітичні доктрини метою яких мало стати відновлення суверенітету країни та швидке припинення окупаційного режиму.

Ідея постійного нейтралітету Австрії підходила для цих цілей, оскільки могла стати відправною точкою для компромісу між усіма зацікавленими сторонами.

Після вступу союзницьких військ на територію Австрії, три політичні сили країни, а саме: народна, соціалістична та комуністична партії очолили місцеві та регіональні адміністрації. 27 квітня 1945 р. був створений Тимчасовий уряд Другої республіки, який очолив Карл Реннер. На посади держсекретарів та їхніх заступників до уряду увійшли по дев'ять членів соціалістичної та народної партій, сім комуністів і троє безпартійних. Уряд виступив із заявою про відновлення демократичної республіки та організацію державного ладу за зразком конституції 1929 р. Радянський Союз визнав уряд, існуючий в радянській зоні окупації. Однак союзники висловили деякі

застереження стосовно участі комуністів у складі уряду, які очолили міністерство внутрішніх справ, народної освіти, науки та релігії.

Уряд прийняв закон про запровадження в життя статей конституції 1929 р. та підготовку виборів до Національної ради і земельних парламентів. Варто зазначити, що саме в цей час існувала небезпека утворення опозиційного уряду та нового поділу державної території. В серпні-вересні 1945 р. в Зальцбурзі відбулися конференції за участю делегатів із західних федеральних земель. Метою цих заходів була підготовка до створення іншого уряду. 25 вересня 1945 р. на Віденській конференції був затверджений новий склад уряду у кількості 13 представників народної партії, 12 соціалістичної, 10 комуністичної і 4 безпартійних. Уряд очолив Леопольд Фігель. 24 листопада 1945 р. відбулися вибори до Національної ради та земельних парламентів. Абсолютну більшість, а саме: 85 мандатів здобула народна партія, 75 – соціалістична, 4 – комуністична. Національна рада приєдналася до заяви про незалежність від 24 квітня 1945 р.

У радянській зоні окупації новоутворений уряд був визнаний радянською адміністрацією, тим самим були створені умови для проведення демократичних виборів по усій території Австрії. Вибори принесли успіх представникам соціалістичної та народної партій, які стояли на позиціях західної демократії. 20 грудня 1945 р. Федеральні збори обрали президентом країни Карла Реннера, який зарекомендував себе ініціативним і розважливим політиком. В одному із своїх виступів він наголошував на тому, що його країна більш ніколи не буде приєднана до іншої, а «спробує йти правильним шляхом розвитку за прикладом благополучної сусідньої Швейцарії» [1, с. 118]. Перед урядом стояла низка важливих завдань законодавчого характеру. В контрольному договорі союзників обов'язкова згода Ради союзників обмежувалася конституційними законами. Решта законів набувала чинності за умови, якщо упродовж 31 дня не надходило жодних заперечень від військового відомства. 8 травня 1945 р. уряд видав конституційний указ про заборону діяльності націонал-соціалістів. Все частіше серед політичних,

громадських діячів з'являлися ідеї встановлення в Австрійській республіці статусу постійного нейтралітету. Саме поняття “нейтралітет” трактувалося політичними діячами по-різному. Представники соціалістичної та народної партій вважали Австрію частиною Заходу і виступали проти «ідеологічного нейтралітету», тоді як представники прорадянської орієнтації – комуністи висловлювали думку щодо нейтралітету між Сходом та Заходом.

Стримане відношення австрійських правлячих партій щодо нейтралітету країни диктувалося прагненням отримати максимальні економічні дивіденди, приєднатися до американської допомоги за планом Маршалла, бо саме цей план мав вирішальне значення для відбудови держави та зменшення залежності від економічного контролю СРСР. Тому австрійський уряд все більше намагався орієнтуватися на західні країни.

На 50-ті роки в країні відбулися зміни в уряді. Вони були викликані виборами Другої республіки, які порушили питання відновлення державного суверенітету та виведення з країни окупаційних військ. В грудні 1946 р. в Нью-Йорку відбулася нарада міністрів закордонних справ провідних європейських країн на якій обговорювалося питання Державного договору з Австрією. Союзники пообіцяли розробити його якнайшвидше. Однак політика “холодної війни” між Заходом та Сходом гальмувала переговорний процес щодо Державного договору. Через розбіжності між західними державами та Радянським Союзом ні представникам закордонних справ на початку 1947 р. в Лондоні, ні в березні 1947 р. в Москві не вдалося дійти згоди щодо змісту договору. Основні суперечки точилися навколо питання німецької власності і численних територіальних вимог Югославії до Австрії, тоді ще підтримуваних Радянським Союзом. СРСР вимагав передати Каринтію Югославії, на що західні держави не погодилися. Однак сторони визначили чисельність майбутньої австрійської армії до 53 тис. чол.. Було вирішено, що евакуація з Австрії окупаційних сил мала бути здійснена за 30 днів після введення в дію союзного договору. Найбільші проблеми виникали з питання німецьких капіталів у Австрії, які за рішенням Потсдамських угод

мали бути передані СРСР у вигляді репарацій. Радянський Союз наполягав на тому, що німецьким капіталам належить не тільки майно, яким володіли вони в Австрії з березня 1938 р., але й уся власність конфіскована силою, або шляхом махінацій, усі товариства, де німці мали більшість. Це означало передачу росіянам контролю над великою частиною австрійської економіки [2, с. 415]. Переговори між союзниками не припинялися. Суттєво, що влітку 1949 р. Радянський Союз відмовився підтримати територіальні вимоги Югославії. Порозуміння, здавалося ось-ось настане. Дало надію на це Комюніке від 20 червня 1949 р. Однак невдовзі вже виникли труднощі. Стало очевидним, що Радянський Союз, який намагався об'єднати зміст Державного договору з питанням Трієсту, не надто був зацікавлений у підписанні саме Державного договору з Австрією. Подана західними країнами у березні 1952 р. “скорочена форма” договору від початку не мала жодних шансів на схвалення СРСР. Тому австрійські політики стали більш застережливо ставитися до вживання слова нейтралітет, не бажаючи ризикувати життєво необхідною підтримкою Заходу. Прозахідний ухил Відня виявився в її зацікавленості щодо участі у Європейському об'єднанні вугілля та сталі.

У грудні 1952 р. ООН звернулася до провідних країн Заходу з проханням завершити окупаційну політику Австрії. За посередництва Індії, у 1953 р. СРСР повідомив про готовність Австрійської республіки до політики нейтралітету. У тому ж році в радянській зоні окупації була скасована цензура. Західні держави анулювали скорочену форму Державного договору і Радянський Союз, Велика Британія та Франція відмовилися від відшкодування Австрією окупаційних витрат.

У січні 1954 р. на Берлінській конференції міністрів закордонних справ США, Великої Британії, Франції та СРСР були порушені питання щодо можливості підписання договору з Австрією. Проте досягти чогось істотного не пощастило. Так, наприклад, міністр закордонних справ СРСР В. Молотов

поставив одну з умов виведення окупаційних військ з Австрії після підписання мирного договору з Німеччиною.

Нейтралітет не вписувався в концепцію «стримання комунізму» західними країнами, які вважали можливість прийняття нейтралітету як вимір між добром та злом. Тому від австрійського уряду європейські держави вимагали чіткого визначення щодо зовнішньої політики. В лютому 1955 р. австрійське питання все частіше розглядалося політичними колами СРСР. 8 лютого 1955 р. В. Молотов, підписуючи від СРСР Державний договір про встановлення незалежної та демократичної Австрії, зазначав, що Австрійській республіці необхідно знайти вірне рішення, яке б не зобов'язувало її вступати в коаліції, або ж військові союзи, направлені проти будь-якої країни, яка приймала участь у війні проти Німеччини. Мова йшла про те, щоб на австрійській території не створювалися іноземні військові бази. Для врегулювання австрійського питання було скликано раду чотирьох держав з метою підписання мирного договору з Австрією.

У березні 1955 р. федеральний уряд Австрії заявив, що країна не має намірів вступу до військових союзів, коаліцій, не має наміру розміщувати на своїй території військові бази. У 1955 р., коли до влади СРСР прийшов уряд Хрущова-Булганіна, переговори щодо Австрії відновилися з подвійною енергією. Почалися вони з поступок з боку СРСР. Так, ще у 1949 р. СРСР не бажаючи залишати окупаційну зону в Австрії, відмовилися від проекту договору в тому вигляді, в якому він був на той час. На січень 1955 р. позиція СРСР залишалася негативною. Проте 8 лютого 1955 р. міністр закордонних справ В. Молотов зазначив, що радянський уряд змінює свою позицію. Однак прагне зберегти зв'язок між підписанням договору з Німеччиною та Австрією. Можливо, він сподівався, що Лондонський та Паризький договори про західноєвропейський союз не будуть ратифіковані. Коли ж стало відомо, що договори ратифіковані у Франції та Німеччині (березень 1955 р.), СРСР вдався до примирливої політики. 29 березня 1955 р. стало відомо, що австрійського канцлера Юліуса Рааба запрошено до СРСР за умови, що

Австрія зобов'язується бути нейтральною країною. В квітні 1955 р. австрійська урядова делегація на чолі з федеральним канцлером та віце-канцлером вирушили до Москви, де з 12 по 15 квітня 1955 р. відбулися переговори. Результат переговорів був зафіксований у Московському меморандумі, в якому проголошувалося, що підписання Московського договору з Австрією є справою чотирьох держав, а не лише СРСР та Австрії. Радянський Союз прагнув бути впевненим в тому, що Австрія в майбутньому не стане плацдармом для будь-якого роду військових комбінацій. При цьому саме поняття “нейтралітет” під час переговорів не фігурувало. СРСР відмовився від обіцяних йому нафтових концесій, права на ведення геологорозвідувальних робіт та майна у Східній Австрії. СРСР обіцяв вивести усі окупаційні війська з країни до 31 грудня 1955 р. Це був хороший знак того, що є бажання узгодити позитивно цю справу. 2 травня 1955 р. посли чотирьох провідних країн Європи зібралися у Відні на конференцію з метою підписання Державного договору з Австрією. Члени конференції обговорили проект майбутнього договору і запропонували його австрійському міністру закордонних справ з метою розгляду членами парламенту.

15 травня 1955 р. у віденському палаці Бельведері міністри закордонних справ СРСР – В. Молотов, Великої Британії – Г. Мак-Міллан, Франції – А. Піне, США – Д. Дюлле та канцлер Австрії – Л. Фігель підписали Договір про відновлення незалежної демократичної Австрійської республіки. Документ складався з преамбули, дев'яти частин із 38 статтями, двох додатків і п'яти списків. Формулювання про співвідповідальність Австрії та Німеччини у війні, яке початково фігурувало у преамбулі, було опущено. Частина I тексту містила політичні та територіальні положення; четверта стаття – заборону економічного та політичного приєднання до Німеччини; сьома – права меншин. У частині II мова йшла про збройні сили (армія, авіація); частина III регулювала виведення окупаційних збройних сил союзників по антигітлерівській коаліції; IV – питання німецької власності; V

– стосувалася майна, прав та інтересів ООН, групи національних меншин, а також австрійської власності на території союзників. Матеріальні цінності підлягали поверненню. В частині VI та VIII розглядалися економічні питання; IX – принципи ратифікації. Договір скасовував обмеження, передбачені у 1949 р. щодо австрійських збройних сил та параграф, який визнавав за Австрією певну відповідальність за розв’язання війни. З двох додатків важливішим був другий у якому, через відмову Радянського Союзу від великої частини майна, кардинально змінився зміст статті 22. Водночас утратив силу зміст п’яти списків – перелік цінностей, які були у додатку. Умови викупу встановлював Московський меморандум. Проте відшкодування західним нафтовим компаніям регулювали два Віденських меморандуми від 10 травня 1955 р.

7 червня 1955 р. урядові партії Австрії запропонували Національній раді проект резолюції, що містила положення про нейтралітет, визнання його державами, які його підписали, та членство в ООН. 8 червня 1955 р. ця резолюція була прийнята Національною радою Австрії, яка офіційно проголосила статус постійного нейтралітету. 19 липня 1955 р. законопроект був схвалений парламентом і Національна рада його ратифікувала. У вересні-жовтні 1955 р. останні солдати окупаційних військ залишили австрійську землю і 26 жовтня 1955 р. Національна рада прийняла Федеральний конституційний закон про нейтралітет. За нього проголосували представники народної, соціалістичної партії та народної опозиції. Проти виступила права партія “незалежних”. 5 листопада 1955 р., після схвалення Закону про нейтралітет Федеральною радою, він вступив в дію. Зміцнення суверенної держави стало твердим наміром переважної більшості австрійського народу. Статус постійного нейтралітету не був нав’язаний Австрії. Вона підійшла до його оголошення з врахуванням попереднього історичного досвіду.

Угорські події жовтня-листопада 1956 р. стали першим серйозним випробуванням для австрійського нейтралітету, а також відносин з країнами східного блоку. Керівництво країни обережно поставилося до цих подій, бо

повинно було особливо пильно стежити за суворим дотриманням Державного договору, підтримувати виважені відносини з державами. Більша частина населення країни орієнтувалася на західні форми життя і державного устрою, які неможливо було ігнорувати. В угорських подіях значна частина австрійців угледіла шанс на встановлення втрачених зв'язків з колишньою частиною Австро-Угорської імперії (1867). Відень відкрито зайняв сторону угорських демократів, в той час як СРСР і його союзники розглядали ці події як фашистський заколот [3]. В Австрії була розгорнута широка антирадянська кампанія. Крім того, австрійська влада відкрила кордон для біженців (близько 180 тис. осіб) з Угорщини. Для більшості з них Австрія стала лише транзитною країною, тому держави східного блоку негайно зайняли проавстрійську позицію. 28 жовтня 1956 р. австрійський уряд направив Радянському Союзу звернення з вимогою припинити військові дії в Угорщині. Одночасно зміст звернення був переданий послам західних держав та Генеральному секретарю ООН. Роблячи такі заяви, Австрія намагалася підкреслити виключно гуманну спрямованість своїх дій. Окрім того, уряд країни виступив з ініціативою заснувати програму екстреної гуманітарної допомоги, що викликало підтримку європейських країн. У відповідь на австрійську пропозицію, 3 грудня 1956 р. представники СРСР, Румунії та Угорщини звинуватили Австрію в ООН у прихованій підтримці “бунтарів” Угорщини, а також у перешкоджанні добровільної репатріації біженців [4, с. 213]. Австрійський уряд відкинув ці звинувачення. Дипломатична війна між новим угорським керівництвом і Віднем з початку 1957 р. прийняла новий оборот. Угорська поліція взяла під щільну охорону посольство Австрії в Будапешті. СРСР та уряд Я. Кадара продовжували засуджувати дії Австрії, перш за все, з прийому біженців, які тікали від політичних переслідувань.

Наступне, досить серйозне, випробування для австрійського нейтралітету було пов'язане з ліванською кризою 1958 р. Американські транспортні літаки, які здійснювали польоти з військових баз Німеччини до

Італії і на Близький Схід, багаторазово порушували повітряний простір Австрії. Ця обставина не залишилася непоміченою Радянським Союзом, який зажадав від Австрії припинення подібних дій. Тоді австрійський уряд звернувся до уряду США з нотою про систематичні порушення австрійського повітряного простору військово-повітряними силами США. Така заява Австрії припала не до вподоби США. До того ж вони припинили надання кредитів за контрактом.

Таким чином, на початковому етапі практичного застосування нейтралітету, СРСР при кожному зручному випадку не забував зафіксувати і при необхідності звернути увагу на незбалансованість австрійської зовнішньополітичної лінії в окремих міжнародних питаннях. В той же час, західні країни та США намагалися схилити Австрію до проведення антирадянського курсу.

8 липня 1960 р. голова ради міністрів СРСР М. Хрущов на прес-конференції, за підсумком свого візиту до Австрії, виділив роль Радянського Союзу в гарантії австрійського нейтралітету, попереджаючи, що СРСР, у випадку його порушення, не буде сидіти склавши руки, а буде робити те, що вважає за потрібним [5]. На цю заяву М. Хрущова австрійський уряд відповів нотою від 12 липня 1960 р. в якій наголосив, що статус постійного нейтралітету розглядається по-різному. Відень піклувався про свою репутацію і тому не втрачав можливість продемонструвати свої дії як нейтралітетної держави, яка може посприяти процесу нормалізації міжнародних відносин. Важливим компонентом зовнішньої політики Австрії було послідовне впровадження дружніх, заснованих на взаємній довірі, відносин з країнами. Очевидним було те, що питання відношення австрійського населення до статусу постійного нейтралітету було тісно пов'язане з проблемою національної самоідентифікації австрійців. На думку багатьох дослідників, зокрема історика Р. Бургера, формування окремої австрійської нації стало безпосереднім наслідком Другої світової війни. Головним чинником цього процесу, на думку Р. Бургера, була теза про

Австрію як маленьку країну, що стала жертвою німецької агресії, про Австрію як “не Німеччину”, яка активно пропагувалася союзниками задля внесення розколу в німецьку “єдність” [6, с. 386]. Теза була взята на озброєння австрійською політичною елітою з метою уникнення відповідальності за фактичну співучасть країни у злочинах фашизму. Теза, з часом, перетворилася на один із головних елементів австрійської національної та державної самоідентифікації. Другим таким елементом став статус постійного нейтралітету. Переважна більшість політичної еліти та громадськості Австрії була орієнтована на існування незалежної, демократичної країни, невтягнутої до наростаючого блокового протистояння, збереження існуючих відносин із Заходом як економічним та соціокультурним простором [7, с. 416]. Підґрунтям таких настроїв було небажання передової частини австрійського суспільства бачити Австрію учасницею будь-яких воєнних конфліктів через негативний досвід попередніх історичних періодів, ареною з’ясування відносин між двома воєнно-політичними угрупованнями або однієї з країн “народної демократії” під керівництвом СРСР. Це означало відокремлення Австрії від держав і народів, з якими у неї склалися тісні відносини в різних сферах суспільного життя. Саме в цих умовах склалася формула «ані Захід, ані Схід», яку варто було розглядати переважно як прагнення Австрії, яка знаходилася на межі двох зон впливу, до самоусунення від певних міжнародно-політичних процесів, аніж свідоме бажання бути прикладом для інших держав [8, с. 2]. Отже, цілком природно, що значна частина політичних сил суспільства стала орієнтуватися на приклад Швейцарії, яка вже тривалий час проводила політику постійного нейтралітету, розвиваючи при цьому активні політико-економічні відносини з різними країнами Європи та світу.

Австрійське суспільство розуміло постійний нейтралітет як міжнародно-правовий статус держави. Цей статус зобов’язував країну утримуватися від війни, не надавати воюючим сторонам військову допомогу. У мирний час країна мала здійснювати миролюбну зовнішню політику,

зміцнювати дружбу, не укладати договорів, які б сприяли війні. Політичні кола країни добре розуміли, що статус нейтралітету сприятиме збереженню нації та держави. На перший погляд нейтралітет представляв собою певну “ізоляцію” від зовнішнього світу у відповідних, зокрема, військових і дотичних до нього сферах.

Прагнення австрійців до статусу постійного нейтралітету засвідчили результати опитування громадської думки, проведеного американською окупаційною адміністрацією у власному секторі. Близько 78% опитуваних висловилися за нейтралітет Австрії за швейцарським зразком [8, с. 2].

Модель постійного нейтралітету розглядалася в низці меморандумів та урядових заяв [9, с. 242–254], в яких підкреслювалося зобов’язання країни не брати участь у будь-яких війнах у майбутньому, нейтралітет за мирних часів. Згідно із загальноприйнятим підходом, який поділяла більшість вчених та експертів Австрії у сфері міжнародного права, постійно нейтральна держава, з одного боку володіла усіма правами і обов’язками, що впливали із звичайного нейтралітету, а з іншого, повинна виконувати зобов’язання, які були результатом постійного характеру даного статусу. У першому випадку йдеться про обов’язки, закладені до V та XIII Гаазьких конвенцій від 18 жовтня 1907 р. щодо прав та обов’язків нейтральних держав на випадок війни на суші чи на морі. У другому випадку варто говорити про такі зобов’язання як “вторинні” обов’язки, а саме: не укладання договорів про військову допомогу; не приймати участь у воєнних пактах та союзах; недопущення розбудови на власній території військових, розвідувальних баз [10, с. 162–165]. Окрім того, в обов’язок постійно нейтральної країни входив цілий комплекс заходів [11, с. 56]. Важливим аспектом постійного нейтралітету є економічні відносини. Як правове поняття економічний нейтралітет полягає в обов’язку нейтральної держави та громадян розвивати економічні відносини з усіма воюючими сторонами на рівноправній основі. У той же час нейтральна держава мала уникати економічних зобов’язань, які на випадок війни не дозволили б їй дотримуватися вимог свого міжнародно-

правового статусу [12, с. 128]. Особливе місце у даному контексті посідає проблема участі постійно нейтральної країни у міжурядових організаціях інтеграційного типу.

Таким чином, юридично перелік зобов'язань Австрії у зв'язку з статусом постійного нейтралітету був закладений у Федеральному конституційному законі “Про нейтралітет” від 26 жовтня 1955 р. [13, с. 1]. Обов'язок збереження та захисту постійного нейтралітету Австрії, як одне із завдань національної оборони, містився у п. 1 ст. 9а Федеральної конституції. З огляду на те, що зазначені норми є частиною конституційного законодавства, процедура їх зміни або скасування є ускладненою. Так, згідно з п. 1 ст. 44 прийняття подібного рішення можливе за умови, якщо за нього віддадуть голоси не менше ніж $\frac{2}{3}$ фактичної кількості депутатів Національної ради. Понад те, згідно з п. 3 цієї ж статті питання про загальну зміну (*Gesamtänderung*) Федеральної конституції або на вимогу щонайменше однієї третини депутатів Національної ради або Федеральної ради – питання про її часткову зміну (*Teiländerung*) після проведення необхідних процедур має бути винесене на всенародний референдум. На думку більшості дослідників, скасування норм про постійний нейтралітет розглядається саме як загальна зміна Федеральної конституції.

Якщо конституційно-правове закріплення постійного нейтралітету не викликало жодних заперечень, то характер міжнародно-правових зобов'язань Австрії, у цьому контексті, був предметом суперечок австрійських та зарубіжних юристів-міжнародників. 14 листопада 1955 р. Австрія звернулася до усіх 65-ти країн, з якими вона на той момент підтримувала дипломатичні стосунки, з проханням визнати Федеральний конституційний закон “Про нейтралітет” як основу австрійської зовнішньої політики.

Лідери австрійської соціал-демократії упродовж 1945-1947 рр. постійно заявляли про “абсолютний” нейтралітет [14, с. 233], відмову від збройних сил для унеможливлення участі у війнах [15, с. 108], то до 1955 р. ці гасла поступилися місцем статусу Австрії як позаблокової держави, а слово

“нейтралітет” зникло з партійних документів та політичної риторики. Причини цих змін криються у прагненні соціалістів, як молодшого партнера по урядовій коаліції, не обмежувати свободу дій країни на міжнародній арені [16, с. 55]. За цих умов на позицію соціалістів значно вплинув Б. Крайскі, який розглядав статус нейтралітету як найбільш оптимальний для Австрії. На думку багатьох дослідників, С. Верости, саме Б. Крайскі належить заслуга зміни позиції керівника соціалістичної партії А. Шерфа на переговорах щодо врегулювання австрійського питання, що значною мірою обумовило згоду австрійського уряду на підписання відомих документів [17, с. 28]. Завдяки зусиллям Б. Крайскі Австрія стала одним із найактивніших членів ООН, приймала участь у її миротворчій діяльності, виступала одним з ініціаторів багатьох програм допомоги країнам Третього світу, а її столиця перетворилася на один із центрів світової дипломатії [18, с. 26].

Австрійський дослідник М. Гайстлінгер намагався довести, що Австрія має дотримуватися вимог постійного нейтралітету на підставі повноцінного міжнародно-правового договору. Головними його аргументами було твердження про те, що Московський меморандум від 15 квітня 1955 р. є не декларацією про наміри, а міжнародно-правовою угодою, яка в свою чергу, є інтегральною частиною Державного договору 15 квітня 1955 р. Перед укладанням Московського меморандуму австрійський уряд отримав на це відповідний дозвіл від держав, які на той час окупували Австрію. Згідно з вимогами 2-ої Контрольної угоди, такий дозвіл мав надаватися для підписання саме угод з однією з чотирьох держав. Окрім цього, у російськомовному варіанті Державного договору стосовно Московського меморандуму використовувався термін “соглашения”, який, за твердженням М. Гайстлінгера, у російській практиці за юридичною силою практично був еквівалентний терміну “договір”.

Таким чином, статус постійного нейтралітету став для Австрійської республіки запорукою незалежності, одним з чинників миру та стабілізації в

Європі. Цей статус став механізмом отамання нею нових можливостей у міжнародних відносинах та посередником у міждержавних конфліктах.

Список використаних джерел та літератури

1. Белецкий В. Н. Советский Союз и Австрия. Борьба СССР за возрождение независимой демократической Австрии и установление с ней дружественных отношений (1938 – 1960 гг.) / В. Н. Белецкий. – М.: ИМО, 1962. – 342 с.
2. Дюррозель Ж. – Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж. – Б. Дюррозель. – К.: Основа, 1995. – 903 с.
3. Вальдхайм К. Австрийский путь [Электронный ресурс] / К. Вальдхайм. – М., 1976. – Режим доступа: <http://alfa-books.ru/o-gosudarstve/avstriieskie-put-kurt-waldxaim.html> (Дата звернення 27.03.2015)
4. Ефремов А. Е. Советско-австрийские отношения после второй мировой войны / А. Е. Ефремов. – М.: 1958. – 341 с.
5. Материалы официального сайта министерства иностранных дел Австрийской республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bmaa.gv.at (Дата звернення 10.08.2015).
6. Burger R. Austromanie oder antifaschistischer Karneval / R. Burger. – Merkur, 2015. – Heft. 613. – S. 379–393.
7. Hanisch E. Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert / E. Hanisch. – Wien: Carl Ueberreuter, 1994. – 599 s.
8. Blasi W. Die Entwicklung der Österreichischen Neutralität in den Jahren 1945 bis 1955 unter Berücksichtigung der Haltung der SPÖ und ÖVP / W. Blasi. – Wien.: Interne Information zur Sicherheitspolitik, 2001. – № 12. – S. 2–10.
9. Memorandum über die Ergebnisse der Besprechung zwischen der Regierungsdelegation der Republik Österreich und der Regierungsdelegation der Sowjetunion 15. April 1955 // Österreich im 20. Jahrhundert: in 2 Bänden / R.

Steiniger, M. Gehler (Hrsg.). — Wien.: Böhlau-Studien-Bücher, 1997. — Band 2: Vom Weltkrieg bis zur Gegenwart. — S. 242–254.

10. Гаагская конвенция о правах и обязанностях нейтральных держав и лиц в случае сухопутной войны от 18 октября 1907 г. — М., 2001. — С. 162–165.

11. Isak H. Neutralität und Europäische Gemeinschaft / H. Isak. — Wien: Junius Verlag und Vertriebsgesellschaft, 1989. — S. 53–68.

12. Rotter M. Europa neu definieren / M. Rotter. — Wien: Junius Verlag und Vertriebsgesellschaft, 1989. — S. 118–132.

13. Bundesverfassungsgesetz über die Neutralität Österreichs vom 26. Oktober 1955 // Bundesgesetzblatt, 1955. — № 211. — 1 s.

14. Resolution zur absoluten Neutralität Österreichs. Protokoll des Parteitages der Sozialistischen Partei Österreichs. — Wien, 1946. — 233 s.

15. Böhner G. Die Wehrprogrammatik der SPÖ / G. Böhner. — Wien.: Wilhelm Braumüller, 1982. — 341 s.

16. Rathkolb O. SPÖ und aussenpolitische Entscheidungsprozess 1945 – 1955 / O. Rathkolb // Auf dem Weg zur Macht. Integration in dem Staat. Sozialpartnerschaft und Regierungspartei. — Wien.: Löcker, 1992. — S. 51–72.

17. Verosta S. Die Österreichische sozialdemokratie und die aussenpolitik: Versuch einer Übersicht 1889 bis 1955 / S. Verosta. — Wien.: Manz, 1959. — 51 s.

18. Gehler M. Finich Neutralität? Historische und politische Aspekte im europäischen Vergleich: Irland, Finnland, Schweden, Schweiz und Österreich / M. Gehler. — Bonn: Zentrum für Europäische Integrationsforschung, 2001. — 110 s.

THE POLICY OF THE AUSTRIAN REPUBLIC CONCERNING THE CONSTANT NEUTRALITY STATUS (1945-1955)

Abstract. The article is devoted to the exploration of the constant neutrality status of the Second Austrian republic, to its political and legal research, its effectiveness as an instrument of the foreign policy of the state.

The problem of the Austrian constant neutrality status is the post-war system of international relations was and is one of the main issues of Austrian internal and foreign policy, as long as it was directly connected with the discontinuance of occupation by the states of anti-Hitler coalition. Status of constant neutrality had to become a pledge of the existence of Austria as an independent and flourishing state, one of the elements of the peace, security and stability in Europe.

Keywords: *constant neutrality, interblock opposition, memorandum, security.*

ПОЛИТИКА АВСТРИЙСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ПО ОТНОШЕНИЮ К СТАТУСУ ПОСТОЯННОГО НЕЙТРАЛИТЕТА (1945-1955 ГГ.).

Аннотация. *В статье рассматривается политико-правовой характер статуса постоянного нейтралитета Второй Австрийской республики, его эффективность как средство внешней безопасности страны.*

В послевоенной системе международных отношений проблема статуса постоянного нейтралитета была и есть одной из главных тем австрийской внешней и внутренней политики. Она непосредственно связана с оккупационной политикой стран антигитлеровской коалиции. Статус постоянного нейтралитета способствовал становлению Австрии как суверенного и успешного государства, которое стремится к миру, безопасности и стабильности в Европе.

Ключевые слова: *постоянный нейтралитет, межблоковое противостояние, меморандум, безопасность.*

ЄВРОПЕЙСЬКА КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ ПРО ЕКОЛОГІЧНІ КАТАСТРОФИ

***Анотація.** Досліджуються витоки європейської культури пам'яті про екологічні катастрофи. Доводиться, що її важливою складовою є «культура стихійного лиха», яка почала формуватися ще на початку першого тисячоліття н.е. у відповідь на природні катаклізми. Аналізується її сутність, яка полягає у впровадженні широкої низки превентивних заходів, спрямованих на мінімізацію матеріальних і культурних збитків від можливих природних і техногенних аварій. Розкриваються перспективні напрямки її розвитку та роль пам'яті в збереженні та актуалізації інформації про такі події.*

***Ключові слова:** культура стихійного лиха, пам'ять про екологічні катастрофи, техногенні аварії, європейський регіон.*

У глобалізованому світі пам'ять про стихійні лиха, на відміну від пам'яті про війни, є недовговічною; інтерес мас-медіа до таких подій швидко згасає. Однак збереження пам'яті про ці події має вирішальне значення для розробки стратегій виживання спільнот, які постійно стикаються з ризиком екстремальних природних явищ або техногенних аварій. Вивчення уроків минулого набуває ключове значення для попередження майбутніх екологічних катастроф або мінімізації їх негативних наслідків і впливів, особливо в контексті загроз і викликів, що постають в результаті зміни клімату. Культура пам'яті про екологічні катастрофи відіграє важливу роль

не лише у формуванні екологічної політики в ЄС, а і впливає на появу нових ціннісних орієнтирів у європейському суспільстві.

Розробка цієї проблеми поки що не стала предметом широкого наукового дослідження, хоча закордонними фахівцями вже зроблена низка вагомих напрацювань. Науковий пошук ведеться в руслі запропонованої Гаррі Е. Муром у 1960-ті рр. концепції «культури стихійного лиха», яка формується під впливом екстремальних погодних явищ. Вчений визначає її як комплекс «добре відрепетованої практики мінімізації ризиків і способів боротьби з екстраординарними ситуаціями, які люди інтегрували в повсякденне життя, щоб не бути захопленими зненацька» [1, с. 14]. Християн Рор вбачає сутність цієї культури у можливості уникнути лих за допомогою заходів попередження [2, с. 59]. Європейські вчені зробили вагомий внесок у вивчення історичних аспектів культури пам'яті про екологічні катастрофи (Ф. Мультшен, А. Крекер, С. Пфістер, Х. Кун, Дж. Банкоф та ін.), однак сучасні тенденції її розвитку та зв'язок з політикою ЄС у сфері захисту довкілля залишаються поза увагою фахівців. В українській історіографії ця тема не розроблена зовсім, що актуалізує заповнення існуючої наукової прогалини, особливо в контексті євро інтеграційного курсу України.

Завданням даного наукового доробку є дослідження витоків європейської культури пам'яті про екологічні катастрофи та її розвитку в умовах сьогодення.

Аналіз причинно-наслідкових зв'язків, зокрема у площині реагування жителів Середньовіччя та Нового часу на стихійні лиха, дозволяє зробити висновок, що формування культури пам'яті про екологічні катастрофи має географо-кліматичний характер і пов'язано з природними факторами, що історично впливали на розвиток територій. Саме ризик виникнення чергових (повторюваних) природних катаклізмів спонукав жителів уразливих територій до розробки заходів попереджувального характеру (з позицій сьогодення їх доречно назвати стратегіями), що підтверджує ідею Е. Мура про формування «культури стихійного лиха», принаймні у частині щодо її

сутності. Хоча в сучасному науковому дискурсі з'явилася низка концепцій, пов'язаних з «культурою ризику», «культурою профілактики» та «культурою сталості», що відображає збільшення загроз сучасному розвитку, використання запропонованого Е. Муром терміну вбачається найбільш прийнятним з точки зору завдань нашого дослідження.

Аналіз витоків «культури стихійного лиха» свідчить, що найбільші її осередки у середньовічній Західній Європі сформувались у «нівографічних» [3] та «гідрографічних»[4] суспільствах. Маються на увазі особливості спорудження будинків у Альпах (сучасна Німеччина, Швейцарія та Австрія), які постійно потерпали від лавин та огорожувалися захисними лісами і клиновидними кам'яними стінами, і на узбережжі Північного моря (сучасна Німеччина, Нідерланди, скандинавські країни), що зазнавали впливу постійних штормів (на цих територіях будувалась і підтримувалась у робочому стані дамби та приймалися закони щодо ретельного догляду за ними).

Деякі ознаки цієї культури можна віднайти і у тих середньовічних спільнотах, а відповідно і територіальних одиницях, де протікали річки. На це вказує заборона споруджувати будинки близько до берегів і формування так званих «буферних» зон. Необхідно вказати і на системи раннього попередження, унаочнені у призначенні вартових в нічний час у періоди, коли внаслідок негоди очікувалися повені.

Серед матеріальних форм репрезентації цієї культури, які дійшли до наших днів, – знаки високої води, висічені на стінах державних або приватних споруд, які були зручним способом порівняти частоту і потужність повеней. Вони збереглись у багатьох європейських населених пунктах, розташованих у зонах високого ризику штормів і повеней. Наприклад, пам'ять про шторм 1872 р., що зруйнував багато населених пунктів узбережжя Північного моря, унаочнена у таких знаках в німецьких містах Травемюнде, Маазхольм і Дахме.

Водночас до недавнього часу «класичні» стихійні лиха сприймалися спільнотами, як ізольовані, випадкові місцеві або регіональні події. Не будучи затребуваними у соціальному, культурному та політичному сенсі, на початку минулого століття інтерпретації цього історичного минулого почали переходити в зону забування, в результаті чого, на наш погляд, відбувся «розрив» пам'яті про природні лиха у багатьох європейських країнах. Ця проблема стала однією з головних у європейському науковому дискурсі, що розгорнувся на межі ХХ та ХХІ ст. у зв'язку з інтенсивністю екстремальних природних явищ у Європі (повеней, сильних дощів, надзвичайно високих температур влітку і низьких – взимку, лісових пожеж тощо). К.Пфістер зазначає, що відсутність серйозних лих у Швейцарії протягом 1882 – 1986 рр. призвели до зменшення громадянського усвідомлення їх небезпеки і забезпечення готовності на випадок раптових негод. Тобто імпульси, необхідні для відродження «культури стихійного лиха» в країні були майже повністю відсутні [5]. Тому низка повеней 1990-х рр., зокрема повинь 1993 р., яка за своїми масштабами досягла рівня 1868 р. [6], стали для політиків і громадян Швейцарії великою несподіванкою.

Новий етап розвитку «культури стихійного лиха» на теренах європейського регіону пов'язаний з почастищенням та збільшенням гостроти екстремальних погодних явищ, які переважно пов'язуються з глобальною зміною клімату. Значні фінансові витрати на їх ліквідацію обумовили не лише розробку соціально-економічних заходів превентивного характеру, а і підвищення інтересу до уроків минулого. Наприклад, внаслідок повені 1997 р. сукупний збиток Польщі, Німеччини і Чехії досяг 3,8 млрд.євро. У Польщі вона отримала назву «Повені століття». За оцінками експертів, лише в цій країні 7 тис. чол. втратили все своє майно, були зруйновані 9 тис. приватних підприємств, зруйновані або пошкоджені 680 тис. будинків, 843 шкіл, 4 тис. мостів, знищені 14.4 тис. км доріг, 2 тис. км залізниць [7].

Особливістю розвитку європейської культури пам'яті про екологічні катастрофи у ХХ ст. стало розширення поняття ризику за рахунок

антропогенних факторів. Аварія на хімічному комбінаті з виробництва тріхлорфенолу в італійському місті Севесо, що відбулась у 1976 р. і увійшла в історію як «Італійська Хіросіма», не лише спонукала до введення у 1982 р. європейського регулювання для запобігання і контролю важких аварій за участю токсичних речовин, відомого як директива Севесо [8], а і започаткувала новий напрямок розвитку цієї культури. Таким чином, на сучасному етапі вона інтегрує напрямки, пов'язані зі стихійними природними явищами та з ризиком техногенних катастроф. Це передбачає постійне вдосконалення та підвищення надійності систем захисту людей і довкілля, розвиток ризик-менеджменту та екологічного страхування. В основі розробки багатьох страхових продуктів лежить дослідження історії природних лих, адже розуміння їх потужності та циклічності впливає на формування вартості відшкодувань.

Наголосимо, що важливим чинником зростання інтересу до культури екологічних катастроф є значне руйнування культурної спадщини внаслідок природних катаклізмів. На відміну від середньовічних спільнот, які прагнули врятувати худобу або цінні особисті речі, сучасне європейське суспільство стурбовано не лише соціально-економічними збитками, а і духовними та культурними. Зокрема на рівні Європейського Союзу було реалізовано низку науково-дослідницьких проектів, які досліджують різні аспекти захисту рухомої і нерухомої культурної спадщини в разі повеней (наприклад, ARCSHIP, FLOODsite, NOAH'S ARK, CHEF).

Низка вказаних факторів актуалізує не лише нові історичні дослідження, а і підвищує інтерес до репрезентації «культури стихійних лих» в публічному просторі. Наприклад, знаки високої води, пам'ятники або меморіальні місця, присвячені природним лихам, включені до багатьох туристичних маршрутів; у музеях населених пунктів, де сталися природні катастрофи або техногенні аварії, створені спеціальні експозиції. Зростає роль і таких каналів збереження та передачі історичної інформації, (фотографій або відео з місць екстремальних подій, діджиталізованих

архівних даних, текстових повідомлень тощо), як цифрові медіа. Одними з потужних комунікаторів виступає кінематограф та засоби масової інформації, які можуть актуалізувати певну інформацію та соціальний досвід.

Показовим у цьому відношенні є документальний фільм «Спадщина Севесо» датського репортера Йоргена Флінта Педерсона, присвячений символу хімічної катастрофи – аварії в Севесо, який побачив світ через 10 років після того, як вона сталася. Через розповідь історії п'яти сімей, які постраждали від проблем зі здоров'ям і психологічних потрясінь, режисер не лише показує високу «людську» ціну цієї аварії, а і актуалізує цю історію для сучасних поколінь [9].

Потрібно наголосити, що на теренах Європи культура пам'яті про екологічні катастрофи все більше набуває характеру багатовекторної політики і стилю життя, які формуються як на рівні ЄС, так і на локальному рівні, адже саме місцеві спільноти безпосередньо стикаються з негативними наслідками природних лих і техногенних катаклізмів. На цих територіях знаходиться найбільша кількість матеріалізованих джерел знакової інформації і засобів передачі, спеціально створених для цієї мети, та прямих носіїв соціальної пам'яті про події – їх учасників та очевидців або їх нащадків.

У цьому контексті доречно навести приклад Швейцарії, в якій внаслідок особливості географічного рельєфу існує постійний ризик обвалів скель, сходження лавин, повеней, які руйнують історичні пам'ятки. Уроки низки повеней (1987 р., 1993 р., 1997 р., 1999 р., 2000 р. та 2005 р.) призвели до розробки багаторівневої комплексної стратегії попередження негативного впливу стихійних лих, елементами якої є формування «культури профілактики». Вона розглядається на рівні громад, кантонів та конфедерації, як основа захисту культурних цінностей, що може і повинна підтримувати, а в деяких випадках навіть доповнювати довгострокові зусилля щодо збереження культурної спадщини. Головний акцент робиться на стратегії превентивних дій низового рівня, яка включає чотири основні

елементи: інвентаризацію культурних цінностей, їх документацію, зберігання в архіві та будівництво захисних укриттів. На даний час в Швейцарії вже створено 280 таких місць загальною площею 200 тис. м³ [10].

Таким чином, важливою складовою європейська пам'яті про екологічні катастрофи є «культура стихійного лиха», яка формується вже не одне століття і постає як багатовекторна діяльність держави, спільнот та окремих громадян з попередження ризику екстремальних природних явищ і техногенних аварій. Її принциповою особливістю є впровадження превентивного підходу у ті сфери людської діяльності, які можуть зменшити фінансові витрати на боротьбу з наслідками екологічних катаклізмів. Важлива роль у розвитку головних напрямків цієї культури належить пам'яті про них. Досвід європейських країн потребує детального вивчення в Україні, яка періодично потерпає від екстремальних погодних явищ і є зоною високого ризику техногенних катастроф.

Список використаних джерел та літератури

1. Moore E. And the Winds Blew / E. Moore. – Austin, TX: University of Texas, 1964. – 221 p.
2. Rohr C. Extreme Naturereignisse im Ostalpenraum. Naturerfahrung im Spätmittelalter und am Beginn der Neuzeit / C. Rohr. – Cologne: Böhlau, 2007. – 604 p.
3. Mauelshagen F. Disaster and Political Culture in Germany (Since 1500) / F. Mauelshagen / Natural Disasters, Cultural Responses: A World History. – Lanham, MD 2009. – P. 41–75.
4. Kraker A. de. Reconstruction of Storm Frequency in the North Sea Area of the Preindustrial Period, 1400 – 1625 and the Connection with Reconstructed Time Series of Temperatures / A. de Kraker // History of Meteorology. – 2005. – № 2. – P. 51–69.

5. Pfister C. Learning from Nature-induced Disasters. Considerations from Historical Case Studies in Western Europe / C. Pfister // Natural Disasters, cultural responses: a world history. – 2009. – № 44. – P. 17–40.
6. Pfister C. The Monster Swallows You. Disaster Memory and Risk Culture in Western Europe, 1500 – 2000 / C. Pfister. – Munchen: Rachel Carson Center, 2011. – 28 p.
6. Floods August 2005 in Switzerland [Электронный ресурс] / UNISDR. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.unisdr.org/2005/task-force/tf-meetings/12th-TF-mtg/item2-Floods-Switzerland-IATF-12.pdf>
7. Third dike bursts in flood-hit Germany [Электронный ресурс] / CNN. – Режим доступа до ресурсу: <http://edition.cnn.com/WORLD/9707/27/germany.floods/>
8. The Seveso Directive [Электронный ресурс] / European Commission. – Режим доступа до ресурсу: <http://ec.europa.eu/environment/seveso/legislation.htm>
9. «The Seveso heritage». A documentary [Электронный ресурс] / The New York Times. – Режим доступа: <http://www.nytimes.com/1986/07/15/movies/the-seveso-heritage-a-documentary.html>
10. Furrer B. Danger from the Alps. On the Value of Foresighted Organization / B. Furrer // Cultural Heritage and Natural Disasters Risk Preparedness and the Limits of Prevention. Heritage at task. Special edition 2007. – Munchen, Dresden: ICOMO, 2008. – P. 159–174.

EUROPEAN CULTURE OF MEMORY ON ENVIRONMENTAL DISASTERS

Abstract. The origin of the European culture of remembrance of environmental disasters is investigated. It is proved that it's important part occupies the «culture of disaster», which was formed at the beginning of the first millennium A.D. in response to natural disasters. It is analyzed its essence, which means a broad range of preventive measures aimed to minimize the material and cultural losses from possible natural and man-made disasters. Promising areas of

development and the role of memory in the maintaining and updating information on such events are discussed.

***Keywords:** culture of natural disaster, the memory of environmental disasters, technological accidents, the European region.*

ЕВРОПЕЙСКАЯ КУЛЬТУРА ПАМЯТИ ПРО ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ КАТАСТРОФЫ

***Аннотация.** Исследуются истоки европейской культуры памяти об экологических катастрофах. Доказывается, что ее важной составляющей является «культура стихийного бедствия», которая начала формироваться еще в начале первого тысячелетия н.э. в ответ на природные катаклизмы. Анализируется ее сущность, которая заключается во внедрении широкого ряда превентивных мер, направленных на минимизацию материальных и культурных убытков от возможных природных и техногенных аварий. Раскрываются перспективные направления ее развития и роль памяти в сохранении и актуализации информации о таких событиях.*

***Ключевые слова:** культура стихийного бедствия, память об экологических катастрофах, техногенные аварии, европейский регион.*

Олена Петасюк,
*кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМА ТЕРОРУ В КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ АКЦЕНТІВ СУЧАСНОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Дорога вседозволеності — широка.

а дорога правди — вузька.

(Матвія 7:13, 14)

*«Встановлено безперечні факти, а мотиви, що до них призвели, лежать у
річищі усієї сталінської політики.*

*Тому суд історії не може оголосити іншого вироку
для радянського режиму, крім карної відповідальності.»*

Роберт Конквест, «Жнива скорботи.

Радянська колективізація і голодомор», 1986

Анотація. У статті цілісно та всебічно розглядається теоретичний ґрунт проблеми терору; передусім джерела та наслідки радянського терору. Особлива увага звертається на історико-психологічні риси головних ініціаторів, ідеологів і практиків терору, виносяться уроки для сучасності.

Ключові слова: Радянський терор, масовий терор, державний терор, репресії, більшовизм, тоталітарний психотип.

XXI століття у вербальній площині асоціюється з такими словами як смартфон, ГМО, клонування, 3D-технологія, соцмережі, інформаційна безпека і ...тероризм. Ледь не найбільш вживаний зараз термін – терор – відомий українцям, в першу чергу, із найближчого минулого, тобто із часів встановлення радянської влади. Наше завдання полягає в тому, щоб через

з'ясування теоретичного ґрунту проблеми терору, визначення джерел та наслідків радянського терору, рис тоталітарного психотипу головних ідеологів та практиків насилля, винести (хоча б у межах даної статті) вирок комунізму з боку історика та людини ХХІ століття.

Терор: визначення, об'єкти, види, форми, жертви. Терор (з латини terror – великий страх) – система і методи насильницької (революційної чи псевдореволюційної) боротьби як з представниками влади, так із боку державних органів – проти опозиційних діячів, рухів, певних груп населення [1, с. 3179]. Логічно: індивідуальні революційні елементи не в змозі чинити масовий терор (якщо це не є тоталітарний лідер). Це “прерогатива” держави, якщо її керівник свідомо вибудовує антигуманну концепцію стратегії розвитку суспільства, куди не вписуються певні опозиційні та навіть потенційно опозиційні групи (етнічні, національні, релігійні, політичні, соціальні) і політичні конкуренти. Позичуючи державний терор як геноцид, ми ідентифікуємо ці групи як його об'єкти, а отже жертви (не обмежуємо його визначення тільки релігійними, етнічними, національними, расовими групами).

Тероризм як сукупність дій охоплює широкий спектр насильницьких заходів: від психологічного тиску (психологічний терор), репресій, окремих замахів – до масових розстрілів, депортацій та терору голодом. За І. Винниченком, першим науковим відтворювачем хронології та розмірів примусового переселення громадян радянської України, серед засобів побудови комуністичної утопії головними виступали депортації, заслання, вислання [2, с. 5].

Конвенція ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього була лобійована СРСР, що ускладнювало насамперед визнання голодомору українського населення 1932-1933 років геноцидом [3, с. 7] та і загалом для незаангажованих науковців заважало підвести усю радянську практику масових вбивств власного населення під визначення «державний геноцид». Те, що розпочалося спочатку як агресивна політика до

окремих груп населення («соціальний расизм») розрослося за буквально декілька десятиліть (як пухлина) до розмірів тотального терору всього народу. На хвилі «соціального расизму» вирости перші концтабори у 1918 році [2, с. 7]. До ознак «соціально небезпечної особи» відносили належність до: інтелігенції, дворян, заможних селян та загалом багатих власників, священників, непманів, антирадянські налаштованого студентства, військових, колишніх державних діячів, згодом і самих представників пануючої партії, що провинилися перед можновладцем із певних причин та інших. Там, де режими завуальовано, терор легалізують і він стає інтегральною частиною їх ідеології (наприклад, в СРСР, де відбулася еволюція від червоного терору, організованого В. Леніним, до великого сталінського терору, що обґрунтовувався посиленням класової боротьби по мірі просування радянської країни до соціалізму).

Як такий, тероризм – давнє явище, проте в сучасну цивілізаційну добу людство не тільки його не позбулося, навіть більше – форми терору стали не просто цілеспрямованим засобом політичної боротьби (як функція репресивної влади), а набули більш витончених рис. У Короткому оксфордському політичному словнику 2006 року вживається термін «підтримуваний державою тероризм» для характеристики дій урядів, які полягають у безпосередній організації актів насильства в інших державах або в опосередкованій допомозі виконавцям таких актів. Типовий приклад вже із сучасності: дії гнучкого, «вишуканого» тероризму у вигляді гібридної війни Російської Федерації (яка офіційно засуджує будь-які вияви терору) на сході України. На практиці це явище виступає як своєрідна форма неінтенсивної неоголошеної війни між різними суверенними державами [4, с. 684].

Для нашої невеликої розвідки є принциповими наступні акценти. Ленінсько-сталінська система побудови комунізму були геноцидною за своєю природою, з одного боку. Скреп радянської системи – терор – це, не логіка В. Леніна чи то Й. Сталіна (за висловом Д. Волкогонова) [5], а логіка розвитку системи, яка без політики присилування і страху взагалі не може існувати, де

вартість людського життя і його цінності абсолютно нічого не значать. З іншого боку, із політичних лідерів Леніна та Сталіна ніхто не знімає відповідальності за «злочини злочинів». Не дивлячись на те, що вони є творцями і водночас продуктами даної системи, масові вбивства були тісно пов'язані і з їх специфічною психологією і ментальністю. Звернемо увагу на те, що як тільки у Радянському Союзі припиняється систематичний і масовий терор (зі смертю Сталіна), то радянський лад стала охоплювати системна криза, яка дійшла свого логічного завершення 1991 році. По-перше, помирає носій і конструктор цих ідей, по-друге – масовий терор не буде ефективним, якщо не буде перманентним.

На даний час ми маємо у розпорядженні різні цифри стосовно жертв побудови комунізму як у світі, так і, зокрема, в СРСР. Так, 1968 р. у першому детальному дослідженні сталінського терору (Роберт Конквест (1917-2015), «Великий терор: Сталінські чистки 30-х») подається цифра жертв цих чисток і голоду – 20 млн. людей. Вона фігурує і в «Чорній книзі комунізму» (1997 р.), де наводиться кількість світових жертв комуністичних перетворень. Вона становить 95 млн. людей (Китай – 65 млн., Північна Корея і Камбоджа – по 2 млн., країни Африки – 1,7 млн., Афганістан – 1,5 млн...) [6]. Як бачимо число жертв у кожній країні різне, проте резюме (виходячи із матеріалів дослідження) можна зробити однакове для усіх: там, де комуністичні партії приходять до влади, одразу фабрикуються “вороги народу”, які підлягають знищенню. В зону наукової уваги авторського колективу даної праці (С. Куртуа, Н. Верт, Ж.-Л. Панне, А. Пачковський, Н. Бартошек, Ж.-Л. Марголін) потрапили індивідуальні та масові вбивства, смерті в концтаборах, в результаті голодомору, депортацій та примусових робіт.

На наш погляд, виключною заслугою авторів «Чорної книги» є не тільки те, що вони розпочали відлік «чорної» бухгалтерії жертв комунізму в світі, а те, що в ній проводяться паралелі між комунізмом і нацизмом, і наголошується на актуальності питання офіційного засудження з високої трибуни, як це сталося у випадку із нацизмом, комунізму. В унісон їм

говорить Норман М. Наймарк: «Обидва тоталітарні вбивці – нацистська Німеччина та сталінська Росія – скоїли геноцид, «злочин злочинів» [3, с.107]. А. Трубайчук у дослідженні із красномовною назвою «Брудершафт двох диктаторів» відзначає такі головні спільні риси комуністичної та фашистської диктатур: вождь-диктатор; могутня політична поліція та жандармерія; розгалужена мережа стукачів-наклепників; уніфікація суспільних процесів; недосяжні наднаціональні амбіції; пересічний рівень життя для мас, негамовна корупція у верхах та «неминучий крах в кінці тунелю» [7, с. 125-126]. У цьому сенсі є досить показовими слова із доповіді М. Бухаріна у 1923 році на XII з'їзді РКП (б), які наводить І. Білас у першій книзі свого дослідження «Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико – правовий аналіз»: «Характерним для методів фашистської боротьби є те, що вони більше, ніж будь-яка партія, засвоїли і застосовують на практиці досвід російської революції» [8, с. 11]. Тому А. Гітлер небезпідставно стверджував, що з комуніста завжди може вийти добрий нацист, чого не скажеш про соціал-демократа [7, с. 126].

У Росії зразка 2001 р. тогочасний голова комісії з реабілітації жертв політичних репресій, академік РАН, один із ідеологів перебудови, російський політичний діяч О. Яковлев повідомляв, що в результаті політичних репресій, починаючи з 1917 р. і під час 1941-1945 років в СРСР загинуло приблизно 62 млн. людей, з них — жертвами політичних репресій стало близько 32 млн. [9]. Тільки в Україні терор голодом у 1932-1933 роках призвів до втрати 7-10 млн. сільського населення, а скільки ще загинуло представників творчої та технічної інтелігенції (за результатами політичних судових процесів та окремих судових вироків), за клепами – представників інших верств, зокрема служителів церкви [10]. Невипадково О. Яковлев у передмові до “Чорної книги комунізму” називав більшовизм і фашизм двома боками медалі вселенського зла.

Уроки Леніна. Часто-густо відбуваються дискусії з приводу наслідувальності дій Леніна Сталіним: чи сталінські злочини виходили із

природи більшовизму? Зокрема, англійський вчений Е. Карр протистояв цим твердженням і не виводив сталінізм із доктринальних основ соціалістичної думки. Автор фундаментальної 14-томної праці «Історія Радянської Росії» (яку він писав майже 30 років, виданої до 100-річчя вченого під завісу існування СРСР) не брав до уваги людський фактор історії (якби сказали Ленін та Сталін – людський, витратний матеріал). Він був вражений успіхами радянських перетворень, «генієм» Леніна і не задумувався над їх ціною, а успіхи такою ціною (про яку йшлося вище) досить оманливі і вони гаснуть на тлі мільйонів людських жертв, покладених більшовицькими лідерами на вівтар зміцнення особистої влади та режиму.

Сталін буквально жив у ленінській символічній дійсності, наслідував його, за що від старих більшовиків дістав прізвисько «лівої ноги Леніна» [7, с. 91]. Промови, доповіді, статті Й. Сталіна пересипані ленінськими цитатами на підкріплення своїх думок, рясніють фразами типу «вказівка Леніна», «золоті слова Леніна», «формула Леніна», «з приводу цього Ленін говорив», «Ленін має цілковиту рацію», «звернімось до Леніна» тощо. Зокрема, у праці Сталіна «До питань ленінізму» (1926 р.), у розділі IV «Пролетарська революція і диктатура пролетаріату» йдеться про ленінське визначення ДП як необмежену владу, яка спирається на силу, а не на закон, і що мовляв під час громадянської війни, влада, яка перемогла, може бути тільки диктатурою. Сталін конкретизує цю тезу: насильницька сторона диктатури, що впадає в око під час громадянської війни, не відпадає в період мирного будівництва соціалізму; «Органи придушення, армія та інші організації, необхідні тепер, у момент будівництва ...Без наявності цих органів неможлива хоч трохи забезпечена будівнича робота диктатури». Сталін наголошує на історичній неминучості диктатури, тобто він навіть не розглядає альтернативні шляхи розвитку держави в мирний час [11, с. 93–99].

Коли говориться про «будівничу роботу» диктатури, не можемо не звернути увагу на такий різновид терору як економічний, який фактично

тривав впродовж усього існування радянської влади. Ленін дав такі його зразки як націоналізація, експропріація, воєнний комунізм із картковою системою; Сталін додав до цього переліку згортання непу, кооперативного руху, колективізацію, розкуркулення, голодомор, перманентний дефіцит товарів та продуктів (для простого народу), грошові реформи. Знецінення грошових внесків радянських громадян перед самим розвалом СРСР відноситься до цього явища. Усе це дає підстави говорити про здійснення політики, зокрема перманентного голодомору, який давав змогу більшовикам “дозувати забезпечення продуктами у країні на найнижчому рівні прожиткового мінімуму”. Це був “економічний спосіб” терору з метою залякування, знищення, який не був пов'язаний із великими бюджетними затратами [12, с. 9–10].

У цьому переконуємося також, згадуючи слова Леніна про те, що насильство (терор) — це повітуха старого суспільства, яка скорочує його родові муки (ПЗТ, т. 35, с.86). Або звернемося до матеріалів книги Хомізури Г. “Ленін про терор (цитати без коментарів)”: дійсно, там усе досить красномовно сказано самим Леніним, що коментарі зайві. Чого тільки варта його теза щодо моралі: «Мораль – це те, що слугує руйнуванню старого експлуататорського суспільства» [13]. Таким чином виходить: будь-які насильницькі дії автоматично виправдовують того, хто руйнує суспільство. Вождь пролетаріату започатковував свою нову мораль – досить вигідне прикриття злочинних дій. Жодної *відповідальності* (категорія, яка відображає особливе соціально-правове і моральне ставлення особистості до суспільства, яке характеризується виконанням свого морального боргу та правових норм). Проте, з іншого боку, у ленінських словах і вчинках простежується макіавеллізм, тільки застосований на практиці (між іншим, Сталін також не раз перегортав сторінки книги Н. Макіавеллі «Державець»). Невже “вождь усіх часів і народів” на шляху до влади міг проігнорувати таку зручну «мораль»?

Зовсім не випадково Ленін розпочав державно-будівничу діяльність із

терору. Ще його старший брат організував терористичну фракцію народовольців, здійснив замах на імператора Олександра III, за що його стратили 1887 року. Ленін був глибоко вражений цією подією і визначив для себе (у 17-річному віці!), що не таким шляхом потрібно йти. У контексті розглядуваних подій вимальовується їх зловісний сенс: він пішов більш жахливішим шляхом червоного терору, а не індивідуального. Сталін взяв на озброєння тезу про терор як засіб управління (бо він на власні очі бачив його “ефективність”) і згодом запустив машину систематичних репресій, які дійшли найвищого ступеню державного терору. Відповідно чи був Сталін старанним учнем Леніна – жорстокого кабінетного ката, якого мало хвилювали людські трагедії і страждання? Так. Чи був сталінський геноцид (зверхнасилля) виплодом більшовицького режиму? Так.

Психотип Сталіна як тоталітарного державця. Явище «сталінізм» – це не просто абсолютна концентрація усієї повноти влади в руках однієї особи і здійснюваний нею терор. Ю. Шаповал ще на світанку незалежності нашої держави звернув увагу на те, що сталінізм – це і певна психологія [14, с. 311]. Додамо, не тільки психологія оточення Сталіна та тоталітарних мас, а безпосередньо психологія тієї людини, чиє прізвище дало назву явищу. У контексті нашої проблематики велике значення має саме психологія людини-керманіча, що накладає відбиток на функціонування держави і тому вона несе повну відповідальність за усе, що в ній відбувається. Подекуди лунають голоси: Сталін власноруч не здійснював масові злочини (хоч власноруч підписував терористичні накази на знищення співвітчизників), щодо деяких з них навіть не був обізнаним (тоталітарний лідер, який створив державу тотального контролю, не контролював ситуацію?), і загалом Сталіна створило його середовище, оточення, прислужники усіх гілок влади і здійснювали репресії. Чи можливо уявити преторіанців без римських імператорів, чи існували опричники безвідносно до Грозного, чи постав би репресивний апарат (цивільний і військовий) без Леніна? На думку спадають порівняння Сталіна і виконавців його волі, з одного боку, і Нерона та його

преторіанців, з іншого боку (авторства репресованого історика М. Яворського), за що «преторіанець» О. Шліхтер назвав академіка “фашистом”. Один із репресованих українських поетів, який загинув на Соловках, М. Зеров писав 1921 р.: «...З високих хор /Лунає спів туги і безнадії, / Навколо нас – кати і кустодії / Синедріон, і кесар, і претор». Неможливо у світовій історії уявити Голокост без Гітлера, так і масові вбивства в СРСР у 1930-тих роках без Сталіна (за Наймарком).

На сьогодні маємо колосальний масив наявних матеріалів (від спогадів, романів до публіцистики та документів) про особу Сталіна, який дає нам змогу спробувати представити його історично-психологічний портрет, і чому він став тим, ким був. Які викристалізуються його обриси? Ще з юних років Й. Джугашвілі виявляв себе честолюбним та прагматичним хлопчиком, який мав бажання та умів маніпулювати людьми (що потім допомогло йому вистояти у нововізантійських інтригах Кремля). Спочатку захоплювався індивідуальним терором. У нього, як і у Леніна, завжди був потяг до “лівих”, прибічників насильницьких дій. Німецький вчений Й. Баберовські, один із дослідників сталінізму, це пояснює тим, що Сталін виріс в такому оточенні, де насилля конституювало міжособові відносини, культовими фігурами для нього були кримінальні авторитети, які сповідували як принцип самоствердження – насилля. Логічно, що сталінська модель володарювання буде нагадувати мафію: Сталін і люди його свити вийшли із культури насилля; «майже усі діячі більшовицької партії ще з юних років зіштовхнулися із насиллям, а революція та громадянська війна дала їм можливість в повній мірі проявити власні брутальні фантазії» [15, с. 14–191].

Навіть у юні роки Сталін завжди знав, чого прагне. Як мати не наставляла його на шлях священика, це йшло врозріз із його безбожним еством. «Сталіним неможливо стати, не звівши рахунки з Богом» [16, с. 45]. Цілком природно, що він продовжував атеїзацію суспільства, розпочату Леніним, надав їй тотального характеру (при одночасній сакралізації постаті «вождя»). Навіть своє володарювання він розпочав досить знаково, із

урочистого вибуху Храму Христа Спасителя в центрі Москви. Досить показовим у цьому відношенні виступає виділення Н. Вертом такої риси періоду 1929-1930-тих років як демонізм. Останній полягав у тому, що виявлення ворогів народу” (“демонів”) являло собою справжній ритуал вигнання «нечистої сили» і тому легко засвоювався свідомістю простого народу [17, с. 234]. На соціально-психологічному рівні сталінізм апелював до низької політичної культури мас [18, с. 12]. З іншого боку, як відзначають О. Донченко та Ю. Романенко, те сатанинське, що завжди живе у Росії, не є чистим породженням більшовизму [19, с. 316]. Його коріння лежить у поєднанні високої культури та язичницького менталітету, для якого краса, правда та справедливість мають бути принесені на землю мечем. Будучи носієм російсько-імперської ментальності, Сталін не випадково називав терор оголеним мечем пролетаріату, а дослідники сталінізму називають його партійців – орденом меченосців. Отарна деструктивність запанувала в тоталітарно-бюрократичній системі: в ній «ніщо» стає «усім»; кров, пролита заради вдоволення помсти натовпу, стає найкращим підтвердженням слухності колективної думки; в якій сила колективу перемагає розум, а питання істини вирішуються більшістю голосів [19, с. 286].

Зазначають, що Сталін мав неабияку силу волі. Зробимо смисловий наголос на слові ”сила”, тим більше, що сильна людина у російській психокультурі не заангажована моральними тягарями, як для неї. Щодо волі, наведемо слова Св. Августина, які вибрав Р. Лурі епіграфом для свого оригінального роману “Сталін. Автобіографія” (1999 р.): “Зла воля — причина злих діянь, але ніщо не може слугувати причиною злої волі” (тобто її виправданям – О.П.) [16].

Сталін як продукт Російської імперії. На наш погляд, Сталін не відчував себе вільним дитям гір, зростав на окраїні Російської імперії, в маргінальному середовищі та був не позбавлений колоніальних комплексів, які з часом переродилися у комплекси зверхності, ба більше – манію величі. Так само згодом, вже у радянські часи, ніколи не відчував у собі

національного початку, інтернаціонально налаштовані струни його душі репрезентують його як дитя (і водночас творця) вже радянської імперії.

М. Горький пояснював жорстокість російської революції тим, що недавній раб (збірне поняття народних мас) став найрозбещенішим деспотом, як тільки отримав можливість бути владикою свого ближнього. Нам залишилося у спадок одне із найстрашніших наслідків червоного терору – люмпенство – люди, позбавлені реальних прав, приватної власності, релігійної віри, які здатні тільки на критиканство, які забули, що, крім прав у демократичному суспільстві, у них є ще і обов'язки. Виходячи із світового досвіду, усі революційні рухи, в основі яких були тоталітарні прагнення, по суті носили антисоціальний і антирелігійний характер та робили ставку на декласовані елементи без віри у Бога. В цьому сенсі уявляються важливими думки Й. Баберовськи: «Революція дала можливість низам суспільства переміститися із гетто у міські центри, опанувати публічний простір міста і нав'язати «суспільству» власні життєві правила. Революція передала право на виключність народу. Соціальна еліта сприймала усе те, що відбувається, як порушення норм права, для низів же суспільства право тільки зараз і з'явилося». Даний дослідник задається питанням, чому в хаосі після Першої світової війни тільки більшовикам – цим сектантам із екстремістськими поглядами, що об'єдналися у союз заколотників, - вдалося захопити владу та закріпити її за собою? Бо вони, на відміну від інших партій і груп, насилля зробили нормою права [15, с. 29–30]. Відносно Сталіна, «як своєрідна темна шкапинка він вискочив на цю вершину по спинах партолігархів старої генерації, котрі аж ніяк не вбачали в цьому небагатослівному зі східними рисами обличчя й дикунським недорікуватим акцентом грузинського «кінто» рівного собі конкурента, і віддали йому цілком усю партійну владу...» [7, с. 111].

У більшовицькому лексиконі взагалі був відсутній термін “право” як такий. Існувала лише «революційна доцільність». Порушення правових зв'язків у суспільному, громадському і політичному житті фактично

переросло в антиюридичний стан. У політиці такий стан речей призводить не тільки до авантюризму, але й спричинює репресії і терор, що є обов'язковими аспектами формування суспільства безправ'я [8, с. 382–385]. Так стала формуватися радянська цивілізація ненависті і ворожнечі (за Баберовски) на 1/6 території суходолу Землі.

В одному із найперших вітчизняних досліджень про сталінізм, Г. Касьянов та В. Даниленко одразу зробили важливий акцент на тому, що сталінізм був відголоском практики своєрідного розвитку і великодержавних традицій Російської імперії [18, с. 8]. «Напевне було щось в традиціях Великої Росії, що живило більшовизм в більшій мірі, ніж решта ґрунту імперії: кріпосне право, сільська община, самодержавство»; «...імперська свідомість підпитувалась не стільки інтересами держави, - а ще менше народу, скільки жадобою влади: пафосом нерівності, радістю приниження, насильства над слабким. Цей язичницький комплекс для Росії ХІХ ст. означав кричуще протиріччя між політикою держави і заповідями її духовних вождів. Російська література була совістю світу, а держава опудалом для волі народів» [20, с. 322].

З іншого боку, загалом російський екстравертивний психотип завжди виявляв схильність до продукування тоталітарно-уніфікованого світогляду, що виростав із язичницького синкретизму. Напів'язичницька-напівхристиянська психокультура Росії носила у собі і візантійський архетип тотожності істини і влади: тоталітарно-бюрократична влада, апологізуючи себе як носія істини, вела справжню війну з альтернативними носіями. Комуністичний світогляд з його запереченням індивідуальності імпував душі росіянина. Німецький філософ Г. Кайзерлінг якраз у часи існування сталінізму зазначав, що усі російські революціонери від декабристів до більшовиків застосовували насильство проти насильства, міркуючи, що благодать прийде шляхом насильства. «Російське спасіння світу є новим набігом татар... Тут знову Азія стоїть проти Європи» – пророче зазначав він [19, с. 196–274, 282, 284, 291]. Тому мав рацію Й. Баберовски, коли

стверджував, що сталінізм був вкорінений у минулому більше, чим нам може здаватися.

Створювана Сталіним нездорова атмосфера насильницької боротьби із уявними ворогами ще більше загострила такі його риси як підозрілість, скритність, образливість, мстивість і повернулась до свого творця бумерангом у гіпертрофованому вигляді – у вигляді параної, бо людина – бранець власних фобій. Якраз масові вбивства стали найбільш приголомшливим аспектом психопатії тоталітарної політики Сталіна. За Е. Канетті, існує взаємозв'язок «влада-параноя», який вбачає у параноїку точну копію володаря, хіба що параноїк протистоїть вже усьому людству, а тому відсутність успіху на міжнародній арені його мало хвилює. Виходячи із усього вищезазначеного, важко не погодитися із висловом А. Авторханова, що Сталін – чудовисько, яке переважило Левіафан (ворожа Богу істота, яка була втіленням хаосу). «Так ото родить добрі плоди кожне дерево добре, а дерево зле плоди родить лихі» (Матвія 7:17).

Насамкінець хотілося би навести образ імперії Сталіна, який подав І. Буніч у 1992 році: конаючу Російську імперію Сталін добив і перетворив у «труп» (СРСР), яким можна керувати, у «труп», скутий дугами безперервного терору і гальванізуючий за допомогою набору марксистських заклять, що вимовляються цілодобово від народження до смерті кожним індивідумом, якому з якихось причин вдалося уникнути винищення. Енергію керованого «трупу» можна було використовувати як завгодно: на поворот рік проти течії, на електрифікацію країни, на завоювання світу тощо [21, с. 105]. Хто виконував усі ці грандіозні завдання в оновленій типовій східній деспотії, забезпечуючи країну усіма необхідними видами сировини, включаючи навіть золото? Це чотири армії: селян, ув'язнених, «ільних робітників» і армія як така – усі раби приблизно одного рівня [21, с. 146–147]. «В цьому сенсі сталінізм уявляв собою різновид внутрішнього колоніалізму, який експлуатував підданих країни заради досягнення найвищих цілей» [15, с. 122]. Великий людиноненависницький експеримент, ленінсько-

сталінська «селекція» людей радянського типу відкинули радянську країну у своєму розвитку назад на ціле століття.

Подібна державна машина не могла існувати довго, її життя (штучне та безумне) стало красномовним уроком того, до чого призводить аморальність, безвідповідальність, вседозволеність, культ сили, а також пересторогою усім тим, хто бажає знову оживити імперію та повторити цей апокаліптичний сценарій.

Таким чином радянський терор об'єктивно виходив із комуністичної ідеології та практики та суб'єктивно – із світогляду радянських керманців – В. Леніна і Й. Сталіна – самовдоволених, безкарних, не переобтяжених моральними тягарями, хоч вони і претендували на роль «апостолів-месій». Головними рисами їх тоталітарного психотипу виступали культивування грубої сили, макіавеллізм, догматичне мислення, здійснення державного терору. Водночас радянський тоталітарний психотип виростав і формувався із російського імперського ґрунту традицій.

Список використаних джерел та літератури

1. Маркус В. і Р. М. Терор / В. Маркус, М. Р. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. 8. / Гол. ред. В. Кубійович. – Вид-во «Молоде життя», 1976., Репринт. вид. Львів, 2000. – 3199 с.
2. Винниченко І. І. Україна 1920 – 1980-х: депортації, заслання, вислання / І. І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – 126 с.
3. Наймарк Н. Н. Геноциди Сталіна / Н. Н. Наймарк / Пер. з англ. В. Старка. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 135 с.
4. Карлтон Д. Тероризм / Д. Карлтон // Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.
5. Останні таємниці більшовицького вождя. Інтерв'ю з Д. Волкогоновим // Україна. Європа. Світ. – 1995. – 12-19 липня.
6. Конквест Р. Большой террор. Книга I, II. [Електронний ресурс] / Р. Конквест. – Режим доступу:

<http://www.ereading.club/book.php?book=125876>; <http://www.ereading.club/book.php?book=128530>; Черная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.ereading.club/book.php?book=1013349>.

7. Трубайчук А. Ф. Брудершафт двох диктаторів / А. Ф. Трубайчук. – К. Асоціація істориків «Істина», 1993. – 336 с.

8. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико – правовий аналіз / І. Г. Білас: У 2 кн. Кн.1. – К: Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.

9. Поликарпов В. Чудовищный «урожай» / В. Поликарпов // Вечерние вести. – 2001. – 20 ноября.

10. «Засвіти свічку» – буклет Українського ін-ту національної пам'яті. – 2007 – 24 листопада; Петасюк І. Голодомор 1932-1933 років в країні мовою документів (типологія, методика підрахунків жертв) / І. Петасюк // Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., м. Київ, 21-22 березня 2013 р., НАУ – К.: НАУ, 2013. – 174 с.

11. Сталін Й. Питання ленінізму / Й. Сталін. – Видання одинадцяте. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 516 с.

12. Улянич В. Терор голодом і повстанська боротьба проти геноциду українців у 1921 – 1933 роках / В. Улянич. – К.: МАУП, 2004. – 84 с.

13. Хомізури Г. П. Ленін про терор (цитати без коментарів) [Електронний ресурс] / Г. П. Хомізури. – Режим доступа: <http://scisne.net/a-1487>.

14. Шаповал Ю. І. Україна 20 – 50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю. І. Шаповал. – К.: Наукова думка, 1993. – 349 с.

15. Баберовски Й. Красный террор: История сталинизма / Й. Баберовски / Пер. с нем. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2007. – 278 с.

16. Лури Р. Сталин. Автобиография / Р. Лури. – М.: ИП Богат, 2007. – 304 с.

17. Верт Н. История советского государства. 1900 – 1991 / Н. Верт / Пер. с фр.

– М.: Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. – 480 с.

18. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20 – 30 роки) / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К.: Наук. думка, 1991. – 96 с.

19. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. Донченко, Ю. Романенко: Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

20. Темко Г. Д. Третій Рим: імперія проти України. Історико-політичний нарис / Г. Д. Темко. – К.: Міжн. агенція «ВеeZone», 2004. – 352 с.

21. Бунич И. Л. Золото партии: Историческая хроника / И. Л. Бунич. – СПб.: Фирма «Шанс», 1992. – 320 с.

THE PROBLEM OF TERROR IN THE CONTEXT OF PALPITANT ACCENTS OF MODERN CIVILIZATION DEVELOPMENT

Abstract. This article examines the theory of the problem of terror; sources and consequences of The Great Purge. A special attention is given to historical and psychological features of the main ideologists and those who were involved in terror. Author makes urgent conclusions.

Keywords: The Great Terror, mass terror, national terror, repressions, bolshevism, responsibility, totalitarian psychotype.

ПРОБЛЕМА ТЕРРОРА В КОНТЕКСТЕ АКТУАЛЬНЫХ АКЦЕНТОВ СОВРЕМЕННОГО ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье рассматривается теоретический фундамент проблемы террора; источники и последствия советского террора. Особенное внимание уделено историко-психологическим чертам главных идеологов и практиков террора, выносятся уроки для современности.

Ключевые слова: советский террор, массовый террор, государственный террор, большевизм, ответственность, тоталитарный психотип.

МОДЕЛЬ БАГАТОПОЛЯРНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: СТАБІЛЬНІСТЬ І КОНФЛІКТОГЕННІСТЬ

Анотація. У статті досліджується теоретична модель багатополлярної системи міжнародних відносин. Інтерес до цієї тематики обумовлений потребами української політичної науки та вітчизняної дипломатії у схемах розуміння та механізмах адаптації до вимог сучасної системи міжнародних відносин. Стаття має на меті визначити чинники стабільності та конфліктогенності багатополлярної моделі системи міжнародних відносин. Розглянуто базові підходи до конструювання мультиполлярної моделі, визначено основні чинники її стабільності та конфліктогенності, зроблено наголос на взаємодетермінованості світової політики і знань про неї. Констатуємо наявність протилежних точок зору провідних науковців-теоретиків з приводу стабільності та конфліктогенності однополлярної, біполлярної та мультиполлярної систем, автор доходить висновку, що ці показники є важливими параметрами реальної історичної системи міжнародних відносин, а не її абстрактної моделі. Стверджується, що дослідники, які наголошували на більшій стабільності багатополлярної системи, свої теоретичні аргументи добирали під безпосереднім впливом гострого біполярного протистояння часів «холодної війни» від середини 40-х до середини 60-х років ХХ століття (Берлінська криза, Корейська війна, Карибська криза), протиставляючи «ядерному безумству» стримування ідеалізовану картину європейського «концерту націй» першої половини ХІХ століття. Натомість співробітництво Сходу і Заходу у період брежнєвської «розрядки» і

горбачовського «нового мислення» дало серйозні аргументи для сприйняття і оцінки політологами біполярної системи як стабільної і неконфліктогенної. Відповідно, кількість полюсів теоретичної моделі міжнародної системи говорить про її стабільність не більше, ніж форма бокалу про якість налитого вина.

Ключові слова: *модель, міжнародні відносини, полюс, багатополярна система, стабільність.*

Дослідження всього комплексу питань, пов'язаних із становленням сучасної багатополісної системи міжнародних відносин, вирізняється актуальністю як в теоретичному, так і в практичному плані. Потреби української політичної науки та вітчизняної дипломатії у схемах розуміння та механізмах адаптації до вимог сучасної системи міжнародних відносин вимагають осмислення її історичної еволюції та моделювання найбільш вірогідних сценаріїв розвитку у майбутньому.

Стаття має на меті визначити чинники стабільності та конфліктогенності багатополісної моделі системи міжнародних відносин.

Як справедливо зазначає американський філософ М. Вартофський, термін «модель» використовується для визначення надзвичайно широкого класу явищ, проте для науки найважливішим є тлумачення моделі як теоретичної схеми для пояснення певного явища або процесу: «Модель – це когнітивний артефакт... конструкція, в якій ми позиціонуємо символи нашого досвіду або мислення таким чином, що в результаті отримуємо систематизовану репрезентацію цього досвіду або мислення як засіб їх розуміння або пояснення іншим» [17, с. 11]. Розглядаючи модель як інструмент наукового пізнання, М. Вартофський наголошував, що вона знаходиться «поміж істинами когнітивного світу та реальними об'єктами і процесами» [17, с. 29], оскільки в цій абстрактній репрезентації певного об'єкту чи процесу неминуче «проявляються лише деякі якості

модельованого об'єкту, а саме ті, що відповідають потребам та інтересам у використанні цієї моделі» [17, с. 31].

У цьому сенсі модель постає аналогом «ідеального типу» М. Вебера – спрощеного й ідеалізованого уявлення певних соціальних дій, інститутів, історико-культурних феноменів та економічних відносин [15], що конструюється задля систематизації та кращого розуміння досліджуваного матеріалу. Відповідно, розробляючи модель (ідеальний тип) як універсальну схему для здійснення «духовного панування» над хаотичним масивом емпіричних даних і орієнтації у складній системі світової політики, слід враховувати методологічне застереження М. Вебера, що чим більш однозначно сконструйована певна модель (ідеальний тип), тим далі вона відстоїть від суспільної реальності.

У залежності від кількості існуючих полюсів міжнародної могутності, зазвичай вирізняють три різних моделі системи міжнародних відносин: однополярну, біполярну або мультиполярну.

У будь-якій з цих систем статус полюсу забезпечується політичному актору на основі суттєвої переваги над іншими центрами сили за наступними показниками:

- 1) військова сила;
- 2) економічна могутність;
- 3) внутрішньополітична стабільність;
- 4) науково-технічний потенціал;
- 5) демографічна потужність;
- 6) якість державного управління;

7) ідеологічний вплив – «м'яка сила», тобто здатність корегувати поведінку інших учасників міжнародних відносин в бажаному напрямі ціннісно-пропагандистськими методами, не вдаючись до загроз чи застосування брутальної сили чи економічного тиску.

Необхідно підкреслити, що за різних історичних епох ієрархія цих чинників змінювалася. Так, Р. Кеохейн і Дж. Най слушно зауважили

девальвацію військової компоненти національної могутності у 70-80 х роках ХХ століття [8], а вже на початку нового тисячоліття стає очевидною тенденція до структурної мілітаризації усієї системи міжнародних відносин.

Однополярність передбачає домінування однієї держави на міжнародній арені у військово-політичній, економічній та культурній сферах, причому переважна більшість теоретиків робить наголос на владно-силовому потенціалі єдиного гегемону. Наприклад, К. Лейн визначає однополюсну систему «як систему, в якій геополітично переважає одна держава, оскільки має можливості, щоб запобігти формуванню спрямованої проти неї переважаючої або врівноважуючої коаліції» [10, с. 5]. Особливо слід відзначити відмінність однополярного світу від глобальної імперії, оскільки перший передбачає існування багатьох формально незалежних держав, в той час як остання намагається поглинути їх [4, с. 190].

Історичними прикладами уніполярної міжнародної (регіональної) системи можуть слугувати Ассирійська, Перська, Македонська, Римська імперії періоду їх розквіту. Переважна більшість західних політологів також визначає сучасну міжнародну систему як однополюсну. Провісником і, водночас, відданим пропагандистом однополярного світу став відомий американський дослідник Ч. Краутхамер [9], який ще в 1990 році заявив про «однополярний момент» міжнародної політики.

Під «біполярністю» слід розуміти таку структуру системи міжнародних відносин, для якої є характерним значний відрив двох членів міжнародної спільноти від решти країн за сукупними показниками могутності – наддержавність. Останній раз в історії міжнародних відносин така конфігурація мала місце в другій половині ХХ ст. і проіснувала майже півстоліття, проте суперництво Афін і Спарти, пізньої Римської імперії із Сасанідським Іраном можуть також слугувати прикладами біполярності.

Нарешті, під «багатополярністю» слід розуміти таку структуру системи міжнародних відносин, для якої притаманне існування кількох (стабільна багатополярність потребує мінімум п'яти) полюсів міжнародної сили, що

мають приблизно однакові показники могутності. Класичний приклад багатополярної системи – європейський «баланс сил» XVIII–XIX століть.

В англійській мові термін багатополярний (multipolar) вперше з'явився в середині XIX століття. Цей прикметник, складений зі слів «multi» та «polar» спочатку застосовувався в анатомії по відношенню до клітин та нервових центрів, означаючи «такий, що має багато полюсів», «відноситься до багатьох полюсів» або «такий, в якому відбуваються чимало процесів». Наприкінці XIX століття його стали застосовувати в електротехніці («такий, що має більше ніж одну пару магнітних полюсів в системі магнітних полів») та цитології («має більше двох полюсів»).

У політичні публіцистиці і політології терміни «багатополярний» і «багатополярність» почали застосовуватися в 60 – х роках XX століття, коли очевидні успіхи у відродженні економічного потенціалу Західної Німеччини та Японії, незалежна політика Китаю та Франції змусили журналістів і науковців констатувати, що від біполярної міжнародної системи 50-х років світ поступово еволюціонує до багатополярної моделі [2, с. 406].

Наприкінці 60-х років американський держсекретар Г. Кіссінджер запропонував концепцію «багатополярного» або «плюралістичного» світу, в якому основні держави мали конкурувати і співробітничати водночас. Втративши, значною мірою, після провалу в'єтнамської авантюри великодержавні ілюзії та месіанські устремління, президент США Р. Ніксон у виступі перед редакторами провідних засобів масової інформації в Канзас-Сіті 6 липня 1971 року провіщав мультиполярне майбутнє: «У світі, в якому ми вже скоро будемо жити, Сполучені Штати не зможуть відігравати роль гегемона, і це непогано. Більше того, цей процес можна вважати конструктивним... Нині чотири країни можуть стати великими економічними державами і кинути виклик США на усіх фронтах... Через п'ять, десять, можливо п'ятнадцять років, але в будь-якому разі за життя нашого покоління на зміну американському домінуванню прийде багатополярний світ, в якому провідними державами стануть США, СРСР,

Західна Європа, Японія і Китай». Дещо пізніше в інтерв'ю журналу «Тайм» він знову підтвердив свою думку: «Я вважаю, що наш світ стане краще і безпечніше, якщо сильні та здорові Сполучені Штати, Радянський Союз, Європа, Японія і Китай будуть врівноважувати одне одного» [13]. Особливої популярності твердження про неминучість формування багатополлярної системи міжнародних відносин після розпаду СРСР набуло серед російських дослідників, які ще з середини 1990-х років намагаються видати бажане за дійсне і ствердити Росію в якості одного з основних «поліусів» нового світу [19].

З численних моделей багатополлярної системи міжнародних відносин найбільш детально розробленою видається теоретична схема відомого американського політолога Мортона Каплана. Один з піонерів застосування системного підходу до осягнення міжнародних відносин здійснив амбіційну спробу розглянути цей різновид суспільного буття як окрему цілісну систему, виокремивши «шість певних міжнародних систем, або, якщо більш точно, шість станів рівноваги однієї ультрастабільної міжнародної системи»:

- 1) система «балансу сил»;
- 2) гнучка біполярна система;
- 3) жорстка біполярна система;
- 4) універсальна система;
- 5) ієрархічна система в чітко визначених і опосередкованих формах;
- 6) система одиничного вето [6, с. 34].

При цьому М. Каплан особливо наголошував, що представлені ним міжнародні системи є евристичними моделями, і лише перші дві мали відповідний історичний прототип.

Найбільш докладно в своїх працях він розглядає саме багатополлярну систему, яку він називає системою «балансу сил», історичним підґрунтям якої стали міжнародні відносини в Європі XVIII–XIX століть (сам М. Каплан відверто визнавав, що за великим рахунком будь-яка міжнародна система є системою балансу сил, і мова йде лише про конфігурацію цього балансу,

проте на момент виходу його класичної праці «Системна і процес в міжнародній політиці» (1957 р.) термін багатополярний ще не застосовувався в суспільно-гуманітарних дисциплінах).

На його думку, системі «балансу сил» притаманні наступні основні особливості:

1. Учасники цієї системи – виключно національні держави, тому в системі не існує рольової диференціації.

2. Основні держави системи більше прагнуть досягти максимальної безпеки і зберегти незалежність, ніж здобути гегемонію, ризикуючи при цьому політичною ліквідацією в якості одного з основних учасників міжнародних відносин.

3. Відсутня ядерна зброя.

4. Відбувається стохастичне і непередбачуване збільшення продуктивності, що може призвести до втрати стійкості системи. Кожен учасник прагне забезпечити собі резерв безпеки понад свою частку в загальному бойовому потенціалі системи.

5. У системі мають діяти як мінімум п'ять основних учасників.

6. Кожна держава, включаючи й ті, що мають статус «великої держави», потребує союзників для досягнення своїх цілей. Тому країни намагаються підтримувати існування потенційних партнерів по коаліціям [5, с. 209–214].

Ці характеристики зумовлюють наступні правила поведінки провідних акторів системи: діяти так, щоб збільшити свої можливості, але краще шляхом дипломатичних переговорів, ніж війною; краще воювати, ніж втратити можливість розширити свої можливості; краще припинити війну, ніж повністю знищити одного з основних національних акторів; діяти проти будь-якого союзу або одиничного актора, який прагне домінування по відношенню до системи; обмежувати активність акторів, які підтримують наднаціональні організаційні принципи; дозволяти тим основним національним акторам, які зазнали поразки і були обмежені в своїх діях, знову долучатися до системи в якості рівних партнерів, або ж сприяти

входженню другорядних акторів в категорію основних національних акторів; розглядати всіх основних акторів як прийнятних партнерів для взаємодії. В цій системі коаліції укладаються на основі конкретних інтересів і мають тимчасовий характер, оскільки тривала коаліція могла б підірвати характер системи «балансу сил». У війнах держави переслідують обмежені цілі і дотримуються правил ведення війни, а також доктрини невторчання [6, с. 35–36].

За М. Капланом, інша модель – гнучкої біполярної системи – складається з двох ворожих блоків. Кожен з них знаходиться під керівництвом провідної держави – лідера. Відбувається диференціація ролей в системі. Окрім блоків і членів блоку система включає держави, що не приєдналися до блоків, а також міжнародні організації, як ООН. Враховується також фактор ядерної зброї.

Основні правила гнучкої біполярної системи наступні: блоки прагнуть змінити співвідношення бойових потенціалів на свою користь; блоки готові піти на певний ризик, щоб ліквідувати ворожий блок; блоки готові швидше вступити в ядерний конфлікт, ніж дозволити супернику зайняти панівне положення; блоки прагнуть підпорядковувати цілі «універсального» діючого актора цілям власного блоку, але домагатись підпорядкування цілей ворожого блоку цілям «універсального» актора; актори, що не входять до складу блоків, схильні здійснювати загальну підтримку «універсальному» актору; актори що не входять до складу блоків, схильні діяти на користь зменшення небезпеки військового зіткнення між блоками; дійові особи, поза блоками схильні займати нейтральні позиції по відношенню до блоків, за виключенням тих випадків, коли зачіпають цілі «універсального» актора; блоки мають тенденцію до розширення, але водночас проявляють терпимість по відношенню до статусу держав, що не приєдналися.

Коаліції укладаються надовго, вони ґрунтуються на постійних незмінних інтересах і включають в себе ідеологічні компоненти. Війни мають тенденцію до перетворення на тотальну, і лише страх перед глобальною

ядерною війною пом'якшує збройні конфлікти. Універсальний актор підтримує миротворчу і посередницьку діяльність. Блок підтримує провідного учасника навіть з тих питань, по яким відсутня загальна згода. В цій системі втрачають силу ті стримуючі моменти щодо втручання у внутрішні справи учасників, які були в системі «балансу сил». Біполярний характер системи створює тенденцію до концентрації суперництва між блоками і застосуванню сили, коли один з блоків має відчутну перевагу [6, с. 46–51].

Визнаючи новаторський (для свого часу) характер дослідження М. Каплана, слід, разом із тим, зазначити умоглядний характер його теоретичних побудов. Класик модерністського напрямку, з одного боку, ігнорує суспільно-політичний та соціально-економічний зміст історичних процесів, стверджуючи незалежність від часу «єдиної ультрастабільної системи», а з іншого – конструює абстрактні положення системних правил на основі конкретних міжнародних систем (європейська система «балансу сил» XVIII – XIX століть та радянсько-американського протистояння 40-х – 50-х років XX століття). Вельми показово, що спробувавши докласти системні правила «балансу сил» до міжнародної системи періоду «воюючих царств» в Китаї, М. Каплан заявив про аномальну поведінку провідних акторів, які керувались, радше, логікою біполярної, а не багатополусної системи, визнавши необхідність ревізії власної теорії та розробки нових положень [6, с. 2–3].

Що стосується стабільності різних моделей міжнародних відносин, то тут можна лише констатувати відсутність консенсусу серед західних теоретиків, причому їх позиція з цього питання жодним чином не залежить від наукового напрямку, який вони представляють. Так, класики школи «політичного реалізму» Е. Карр [1] та Г. Моргентау [11] розглядали багатополусну систему як значно більш стабільну, ніж біполярна, оскільки за умов мультиполярності великі держави можуть зміцнювати свої позиції шляхом укладання альянсів та ведення дрібних війн, не кидаючи при цьому

прямий виклик іншим провідним державам. Цю ж точку зору поділяли такі відомі представники модернізму, як М. Каплан [7], Д. Сінгер і К. Дойч [2]. На їх думку, учасники багатополюсної системи більше орієнтовані на співробітництво і не сприймають інші держави як однозначне джерело загрози, в той час як за умов біполярності ворожі блоки сфокусовані на протистоянні. В той же час заснована на протилежності інтересів сторін, двополюсна система містить у собі нездоланний антагонізм, перетворюючи міжнародні відносини на «гру з нульовою сумою» та загрожуючи переростанням дрібних конфліктів у тотальну війну.

Натомість К. Уолтс, розглядаючи стан міжнародної системи як похідне від розподілу сил всередині неї, найбільш стабільною вважав саме біполярну структуру, коли держави-лідери, що володіють приблизно рівною силою, змушені проводити політику взаємного стримування. Згідно його концепції, багатополлярний світ значно більш небезпечний і містить у собі загрозу численних війн, оскільки помилкові розрахунки багатьох альянсів і держав збільшуються в геометричній прогресії. Ну а однополлярність, на думку Уолтса, неминуче призводить до анархії, адже жодна наддержава не спроможна контролювати глобальне гетерогенне міжнародне середовище [14, с. 887].

З іншого боку, в сучасній американській політичній публіцистиці не бракує апологій американської гегемонії, автори яких (Ч. Краутхамер [9], У. Крістал, Р. Каган [12], Т. Медден [18]) яскравими барвами розмальовують благо Pax Americana для усього людства і стверджують повну пацифікацію міжнародних відносин за умов «unipolarity».

Більш зважено «стабільність однополярного світу» спробував обґрунтувати У. Волфорт в одноіменній статті. Розвиваючи теорію гегемоністської стабільності Р. Гілпіна [3], він заявив, що для збереження миру один владно-силовий полюс підходить найкраще, оскільки мінімізує змагання за безпеку і престиж між великими державами [16, с. 23], причому чим більш могутнім є гегемон, тим більше шансів на збереження миру.

Таким чином, констатуючи протилежні точки зору провідних теоретиків, можна дійти висновку, що стабільність і конфліктогенність є важливими параметрами реальної історичної системи міжнародних відносин, а не її абстрактної моделі. Фактично, переважна більшість дослідників, які наголошували на більшій стабільності багатополлярної системи, свої теоретичні аргументи добирали під безпосереднім впливом гострого біполярного протистояння часів «холодної війни» від середини 40-х до середини 60-х років ХХ століття (Берлінська криза, Корейська війна, Карибська криза), протиставляючи «ядерному безумству» стримування ідеалізовану картину європейського «концерту націй» першої половини ХІХ століття. Натомість співробітництво Сходу і Заходу у період брежневської «розрядки» і горбачовського «нового мислення» дало серйозні аргументи для сприйняття і оцінки політологами біполярної системи як стабільної і неконфліктогенної. Відповідно, кількість полюсів теоретичної моделі міжнародної системи говорить про її стабільність не більше, ніж форма бокалу про якість налитого вина.

Аналізуючи сучасну міжнародну систему можна констатувати, що як і кожна реально існуюча глобальна суспільна структура вона постає унікальною в своїй історичній неповторності та вельми традиційною з точки зору загальних принципів і закономірностей функціонування. Якщо попередні міжнародні системи (Вестфальська, Віденська, Версальсько-Вашингтонська та Ялтинсько-Потсдамська) утворювались і руйнувались в результаті великих спустошливих війн, то міжнародний порядок на початку ХХІ століття став логічним продовженням протистояння двох наддержав, яке лише умовно можна назвати війною («холодною війною»). Сформована після Другої світової війни біполярна система поступово еволюціонувала від «жорсткої біполярності» другої половини 40-х – 50-х рр. ХХ ст. до «м'якої біполярності» 70-х – 80-х років, аж поки не припинила існування в 1991 році внаслідок самоліквідації СРСР. Фактично, після того як зникло «тяжіння» одного з силових полюсів, вся міжнародна система остаточно

дестабілізувалася, тобто відбулася глибока, але хаотична реструктуризація світової політики. Відповідно, міжнародна спільнота нині перебуває у стані транзиту, адже навіть сама назва – «постбіполярна міжнародна система» – вказує лише на історію її походження, а не на якусь особливу специфіку. Формування і становлення нового міжнародного порядку відбувається у нас на очах, тож поки що доволі важко однозначно визначити стійкі тренди світового розвитку. Сучасні міжнародні відносини характеризуються низкою суперечливих процесів з безпрецедентною динамікою, причому постійно з'являються і проявляють себе нові фактори невизначеності.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що еволюція теоретичної рефлексії міжнародних відносин перш за все була детермінована історично, формуючись під безпосереднім впливом найважливіших подій на міжнародній арені, традицій зовнішньої політики і основних тенденцій внутрішньополітичного розвитку. Йдеться не лише про взаємодетермінованість світової політики і знань про неї, коли теоретичні уявлення про міжнародні відносини являли собою своєрідне відображення їх стану і структури, а з іншого боку – чимало підсфер цих відносин поставали втіленням ідей і концепцій на практиці, але й про синхронізовану динаміку еволюції теорії міжнародних відносин і самих міжнародних відносин, коли наукові уявлення розвивалися відповідно до реальних міжнародних змін, створюючи дві паралельні динаміки – інтелектуальну та емпіричну.

Список використаних джерел та літератури

1. Carr E. The Twenty Years' Crisis: An Introduction to the Study of International Relations / E. H. Carr. – N. Y.: Palgrave, 2001. – 244 p.
2. Deutsch K. Multipolar Power Systems and International Stability. / K. W. Deutsch, J. D. Singer // World Politics. – 1964. – Vol. 16. – №. 3. – P. 390–406.
3. Gilpin R. War and Change in World Politics / R. Gilpin. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 272 p.

4. Jervis R. Unipolarity: A Structural Perspective / R. Jervis // *World Politics*. – 2009. – Vol. 61. – № 1. – P. 188–231.
5. Kaplan M. *Macropolitics: Essays on the Philosophy & Science of Politics* / Morton A. – Kaplan Transaction Publishers, 1969. – 242 p.
6. Kaplan M. *System and process in international politics* / M. A. Kaplan. – ECPR Press, 2005. – 260 p.
7. Kaplan M. *The System Approach to International Politics* / M. Kaplan // *New Approaches to International Relations* / ed. by M. Kaplan. – N.Y.: Columbia University Press, 1968. – P. 381–404.
8. Keohane R. *Power and Interdependence* / R. O. Keohane, J. S. Nye. – N.Y.: Harper Collins Publ., Inc., 1989. – 315 p.
9. Krauthammer Ch. *The Unipolar Moment* / Ch. Krauthammer // *Foreign Affairs*. – 1990/91. – Vol. 70. – № 1 (America and the World 1990/1991). – P. 23–33.
10. Layne Ch. *The Unipolar Illusion. Why New Great Powers Will Rise* / Ch. Layne // *International Security*. – 1993. – Vol. 17. – № 4. – P. 5–6.
11. Morgenthau H. J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* / H. J. Morgenthau. – Fifth Edition, Revised. – N.Y.: Alfred A. Knopf, 1978. – 653 p.
12. *Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy* / ed. by Kristol W., Kagan R. – San Francisco: Encounter Books, 2000. – 392 p.
13. Switzer T. *The World Today, Foretold by Nixon* [Электронный ресурс] / Tom Switzer // *The New York Times* – July 5, 2011. – Режим доступа: http://www.nytimes.com/2011/07/06/opinion/06iht-edswitzer06.html?_r=0
14. Waltz K. *The Stability of a Bipolar World* / K. Waltz // *Daedalus*. – 1964. – Vol. 93. – № 3. – P. 881–909.
15. Weber M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*: [in 2 vol.]: [transl.] / M. Weber; ed. by Guenther Roth and Claus Wittich. – Berkeley; London; Los Angeles: Univ. of California Press Ltd., 1978. – Vol. 2. – 828 p.
16. Wohlforth W. *The Stability of a Unipolar World* / W. Wohlforth // *International Security* – 1999. – Vol. 24. – № 1. – P. 5–41.

17. Вартофский М. Модели: репрезентация и научное понимание / М. В. Вартофский; пер. с англ. – М.: «Прогресс», 1988. – 507 с.
18. Мэдден Т. Империя доверия. Как Рим строил Новый Мир, как Америка строит Новый Мир / Т. Мэдден; пер. с англ. А. Гиршгорн. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – 451 с.
19. Отношения Россия – США после «перезагрузки»: на пути к новой повестке дня. Взгляд из России // Аналитический доклад российской группы международного дискуссионного клуба «Валдай» – М., 2011. – 48 с.

MULTIPOLAR MODEL OF INTERNATIONAL SYSTEM: STABILITY AND CONFLICT

***Abstract.** It is researched a theoretical model of a multipolar system of international relations at the article. Interest to this themes is caused by needs of Ukrainian political science and diplomacy in schemes of understanding and mechanisms of an adaptation to demands of the modern system of international relations. The aim of the article is to determine factors of a stability and conflicts of a multipolar model of a system of international relations. It is studied basic approaches of designing multipolar model, defined the main factors of its stability and conflicts, highlighted an interdependence of the world politics and knowledge about it. Because of an availability of opposing viewpoints from leading scholars about the stability and conflicts in unipolar, bipolar and multipolar systems, the author concludes that these indicators are important parameters of the real historical system of international relations, but not its abstract model. It is alleged that researchers, which emphasized at more stability of a multipolar system, their theoretical arguments had selected under the direct influence of acute bipolar confrontation during the "Cold War" from the mid-40s to mid-60s of the twentieth century (the Berlin Crisis, the Korean War, the Caribbean Crisis), opposing the "nuclear madness" of a constraint an idealized picture of European "concert of nations" at the first half of the nineteenth century. Instead, cooperation between East and West during the Brezhnev's «discharging» and Gorbachev's «new*

thinking» gave serious reasons for a perception and appraisal by politologists of a bipolar system as stable and without conflicts. Accordingly, the number of poles of a theoretical model of the international system says about its stability not more than a form a glass about a quality of a poured wine.

Key words: *model, international relation, pole, multipolar system, stability.*

МОДЕЛЬ МУЛЬТИПОЛЯРНОЙ СИСТЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ: СТАБИЛЬНОСТЬ И КОНФЛИКТОГЕННОСТЬ

Аннотация. В статье исследуется теоретическая модель многополярной системы международных отношений. Рассмотрены базовые подходы к конструированию мультиполярной модели, определены основные факторы её стабильности и конфликтности, акцентировано внимание на взаимодействии мировой политики и знаний про неё.

Ключевые слова: *модель, международные отношения, многополярная система, стабильность.*

ПОЛІТИКА США У ПИТАННЯХ КОНТРОЛЮ ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу зовнішньополітичної стратегії США у питаннях контролю транспортних коридорів. Звертається увага на пріоритетність ідеї відродження «Великого шовкового шляху» та формування регіональних транспортних коридорів, що сприятиме зростанню національних економік, стабілізації політичної ситуації, покращенню інвестиційної атмосфери, інтеграції країн до світових економічних і політичних систем.

Ключові слова: США, Україна, торговельний шлях, економіка, зовнішня політика.

Глобалізаційні процеси кардинальним чином змінюють форми та пріоритети зовнішньої політики держав, особливо світових лідерів. Науково-технічний розвиток виступає в даному аспекті головним фактором трансформації. Сьогодні вже не важливо мати великі підприємства – необхідний товар можна замовити, сировину – купити, робочі ресурси – винайняти. У таких умовах володіння передовими технологіями, мобільність організації, транзитні можливості стають основними критеріями оцінки потенціалу. Серед усього цього особливого значення набуває транзитний потенціал. В умовах, коли виробничо-ресурсна база країн світу зрівнюється, важливим стає не виготовити товар, а швидко та недорого його доставити. У світі вже відбувся розподіл праці, сформувалися виробничі центри, визначилися країни-інвестори, бази сировини. Усе це виводить на перше місце фактор транзитних можливостей. Переміщення сировини та товарів має не лише важливе економічне значення, але й політичне. Транспортні

коридори сприяють зближенню країн-учасниць, формуванню на їх базі регіональних союзів. Саме через глобальність даного напрямку головними гравцями тут виступають світові лідери, провідне місце серед яких займає США.

Вивченню даного питання в науці приділяється значна увага. Серед останніх робіт увагу привертають дослідження О. Подберезкіної [8]. Вона зазначає важливу роль міжнародних транспортних коридорів у посиленні інтеграційних процесів у світі та підкреслює значний внесок у цю роботу США. Політику США щодо контролю транспортних коридорів у порівнянні з Російською Федерацією розглядає М. Чусодський [13]. Він зазначає складність існуючої ситуації та тенденцію до формування міждержавних блоків у цьому питанні. Погоджується з ним багато в чому і П. Заріфуллін [4]. Автор аналізує доктрини США та визначає головні цілі, що реалізуються на практиці. Детальному розгляду піддає заяви перших осіб США О. Джахонгир [3]. Дослідник аналізує готовність інших країн до співпраці з урядом Америки у рамках розвитку транспортних коридорів.

Питання контролю транспортних шляхів є пріоритетним напрямом зовнішньої політики США. Це зумовлено потребою в забезпеченні країни сировиною, організації поставок продукції, обміну технологіями. Враховуючи той факт, що сучасна світова економіка більшою частиною зав'язана на Євразійському континенті, ідея відродження «Великого шовкового шляху» (ВШШ) посіла в планах США провідне місце. Даний проект має значні перспективи. Його реалізація дає змогу з'єднати найбільші ринки континенту Євразія та його фінансово-ресурсні центри. Торгівля між Європою та Азією має давню історію і весь час була джерелом отримання значних прибутків. Переміщення товарів сприяло стабільному розвитку країн Азії, обміну науковими знаннями, культурним контактам. Як наслідок такої співпраці ми знаємо великі держави: Візантія, Османська імперія. Проте розвиток мореплавства суттєво змінив ситуацію. Переміщення усіх торгових шляхів на море позбавив континентальні країни додаткового прибутку та

привабливості, що призводило до їх поступового занепаду. В історії почався період морських імперій. До сьогодні морські перевезення залишаються домінуючими. На них припадає більша частина світового товаропотоку. Однак, останнім часом ситуація почала змінюватися. Причиною цього є потреба в сировинних ресурсах та розширення товарообміну.

Враховуючи низький рівень активності у розвитку світової економіки країн Центральної Азії, питання побудови нової транспортної артерії, яка дала б їм доступ до світових ринків, набуло значної ваги. Один з варіантів цього – відродження «Великого шовкового шляху». Перспективність даного проекту значна. За даними економістів, товаропотік між Європою та Азією перевищує \$2 трлн. на рік, а частка транспортних видатків становить \$200 млрд. Це суттєві кошти, отримати які були б раді багато країн. Окрім того, даний проект має значні політичні дивіденди. Він сприяє розвитку національних економік, перетворюючи ці території в зону стабільності, допомагає протистояти тероризму, допомагає формуванню рівних, демократичних відносин у світі.

Реалізація даної мети передбачала побудову нового міжнародного транспортного коридору Європа-Кавказ-Азія («ТРАСЕКА» – Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia). Ця ідея була вперше проголошена на конференції, яка пройшла у Брюсселі в травні 1993 р. У ній взяли участь міністри торгівлі і транспорту з восьми первинних країн, охоплених проектом ТРАСЕКА. На конференції було прийнято угоду впровадити програму Технічного Сприяння, що фінансувалася Європейським Союзом, для розвитку транспортного коридору за напрямком Захід-Схід з Європи, з перетином Чорного моря, через Кавказ і Каспійське море з виходом на Центральну Азію. Сам проект є Європейським, проте активно реалізується за підтримки США. Зацікавленість останньої полягає не лише в економічних, а й геополітичних дивідендах. Сильні країни, прагнучи взяти під контроль ці процеси, розробляють та впроваджують різні програми дій, складовою частиною яких є побудова нових транспортних коридорів.

На думку професора Фредеріка Стара, Директора Інституту Центральної Азії і Кавказу при університеті Джона Хопкінса: «Основна мета цього проекту полягає в сприянні трансформації Афганістану і всього регіону, ядром якого він є, в зону забезпечених, з точки зору безпеки, суверенних держав, що розділяють принципи життєздатної ринкової економіки, секулярних і відносно відкритих систем правління, що поважають громадянські права і підтримують позитивні стосунки із США». У своїй статті «Партнерство «Великої Центральної Азії» для Афганістану і його сусідів», він виклав геопросторову доктрину Великої Центральної Азії та роль реалізації ідеї відродження «Великого шовкового шляху» в цьому [1].

Зацікавленість США у реалізації власного проекту полягає в тому, що головні фінансові, товарні і інформаційні потоки в ХХІ ст. будуть зосереджені в трикутнику США-Європа-Азія. У зв'язку з цим найважливішим завданням для країн-учасниць ТРАСЕКА є реалізація геополітичних і економічних можливостей через розвиток транспортно-комунікаційних мереж. Українською важливою є й інша обставина: транспортні мережі ТРАСЕКА проходять по територіях країн, багатих корисними копалинами і запасами енергоресурсів, перспективними в плані їх освоєння. Інакше кажучи, ВШШ має два компоненти: Транспортний (ТРАСЕКА і Гвадар-Кушка) і енергетичний (NABUCCO і ТАПИ). Зважаючи на вигідність даного плану, влітку 1998-го року дванадцять країн Кавказу, Чорного моря і Середньої Азії, за підтримки США, досягли угоди щодо створення залізничного, морського, повітряного і автомобільного транспортного коридору з Китаю і Монголії в Європу, в обхід Росії.

Безпосередня реалізація цих планів припадає на початок ХХІ ст. Роль США у цьому продовжує лишатися головною. Однак тактика змінюється від побудови глобальної транспортної мережі до реалізації в першу чергу регіональних проектів. Створення локальних транспортних коридорів стає основним напрямом роботи. Так під час війни в Афганістані у 2009 р. США створили «Північну розподільну систему». Фактично вона являла собою

частину транспортного коридору ВШШ і складалася з мережі комерційних повітряних, наземних та морських маршрутів, якими доставлялися безпечні вантажі армії США та НАТО. Зрозуміло, що після остаточного виводу військ система втратить своє пряме призначення, проте вона може бути демілітаризована та задіяна в торговельних цілях. В історії багато прикладів такого використання надбань війни. При цьому США виступають міжнародними гарантами надання безпеки функціонування цих транспортних коридорів. З цього приводу Р. Блейк (заступник держсекретаря США по країнах Південної та Середньої Азії.) у 2012 р. заявив: «США залишаються прихильниками надання підтримки Середній Азії в забезпеченні безпеки цих маршрутів, щоб гарантувати успіх економік країн, через які проходять ці маршрути» [11].

Іншим напрямом роботи стала побудова нової системи нафто- та газопроводів. На сьогодні цей вид транзиту активно розвивається в усьому світі. Зацікавленість США та ЕС у його розвитку в Центральній Азії полягає у диверсифікації поставок вуглеводнів. З цією метою було досягнуто згоди та збудовано два трубопроводи: перший нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан; другий газопровід Баку-Тбілісі-Ерзерум. Нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан був введений в експлуатацію 2007 р. і коштував 4 млрд. дол. Його потужність становить 20% від об'єму російських поставок у Європу. Нафтопровід призначений для постачання каспійської нафти транзитом через Грузію в турецький порт Джейхан на Середземному морі. Газопровід Баку-Тбілісі-Ерзерум також розпочав свою роботу у 2007 р. та спрямований на поставки до Європи азербайджанського газу. Об'єми транзиту становлять 15-20% від російських поставок до Європи. Сьогодні важливо не лише добути нафту та газ, але й відшукати оптимальні шляхи їх транспортування, що дадуть можливість уникнути політичних спекуляцій та тиску. Забезпечення надійних та стабільних транспортних коридорів вимагає налагодження тісних політичних контактів з місцевими урядами. У цьому аспекті ми бачимо посилення співробітництва між США та Грузією, Туреччиною. За

словами заступника держсекретаря США Уільяма Бернса: «Інколи лунають думки про те, що енергетична політика США і Росії в даному регіоні – це чергова велика гра. Насправді це хибна думка. США зацікавлені в стабільності даного регіону і усіляко будуть цьому сприяти» [5].

Більш глобальним планом у цьому відношенні був проект «НАБУККО». Це ідея побудови магістрального газопроводу протяжністю 3300 км з Туркменії і Азербайджану в країни ЄС, перш за все Австрію і Німеччину. Проектна потужність 26-32 млрд. кубометрів газу в рік. Прогнозована вартість проекту 14 млрд євро. У консорціумі по будівництву газопроводу взяли участь компанії OMV Gas GMBH (Австрія), BOTA, (Туреччина), «Булгаргаз» (Болгарія), S.n.t.g.n. Transgaz S.a. (Румунія). Підготовка проекту велася з 2002 р. Первинне будівництво планувалося почати в 2011 р., а завершити до 2014 р., проте реалізація проекту кілька разів відкладалася через проблеми з можливими постачальниками газу. У кінці 2011 р. було повідомлено, що терміни запуску проекту зсунулися до 2018 р. 28 червня 2013 р. пролунала офіційна заява, що проект «НАБУККО» закритий, пріоритетним проектом став Трансадриатичний газопровід [10].

Однак, ідея проекту «НАБУККО» не зникла остаточно. У 2014 р. заступник міністра нафти ісламської республіки Алі Маджеді заявив про цікавість Ірану щодо поставок газу в ЄС [12]. За словами Алі Маджед, іранський газ є єдиною конкурентоспроможною альтернативою для ЄС. Без палива з Ісламської республіки газопровід буде марним, переконаний чиновник, оскільки палива, що видобувається на азербайджанському родовищі «Шах Деніз», недостатньо для заповнення «НАБУККО». Багато в чому цьому посприяло зняття санкцій США. 2 серпня 2014 р. Мінфін США зняв власні обмеження на придбання іранської нафти. Разом з цим і інші американські санкції проти Тегерана почали слабшати. Наприклад, ряд компаній з США (авіаційні, нафтохімічні, медичні) відновили переговори з урядом Ірану. «У зв'язку з цим підвищується ймовірність, що і ЄС зніме своє

ембарго на іранський газ. Принаймні, про такі наміри стали частіше заявляти офіційні особи ЄС.

Оновленим варіантом проекту НАБУККО стала ідея побудови «Трансадриатичного газопроводу». Фактично він реалізує стару ідею поставки газу з Каспійських родовищ у Європу та диверсифікацію поставок цього виду палива від Росії. Підписання угоди про початок його будівництва відбулося 13 лютого 2013 р. між Грецією, Італією, Албанією. Трансадриатичний газопровід буде перекачувати природний газ з багатого ресурсами Каспійського басейну в Азербайджані в Західну Європу. Спочатку газ надійде з Азербайджану через Грузію і Туреччину в Трансанатолійський газопровід, а далі через Грецію і Албанію до Італії. За оцінками, з родовища Шах-Деніз, одного з найбільших у світі, по трубопроводу буде перекачуватися 16 мільярдів кубометрів природного газу. З цього загального обсягу газопровід буде постачати 6 млрд. м. куб. до Туреччини, а решту 10 млрд. м. куб. – на ринки Європи. Як бачимо, і «Набукко», і Трансадриатичний газопровід мають на меті витіснення плану Росії по будівництву газопроводу під Чорним морем. Саме тому 28 червня 2013 р. консорціум «Шах-Деніз» вибрав Трансадриатичний газопровід для транспортування каспійського газу на Захід. З цього приводу Держдепартамент США опублікував «привітання» Азербайджану і консорціуму «Шах-Деніз», де зазначав, що вітає таке рішення оскільки це забезпечить надійні поставки енергоносіїв до Європи [9].

Іншим важливим проектом США була ідея побудови газопроводу – ТАПІ (Туркменістан-Афганістан-Пакистан-Індія). Цей задум є частиною вище згадуваної ідеї відродження ВШШ. Він має з'єднати Центральну Азію з Заходом через порт Гвадар та перетворити Пакистан у союзника США. Значення підписаної 11 грудня 2010 р. в Ашхабаті міжурядової угоди щодо проекту будівництва газопроводу Туркменістан-Афганістан-Пакистан-Індія (ТАПІ) важко перебільшити. ТАПІ виявився найбільш істотною подією в геополітиці регіону протягом майже десятиліття. Він зробив можливим

врегулювання багатьох складних проблем та наблизив США до енергоносіїв центральної Азії. Значну роль у цьому відіграла і присутність США в Афганістані. Стабілізація у середині нього стала лейтмотивом, гарантом успішної реалізації проекту. ТАПІ може задовольнити енергетичні потреби Пакистану і Індії. США говорять і про те, що ТАПІ має великий потенціал для того, щоб стимулювати доброзичливі відносини між Пакистаном і Індією. Він є віхою в стратегії США «Велика Центральна Азія», яка прагне закріпити американський вплив у регіоні. Вашингтон був заступником концепції ТАПІ з початку 1990-х років. Ним було докладено чимало зусиль для стабілізації військово-політичної ситуації в Афганістані, що в свою чергу відкрило перед Туркменістаном можливість знайти нові ринки для свого газового експорту. З падінням ціни на газ Туркменістан змушений був продавати Росії газ за заниженими цінами. Москва ж, не маючи можливості платити максимальні ціни та спекуюючи ізоляцією свого сусіда, купувала його за безцінь. У даному випадку Туркменістан з його 4 місцем за обсягами запасів газу залишався осторонь світової економіки. Проект ТАПІ відкривав у цьому плані нові можливості [2].

При цьому усі питання безпеки взяли на себе США. Деніел Розенблум заявив, що США зацікавлені в реалізації проекту газопроводу ТАПІ. Стало також відомо, що президент США Барак Обама підписав указ про розширення місії США в Афганістані, про це повідомила газета The New York Times. Зокрема, мова йде про те, що контингент американських військ в Афганістані зможе брати безпосередню участь у бойових діях. Експерти не виключають, що розташовані на території країни американські військові бази залишаться чинними. Раз так, то і безпека ТАПІ буде забезпечуватися ними [7].

Проект ТАПІ відразу вплинув на регіональну політичну ситуацію. Формування газо- та нафтопровідних транзитних коридорів сприяло активізації регіонального транспортного сполучення. На кінець першого десятиріччя XXI ст. країни Азії та Кавказу знову повертаються до

обговорення проекту перевезення вантажів з Китаю в Європу. У 2012 р. США та Пакистан поновили транспортування вантажів, що були пов'язані з перебуванням військ в Афганістані, у цьому ж році Казахстан виступив з заявою про намір підписати угоду з Азербайджаном, Грузією, Туреччиною про транспортування казахстанських вантажів залізницею по маршруту Баку-Тбілісі-Карс [6].

Отже, зовнішня політика США значною мірою спрямована на формування та контроль нових транзитних маршрутів. Це має велике значення, оскільки дає можливість забезпечити доступ до сировинної бази та координувати рух товарів, формувати добросусідські відносини всередині регіону. Важлива роль у цьому належить глобальній ідеї відновлення «Великого шовкового шляху». Проте масштабність даного проекту зумовила поступову реалізацію обраного плану. Розуміючи складність досягнення поставленої мети, США переходить до тактики формування малих транспортних коридорів регіонального значення. Саме на їх основі стає можливим в майбутньому відновлення «Великого шовкового шляху». Враховуючи багатство країн Центральної Азії на вуглеводні, в основу регіональних транспортних коридорів кладеться ідея побудови нафто- та газотрубопроводів, що сформуєть основу майбутньої інфраструктури для налагодження товаропотоку. Це сприятиме не лише зростанню національних економік, але й стабілізації політичної ситуації, покращенню інвестиційної атмосфери, інтеграції країн до світових економічних чи політичних систем.

Список використаних джерел та літератури

1. Арианфар А. О возрождении великого шелкового пути // World Policy and Resources Research [Електронний ресурс] / А. Арианфар. – Режим доступу: <http://www.wprrr.ru/archives/2507>
2. Бхадракумар М. К. США настойчиво продвигает проект газопровода ТАПИ без участия Ирана [Електронний ресурс] / М. К. Бхадракумар // Око

планеты. – Режим доступа: <http://oko-planet.su/politik/politikdiscussions/55975-ssha-nastoychivo-prodvigaet-proekt-gazoprovoda-tapi-bez-uchastiya-irana.html>

3. Джахонгир О. ЕврАзЭС и США предлагают транспортные коридоры [Электронный ресурс] / О. Джахонгир // Avesta. – Режим доступа: <http://www.avesta.tj/business/511-d.html>

4. Зарифуллин П. Геополитика Евразийских транспортных коридоров // Агентство политических новостей [Электронный ресурс] / П. Зарифуллин. – Режим доступа: <http://www.apn.ru/publications/article22695.htm>

5. Интерфакс Азербайджана США отводят Азербайджану главную роль в установлении стабильности на Кавказе [Электронный ресурс] // Мировые новости. – Режим доступа: <http://xronika.az/main/7137-ssha-otvodyat-azerbajdzhanu-glavnuyu-rol-v.html>

6. Казахстан собирается включиться в железнодорожный коридор Европа-Кавказ-Азия [Электронный ресурс] // Regnum. – Режим доступа: <http://regnum.ru/news/azeri/1583129.html>

7. Панфилова В. Безопасность ТАПИ обеспечат США [Электронный ресурс] / В. Панфилова // Вести Кавказа. – Режим доступа: <http://www.vestikavkaza.ru/analytics/Bezopasnost-TAPI-obespechat-SSHA.html>

8. Подберезкина О. Роль международных транспортных коридоров в интеграционных и дезинтеграционных процессах [Электронный ресурс] / О. Подберезкина // Viperson. – Режим доступа: <http://viperson.ru/articles/olga-podberezkina-rol-mezhdunarodnyh-transportnyh-koridorov-v-integratsionnyh-i-dezintegratsionnyh-protsessah>

9. Подписано соглашение о строительстве Трансадриатического газопровода [Электронный ресурс] // Лента. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2013/02/13/tap/>

10. Поставки газа по Nabucco начнутся в 2018 году [Электронный ресурс] // Зеркало недели. – Режим доступа: http://zn.ua/ECONOMICS/postavki_gaza_po_nabucco_nachnutsya_v_2018_godu_.html

11. Роберт Блейк: США будут обеспечивать безопасность транзитных маршрутов в Средней Азии [Электронный ресурс] / Роберт Блейк // Regnum. – Режим доступа: <http://regnum.ru/news/uzbek/1552700.html>
12. Сочинев А. Возрождение «Набукко». Сможет ли Иран заменить Европе российский газ [Электронный ресурс] / А. Сочинев // Аргументы и факты. – Режим доступа: http://www.aif.ru/money/economy/vozrozhdenie_nabukko_smozhet_li_iran_zamenit_evrope_rossiyskiy_gaz
13. Чоссудовский М. Евразийский коридор: геополитика трубопроводов и Новая Холодная война [Электронный ресурс] / М. Чоссудовский // Война и мир. – Режим доступа: <http://www.warandpeace.ru/ru/exclusive/view/26596/>

THE USA POLICY OF THE CONTROL OF THE TRANSPORT CORRIDORS

***Abstract.** The article is devoted to the analysis of the foreign policy strategy of the USA in questions of controlling the transport corridors. The attention is given to the priority of the idea of revival of "The Silk Road" and forming the regional transport corridors that will promote the growth of national economies, stabilize the political situation, improve the investment atmosphere and help the countries to integrate into the world's economical and political systems. The detailed analysis of the history, regional features of the implementation of the target is given. The scale of this project has caused sequence of its implementation. If at the beginning it was sad about revival of a trade way between Europe and Asia in general, then over time the United States of America pass to some tactics in forming the small transport corridors of regional value. In the future on their basis it will be possible to carry out the idea of "The Silk Road". Taking into consideration the richness of hydrocarbons in the countries in Central Asia, the idea of building oil and gas pipelines has become the basis for regional transport corridors and will create an infrastructure basis for adjustment of a goods*

turnover in the future. Even today the profit of transportation between the West and the East raises a great interest in the world community. The great significance is given to the Black Sea region, especially to Ukraine. Holding an important geopolitical position, it is together with other countries in the region, has to act as a guarantee of stability, democracy and integration. This will assist economical recovery of the participating countries, normalize a political situation.

Key words: *The USA, Ukraine, trade way, economy, foreign policy, geopolitics, stability.*

ПОЛИТИКА США В ВОПРОСАХ КОНТРОЛЯ ТРАНСПОРТНЫХ КОРИДОРОВ

Аннотация. *Статья посвящена анализу внешнеполитической стратегии США в вопросах контроля транспортных коридоров. В ней обращается внимание на приоритетность идеи возрождения «Большого шелкового пути» и формировании региональных транспортных коридоров, которые будут способствовать росту национальных экономик, стабилизации политической ситуации, улучшению инвестиционной атмосферы, интеграции стран в мировые экономические и политические системы.*

Ключевые слова: *США, Украина, торговый путь, экономика, внешняя политика.*

СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В ІСПАНІЇ (1936–1939) ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан історіографії Громадянської війни в Іспанії (1936–1939). Головний наголос зроблено на здобутках іспанських істориків та їх колег із Великої Британії і США. Виокремлено та синтезовано етапи розвитку, важливі напрямки досліджень, їх недоліки та перспективи майбутніх розвідок. Окремо розкрито українську складову вивчення цієї теми та розглянуто можливості її покращення через залучення різноманітних джерел, у тому числі архівних, і нових методів історіописання.

Ключові слова: Громадянська війна в Іспанії, історіографія, методологія, джерела.

Громадянська війна в Іспанії (1936–1939) була результатом складної конфігурації причин і передумов. Їх успішному вирішенню по завершенні конфлікту завадила категоричність позицій переможців і переможених, що, попри примирливу риторичку перших, виключала можливість пошуків компромісу. Відтак, передвоєнні суперечки, поглиблені братовбивчою боротьбою і повоєнними переслідуваннями й обмеженнями у правах, збереглися до нині, конвертувавшись труднощами в історичній пам'яті іспанців. Найкраще актуальність обраної теми підтверджують кількісні інформаційні показники: за різними підрахунками на тему Громадянської війни сьогодні опубліковано понад 20 тисяч книг, а узагальнений бібліографічний вказівник ще наприкінці минулого століття перевершив межу в 40 тисяч наукових публікацій; своєю чергою, пошукова система

Google (www.google.com.ua від 25 червня 2016 р.) на запит англійською мовою «civil war in Spain» пропонує приблизну кількість відповідей на 16 500 000 сторінках, іспанською «guerra civil de España» – на 16 100 000 сторінках, а подібний запит українською мовою («громадянська війна в Іспанії») – на 248 400 сторінках.

Попри вражаючу кількість публікацій, війна в Іспанії досі залишається однією з найбільш дискусійних і придатних тем для дослідження. Для розуміння розвитку і сучасного стану історіографії ми, найперше, звернемо увагу на найважливіші праці іспанських дослідників, яким сьогодні належить першість у вивченні вказаної теми, а також – на здобутки англосаксонських іспаністів (перекладені іспанською), що представляють наукові центри Великобританії та США. Згодом, перейдемо до можливих досліджень іспанської війни з української перспективи, як головної цілі нашої публікації.

Заявлена тема частково представлена у недавніх дослідженнях українських істориків Ольги Іваницької [1] та Майї Коннової [2], які особливу увагу звернули на вивчення радянської та сучасної російської історіографії. Окремі «українські» аспекти Громадянської війни та сучасних дискусій щодо її значення для історичної пам'яті іспанців розкрито у моїх недавніх публікаціях [3; 4; 5; 6; 7]. Серед численних іспаномовних публікацій на цю тему, згадаємо два синтезовані тексти, авторами яких є Х. М. Куенка Торібіо [8] і Х.А. Блянко Родрігес [9].

Громадянська війна в іспанській і англосаксонській історіографії

Перші тексти, присвячені іспанській війні, які можна було б умовно назвати історичними (хоч і писалися вони, переважно, політичними журналістами або ж свідками подій з пропагандистською метою) з'явилися під час активної фази конфлікту і заклали двополюсну парадигму його розуміння. Їх автори виразно ділилися на два табори за ідеологічною ознакою: «франкісти» (іспанці у своїй більшості), що відстоювали тезу «боротьби проти світового зла» – анархізму, комунізму, Москви і масонства, та «республіканці» (іспанська політична еміграція та прибічники лівих

ідеологій серед інших націй), які своїми публікаціями продовжували війну проти «фашистів». Вони, як правило, вирізнялися узагальнюючим, відверто політичним характером; популярними були біографії головних дійових осіб.

Хоча домінування цієї парадигми припало на 1940-і – першу половину 1960-х років, її приклади залишалися доволі поширеними до початку 1980-х років і, в окремих випадках, зберігаються до сьогодні. Базовим елементом цієї традиції є виклад подій через протиставлення «двох Іспаній»: «ліберальної (або ж соціалістичної чи комуністичної), прогресивної та світської» і «традиційної, консервативної й католицької».

Важливим кроком до об'єктивізації досліджень Громадянської війни в Іспанії став розвиток «ліберальної школи» в англomовній історіографії кінця 50–70-х років ХХ ст. Із неї вийшли такі автори як Джеральд Бренан, Габріел Джексон, Раймон Кар, Джеймс Клаф, Стенлі Пейн, Пол Престон, Герберт Саусворт, Х'ю Томас та інші. Їхні праці були першими, власне науковими дослідженнями, в яких недолік ідеологізації певним чином обмежувався теоретичними і методологічними прийомами академічної історії.

Найважливішим внеском цих авторів було представлення – вперше на науковому рівні – історії «переможених»: політичних партій і рухів, профспілкових організацій, окремих діячів лівого спрямування. Вони також перекладалися іспанською і публікувалися в «лібералізованій» Іспанії (після 1957 р.) і, таким чином, підштовхнули розвиток іспанської історіографії до відповідного академічного рівня об'єктивності. Перше «наукове» дослідження такого стибу в Іспанії (гостро розкритиковане англomовними науковцями) з'явилося у 1969 р., коли «офіційний історик» франкістського режиму Рікардо де ля С'єрва (1926–2015) опублікував свою «Історію іспанської громадянської війни» [10].

Головним недоліком «ліберальної школи» було все-ще виразне політичне звучання: обґрунтування кращої, прогресивнішої, ідеології – ліберальної демократії. В іспанському випадку це привело до песимістичного сприйняття історії, побудованої на концепті «краху»: модернізація ХІХ ст.

зазнала краху з поразкою у війні зі США 1898 р., а перших десятиліть ХХ – з початком громадянської війни 1936 р. [8, р. 751]. Добрим прикладом цього стала одна з перших книг англійського історика П. Престона під промовистою назвою «Руйнування демократії в Іспанії» (1978), цього ж року опублікована іспанською мовою [11].

Дана історіографія також залишалася поверховою, позаяк їй бракувало первинних джерел, більшість із яких були закритими для дослідників.

Ситуація почала змінюватися після смерті Ф. Франко й успішного «переходу» до демократії (1975–1978). У цей час в Іспанії з'явилися праці, автори яких намагалися оновити загальний аналіз, послуговуючись більш науковими підходами. Так постали «справді історичні дослідження, відповідно до основоположних вимог сучасної історіографії» [12, р. 39]. Цьому також сприяло поступове відкриття для наукових досліджень практично всіх архівів (1982), що містили раніше «закриті» документи з історії Другої республіки (1931–1936), Громадянської війни (1936–1939) і Франкістської диктатури (1939–1975).

Серед переліку нових книг про Громадянську війну першими використали нові джерела автори публікацій науково-популярного спрямування, присвячені таким «гострим» темам, як втручання у війну тоталітарних держав [13] чи доля «іспанського золота» вивезеного в СРСР [14], що розвінчували створені учасниками конфлікту міфи. Щодо академічних досліджень, то більшість із них упродовж кінця 1970 – 1980-х років відверто тяжіли до «традиційної» політичної історії, що, певною мірою, пояснювалося необхідністю переоцінити історіографічні судження попередніх десятиліть. Вони переважно закривали «білі плями» – присвячувалися «лівим» партіям і рухам, що відобразилося на браку критичності та привело до своєрідного «перекоосу» іспанської історіографії того часу на користь «переможених». Назви цих публікацій говорять самі за себе: «Марксизм і каталанізм» [15], «Історія Загального союзу праці» [16], «Історія Комуністичної партії Іспанії» [17] та багато інших.

Ще однією помітною тенденцією історіографії 1980-х років було обґрунтування «старих» здобутків новими (архівними) фактами, що в багатьох випадках обмежувалося цілеспрямованим добиранням джерел під старі концепції. Значною мірою, на цій основі з'явилися оновлені синтетичні праці, що писалися до 50-ї річниці війни (але передруковуються і залишаються популярними до наших днів) іспанськими [18; 19], англійськими [20], північноамериканськими [21] і французькими [22] авторами, які розпочали свої академічні кар'єри у 1960–1970-х роках.

Загалом, характеризуючи західну історіографію 1980-х років, дослідники виділяють наступні спільні риси: велика кількісна перевага порівняно з іншими темами (включно з численною публіцистикою); методологічний консерватизм (за окремими винятками, це «традиційна» історіографія); переважання тем із політичної, військової та дипломатичної історії; зосередження на історії «репресій»; політична заангажованість, вибудована на перевагах нової – демократичної Іспанії; наголошення на дихотомії «Друга республіка-Громадянська війна» (прогрес-регрес), як двох відмінних проектів розвитку країни; «пакт забуття» – у війні та репресіях однаково винні дві сторони, тому задля «національного примирення» історики повинні уникати/згладжувати болючі сторінки національної пам'яті [8, р. 760].

Однак упродовж того десятиліття в самій Іспанії не бракувало голосів «нових» істориків, які закликали розширити методологію дослідження шляхом «другого розриву» в іспанській історіографії, що мав означати відхід від традиційної політичної історії [23]. З цього ж приводу знаний іспанський історик Громадянської війни Хуліо Арóстегі стверджував: «Це правда, що про іспанську війну сказано дуже багато; але, на жаль, більшості сказаного бракує того суттєвого фундаменту, який у соціальній науці міг би вважатися прийнятним...» [24, р. 11].

Однак історіографія 1990-х років – 60-ї річниці війни – значною мірою розвивала здобутки попереднього десятиліття. Її зовнішньою відмінністю,

котра кидається в очі найперше, стала локальна історія, що сприяла не лише кількісному зростанню досліджень, а й якісному збільшенню джерел і методик. Другою «якісною» ознакою того часу була «відмова» частини дослідників (суттєво меншої частини) від «пакту мовчання» і намагання переоцінити конфлікт минулого, що, досить часто, приводило до пов'язання історії з теперішнім і критикою офіційної політики пам'яті [5, с. 75–76]. Навіть поверховий огляд подібних історичних публікацій, наводить на думку про новий тип політизації досліджень Громадянської війни, що упродовж першого десятиліття нашого століття (70-ї річниці війни) використовувалися і використовуються як елемент політичної пропаганди. Окрім згаданої вище «лівої» критики, вкажемо також на певне зростання «неофранкістської» історіографії [25; 26].

У ХХІ ст. історіографія Громадянської війни ввійшла під академічним домінування «старої» генерації та їх учнів (Сантос Хуліа, Бартоломе Беннасар, Рафаель Крус, Хелен Грехам) та публіцистичний диктат «нових» лівих ревізіоністів. Цей новий виток політизації, що втягував у політичні (публіцистичні) дебати академічних істориків, створив відчуття циклічної повторюваності (повернення до «ліберальної школи» та іспанських 1980-х) або ж «застою» в історичних дослідженнях. А це поставило чимало авторів перед необхідністю переглянути власні погляди, розширюючи джерельні та методологічні перспективи досліджень. Політизація історії також відкрила нову складову студій: дослідження з історичної пам'яті іспанців – дискурсивних практик щодо Громадянської війни та Франкістської диктатури, одним із прикладів яких була попередня історіографія. Одними з перших у цій галузі заявили про себе Пальома Агіляр Фернандес [27] і Альберто Рейг Тапія [28].

На межі століть посилилися голоси на користь концепції багатогранності історичних подій. Найперше, її прихильники відмовилися від спрощеної схеми «двох Іспаній», доповнивши її «третьою»: до «лівої» та «правої» додавалася «центристська Іспанія» [29, 30]. Водночас,

акцентувалася увага на величезній різноманітності проблем, що проявлялися в багатоманітності причин і проявів Громадянської війни: надмірній фрагментації іспанського суспільства того часу [31] розумінні війни як сукупності «багатьох воєн» (не лише політичних, а соціальних, регіональних, національних) [32; 33]; значній частці регіональних проблем, які не завжди повторювали загальноіспанські [34]; різноманітні соціальних конфліктів і соціальної історії, загалом (у тому числі жіночої історії) [35; 36; 37].

Таким чином відбувся перегляд історії Громадянської війни, що на сьогодні лише привідкрив двері для досліджень нового типу. Мабуть, найкраще недоліки сучасної історіографії та її перспективи розкрив Хосе Луїс Ледесма [38]. До недоліків він записав досі невивчені теми, так звані «мертві кути», Громадянської війни; брак глибоко теоретичних та інтерпретаційних праць, порівняльних студій, публікацій окремих документів; нерівномірне акцентування жорстокості «повстанців» і «республіканців» (на «користь» перших); невиправдане пояснення зловживань республіканців як «захисту», а не спонтанності. Натомість до перспектив дальшого дослідження війни Х. Л. Ледесма зарахував наступні проблеми: участь місцевого населення у репресіях; репресивні механізми, що не передбачали фізичного знищення; процес розрахунку («економізації») насильства; дослідження республіканського запілля; пом'якшення (зменшення контрастів) розуміння «репресій» та їх поширення на інші практики впливу; оплачені точки зору; питання «тотальної війни», «воєнної культури» та їх соціальних функцій; залучення методик політології, соціології, антропології, психології та інших соціальних наук; процес соціального конструювання дійсності (уявлення, символи, ідентичності) як джерела насильства; співвідношення між насильством і його політичним та правовим розумінням учасниками війни; різноманітні форми соціальної взаємодії; долі «звичайних людей» (хто стріляв, хто наказував, хто відмовлявся).

Відповідей на поставлені завдання не довелося чекати довго. Однією з найкращих вважаємо дослідження молодого британського історика Джеймса Метьюса «Солдати мимоволі. Насильне рекрутування під час Громадянської війни» [39], високо оцінене такими «класиками» як П. Престон і С. Пейн. Дослідження Дж. Метьюса пропонує нове уявлення про «третю Іспанію»: рекрутів, яких обидві сторони були змушені «насильно» мобілізувати, швидко вичерпавши ресурси добровольців. Як написав сам автор: «...Громадянська війна була також конфліктом, в якому мільйони іспанців, які ніколи не були добровольцями, упродовж трьох років воювали між собою, а зобов'язання вбивати від імені певної ідеології нав'язувалося багатьом солдатам. Історія цих людей, приневолених воювати, проливає чимало світла на природу війни і стратегії виживання, що використовувалися тими, хто опинився, мимоволі, серед хаотичного вибуху конфлікту» [39, р. 27].

Як бачимо, суттєві зміни в історіографії Громадянської війни, загалом, вписуються у ширший контекст поступу західного історіописання, в якому відбувся якісний перехід від «традиційної» до «нової» історії. Особливістю даної теми було відставання (у межах 20 років) у використанні нових методик, порівняно з представленням інших тем у французькому, англійському чи північноамериканському історичних наративах. Його пояснення знаходимо не лише у штучних обмеженнях франкістської диктатури, але й у політичній привабливості вказаної теми, що досі використовується у позаакадемічних цілях. Із цього огляду досвід вивчення іспанської війни видається цікавим для перенесення на українські реалії. Тут ми знайдемо багато спільного з нашим конфліктним минулим, а запропоновані Х.Л. Ледесмою перспективні напрямки дослідження виглядають придатними для його дослідження. Однак українські перспективи існують також у безпосередньому вивченні Громадянської війни в Іспанії, про що йтиметься далі.

Українські перспективи вивчення іспанської війни

За умови тривалого доступу до іспанських архівів і використання найновіших методик, українські дослідники могли б докласти до пошуку відповідей на поставлені Х.Л. Ледесмою запитання. Проте ми маємо унікальну можливість долучитися до вивчення однієї з найактуальніших тем новітньої історії Європи, не докладаючи стількох зусиль. Її вихідною умовою є саме сприйняття іспанського конфлікту як громадянської війни, котру розуміємо як військово-політичний конфлікт усередині однієї країни, зумовлений конфронтацією двох непримиренних політичних таборів, із надзвичайною здатністю інтернаціоналізуватися, тобто поширюватися на інші народи й держави, яким не чужа проблема цього політичного протистояння [3, с. 38]. Це спонукає надавати перевагу тим українцям або жителям земель, які сьогодні належать до Української держави, що були сучасниками іспанської війни і мали можливість отримувати різнобічну інформацію та, більш-менш вільно, покидати місця свого проживання: східна Галичина і Волинь у складі Польщі, Закарпаття у складі Чехословаччини, Буковина у складі Румунії, українська діаспора в обох Америках або трудова еміграція в Західній Європі. Завдяки цьому вони долучалися до війни як безпосередні учасники (добровольці), активісти на місцях (жертводавці й учасники акцій на підтримку) або реципієнти відповідної інформації (від газетних публікацій до пліток). Дана тема також зберігає цікавість для територій Української РСР, особливо зважаючи на потребу кардинального переосмислення відповідних напрацювань у радянський період і залучення нових джерел.

У випадку пасивної участі перед нами велика цілина практично неопрацьованої преси (інформаційні повідомлення й аналітичні статті, карти і карикатури), офіційних (найперше поліційних) та партійних документів і еґо-джерел, що дозволяють розкрити уявлення місцевого населення про Іспанію, взагалі, та Громадянську війну, зокрема. Для ілюстрації цих можливостей, нами, наприклад, було спеціально опрацьовано публікації тижневика «Громадський Голос», що публікувався у Львові як офіційний

орган Української соціалістично-радикальної партії [6, р. 45–50], або ж проаналізовано сприйняття українськими газетами східної Галичини міжнаціональних відносин в Іспанії у період війни [7].

У випадку дослідження українських добровольців в Іспанії й активної підтримки воюючих сторін вже існує певна база, напрацьована у радянський час. Найперше, у цьому переліку потрібно згадати збірник документів, опублікований науковцями теперішнього Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України під редакцією Юрія Сливки [40]. Цей збірник містить різноманітні документи – архівні та пресові – що висвітлюють різні сторони активної участі: акції солідарності та залучення добровольців. Звичайно, у 1988 р. оминати ідеологізації було не можливо, однак у вказаному виданні можна знайти чимало цікавих документів, а ще більше матеріалів досі залишаються недослідженими у відповідних архівах.

Менш якісними, але показовими для підтвердження перспективності запропонованої тематики, є наукові та науково-популярні публікації, присвячені участі українських добровольців у Громадянській війні. Первинною (якщо не враховувати польських видань) тут є стаття Федора Шевченка [41], що досі залишається єдиним джерелом для публіцистичних текстів на цю тему, автори яких хіба-що очищують її від ідеологічного наповнення радянської пропаганди [42; 43].

Обмеженість цих публікацій є не лише джерельною, а й методологічною. Тому перед сучасними українськими дослідниками залишаються два важливих завдання: розширити кількість залучених джерел і залучити нову інтерпретацію документів, наприклад, шукаючи відповідей на запитання Х. Л. Ледесми.

Для ілюстрації наведених можливостей, подамо кілька прикладів.

Одним із добровольців-українців в Іспанії був виходець із села Павелча Станіславського повіту (сьогодні с. Павлівка Тисменицького району Івано-Франківської області) Павло Іванович, який у 1928 р. виїхав на роботу до Франції, звідки перебрався до Іспанії. Історія перебування П. Івановича в

Іспанії розпочалася з чуток, зафіксованих польською поліцією в квітні 1937 р., та підтверджена відповідними доказами:

...за чутками, які ширяться в Павелчі, в Іспанії на боці уряду бореться Павло Іванович. (...) У 1936 році він написав з Франції до своєї дружини Софії... що їде на війну до Іспанії...

Дружина Івановича, Софія... кожного місяця отримує з Франції переказом 70 злотих, але ці гроші висилає їй якась фірма, а не Іванович [40, с. 126–127].

Водночас, сучасники, а тепер і дослідники, могли дізнатися про П. Івановича з офіційної «лівої» преси:

Йшли [українці на війну до Іспанії – Б.Ч.] з шахт Франції і Бельгії, прибували з-за океану, з Америки і Канади. Прибули аж ген з далекої Аргентини. (...) Вже в першій групі імені Врублевського... був український робітник з Франції Павло Іванович [40, с. 174–175].

Співставлення витягів із двох джерел дозволяє побачити різні відмінності у розумінні участі українців у Громадянській війні. Якщо брати до уваги лише останнє повідомлення, то отримаємо офіційну історію «товариша Івановича», але поліційні звіти показують нам звичайну людину з буденними потребами (заробити гроші на утримання сім'ї). Відтак, відповідь на запитання, що підштовхнуло П. Івановича стати добровольцем уже не видається настільки очевидною.

Більш показовим є другий приклад – історія Михайла Литвина, командира Роти ім. Т. Шевенка в Інтернаціональних бригадах. Виходець із села Дубівці того ж повіту (сьогодні Галицький район Івано-Франківської області), М. Литвин у 1930 р. виїхав на роботу до Франції, а навесні 1937 р. вступив добровольцем до Інтернаціональних бригад; у 1938 р. обіймав посаду командира Роти ім. Т. Шевенка; загинув у вересні того ж року.

Незважаючи на посади і мотивацію самого Литвина, його родина в листі від червня 1938 року, також скопійованого поліцією, виразно задекларувала свою байдужість до справи «боротьби проти фашизму»:

...мати Марія... пише, що їй здається, що там, в Іспанії, не так вже й добре, бо вона тут читає в газетах, «жи ваша сторона упадає масово» /.../.

Дружина Розалія пише йому, що хотіла би купити собі будинок, але не має грошей. Назбирала собі коло 100 злотих, а будинок коштує 300. Просить його, щоб він там взяв позику, або щоб він постарався, щоб їй більше висилали грошей. Спочатку висилали їй 33 злотих, а тепер тільки 29 злотих [40, с. 254].

Подані витяги – лише мізерний приклад значного масиву різноманітних джерел, що по новому розкривають участь українців у Громадянській війні в Іспанії. Їх належне опрацювання буде доброю нагодою розширити наші знання з національної історії та подивитися на іспанський конфлікт зі ще однієї точки зору. А поєднання вказаних джерел із фактологічними і методологічним напрацюваннями сучасної західної історіографії відкриє для українських істориків нові можливості міжнародної співпраці.

Список використаних джерел та літератури

1. Іваницька О. П. Франкістська Іспанія. 1939 – 1975 рр.: історіографія / О. П. Іваницька. – Вінниця, 1996. – 160 с.
2. Коннова М. В. Громадянська війна в Іспанії (1936–1939 роки): історіографія / М. В. Коннова // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ, 2004. – 20 с.
3. Чума Б. Алькасар: Воєнний міф 1936 року та його рецепція українцями Галичини / Б. П. Чума // Цитаделя: Львівський мілітарний альманах. Рік 2009. Частина 2 (2). – Львів: Астролябія, 2009. – С. 38–46.
4. Чума Б. Динаміка національної ідентичності сучасної Іспанії та її відображення в іспанській історіографії / Б. П. Чума // Наукові записки. Серія «Культурологія» (Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри. Матеріали міжнародної наукової конференції 23–24 квітня, Острогор–2010). – Острог, 2010. – Вип. 5. – С. 78–90.

5. Чума Б. Іспанська «війна за історію»: політика, історіографія та шкільна освіта / Б. П. Чума // Україна модерна. Число 19: Як (не) писати підручники з історії. – Київ: Критика, 2012. – С. 63–88.
6. Chuma B. Memoria adulterada y olvidada: unos aspectos sobre la participación de los ucranianos de Halychyná en la Guerra Civil española (1936–1939) / B. Chuma // Actas del IV Congreso de Hispanistas de Ucrania. Lviv, 4 y 5 de octubre de 2013. – Kyiv, 2014. – P. 38–50.
7. Chuma B. Perdidos entre los nacionalismos: la cuestión nacional de España durante la Guerra Civil desde la perspectiva de la prensa política ucraniana de Halychyna, 1936–1939 / B. Chuma // Actas del I Congreso de Hispanistas de Ucrania. Kiev, 25 y 26 de junio de 2009. – Kyiv, 2010. – P. 54–64.
8. Cuenca Toribio J.M. La historiografía española sobre la Edad Contemporánea / J.M. Cuenca Toribio // Historia de la historiografía española. Nueva edición revisada y aumentada / J. Andrés-Gallego (coord.). – Madrid: Ediciones Encuentro, 2004. – P. 189–325.
9. Banco Rodríguez J.A. La historiografía de la guerra civil española / J.A. Banco Rodríguez // Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea. –2007. – №7. – P. 741–772.
10. De la Cierva R. Historia de la guerra civil española. Tomo I. Antecedentes: Monarquía y República 1898–1936 / R. De la Cierva. – Madrid: San Martín, 1969. – 826 p.
11. Preston P. La destrucción de la democracia en España. Reacción, Reforma y Revolución en la Segunda república / P. Preston. – Madrid: Turner, 1978. – 343 p.
12. Sánchez Marroyo F. La Guerra Civil en Extremadura: estado de la cuestión / F. Sánchez Morroyo // Investigaciones Históricas: Época moderna y contemporánea. – 1989. – № 9. – P. 139–160.
13. Viñas A. La Alemania nazi y el 18 de julio. Antecedentes de la intervención alemana en la guerra civil española / A. Viñas. – Madrid: Alianza, 1977. – 558 p.
14. Viñas A. El Oro de Moscú. Alfa y omega de un mito franquista / A. Viñas. – Barcelona, 1979. – 535 p.

15. Balcells A. *Marxismo y catalanismo, 1930–1936* / A. Balcells. – Barcelona: Cuadernos Anagrama, 1977. – 109 p.
16. Del Rosal Díaz A. *Historia del UGT en España, 1901–1939* / A. Rosal Díaz del. – Barcelona: Grijalbo, 1977. – 960 p.
17. Estruch Tobella J. *Historia de PCE (1920–1939)* / J. Estruch Tobella. – Barcelona: Iniciativas Editoriales, 1978. – 300 p.
18. Tuñón de Lara M. *La guerra civil española, 50 años después* / M. Tuñón de Lara, J. Aróstegui, A. Viñas, G. Cardona, J.V. Bricall. – Barcelona: Barcelona, 1989. – 476 p.
19. *La guerra civil española. Una reflexión moral 50 años después* / Tamames R. (ed.). – Barcelona: Planeta, 1986. – 219 p.
20. Preston P. *La guerra civil española, 1936–1939* / P. Preston. – Barcelona: Plaza y Jáneez, 1987. – 243 p.
21. Carr R. *La tragedia española* / R. Carr. – Madrid: Alianza Editorial, 1986. – 279 p.
22. Vilar P. *La guerra civil española* / P. Vilar. – Barcelona: Crítica, 1986. – 184 p.
23. Alvarez Junco J. *Historia del movimiento obrero. Una segunda ruptura?* / J. Alvarez Junco, M. Pérez Ledesma // *Revista de Occidente*. –1982. – № 12. – P. 19–41.
24. *Historia y memoria de la Guerra Civil: encuentro en Castilla y León; Salamanca, 24–27 de septiembre de 1986* / J. Aróstegui (coord.). – Valladolid, Junta de Castilla y León, 1988. – V. 1: Estudios y ensayos. – 455 p.
25. *Revisión de la Guerra Civil Española* / A. Bullón de Mendoza, L.E. Togores (coords.). – Madrid: Acta Editorial, 2002. – 1093 p.
26. Moa P. *Los mitos de la Guerra Civil* / P. Moa. – Madrid: Esfera de Libros, 2004. – 600 p.
27. Preston P. *Las tres Españas de 36* / P. Preston. – Barcelona: Plaza y Jáneez, 1998. – 480 p.
28. Aguilar Fernández P. *Memoria y olvido de la guerra civil española* / P. Aguilar Fernández. – Madrid: Alianza Editorial, 1996. – 440 p.

29. Reig Tapia A. Memoria de la Guerra Civil: Los mitos de la tribu / A. Reig Tapia. – Madrid: Alianza Editorial, 1999. – 398 p.
30. La Guerra Civil: dos o tres Españas? / Ruiz Portella J. (ed.). – Barcelona: Altera, 2005. – 185 p.
31. Graham H. La República española en Guerra (1936–1939) / H. Graham. – Madrid: Debate, 2006. – 616 p.
32. Juliá S. Un siglo de España. Política y sociedad / S. Juliá. – Madrid: Marcial pons, 1999. – 308 p.
33. Aróstegui J. Por qué el 18 de julio... y después / J. Aróstegui. – Barcelona: Flor del Viento, 2006. – 606 p.
34. Díez Medrano J. Naciones divididas. Clase política y nacionalismo en el País Vasco y Cataluña / J. Díez Medrano. – Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1999. – 268 p.
35. Seidman M. A ras de suelo: Historia social de la República durante la Guerra Civil / M. Seidman. – Madrid: Alianza Editorial, 2003. – 388 p.
36. Tébar Hurtado J. Reforma, revolución y contrarrevolución agrarias. Conflicto social y lucha política en el campo (1931–1939) / J. Tébar Hurtado. – Barcelona: Flor del Viento, 2006. – 327 p.
37. Nash M. Rojas. Las mujeres republicanas en la guerra civil / M. Nash. – Madrid: Taurus, 2000. – 470 p.
38. Ledesma J. L. Del pasado oculto a un pasado omnipresente: las violencias en la Guerra Civil y la historiografía reciente / J. L. Ledesma // Revista de Historia Jerónimo Zurita. – № 84. – 2009. – P. 163–188.
39. Matthews J. Soldados a la fuerza. Reclutamiento obligatorio durante la Guerra Civil, 1936–1939 / J. Matthews. – Madrid: Alianza Editorial, 2013. – 353 p.
40. Інтернаціональна солідарність трудящих західноукраїнських земель з республіканською Іспанією: Збірник документів і матеріалів / Ред. кол. Ю. Ю. Сливка (відп. ред.) та ін. – Київ: Наукова думка, 1988. – 478 с.

41. Шевченко Ф. Рота ім. Тараса Шевченка в боях проти фашизму в Іспанії (1937 – 1938 рр.) / Ф. Шевченко // Український історичний журнал. – 1961. – № 1. – С. 101–114.

42. Голод І. Галичани в Іспанії. Як рота імені Шевченка з фашистами воювала [Електронний ресурс] / І. Голод // Історична правда. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/1/48331/>, publicado el 01/08/2011

43. Шевченко В. Українці в перших боях з фашизмом. / В. Шевченко // Дзеркало тижня. – Київ, 2004. – 2 липня.

MODERN HISTORIOGRAPHY OF THE SPANISH CIVIL WAR (1936–1939) AND THE PROSPECTS OF UKRAINIAN STUDIES

Abstract. The article analyzes the current state of the Spanish Civil War (1936-1939) historiography. The main emphasis is made on the achievements of Spanish historians and their colleagues from the UK and the US. The stages of important research areas and their weaknesses and prospects for future research are allocated and synthesized. Ukrainian part of the topic study and the possibilities for its improvement by involving a variety of sources, including archival and new methods of writing history are separately pointed out.

Keywords: Spanish Civil War, historiography, methodology, sources.

СОВРЕМЕННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В ИСПАНИИ (1936–1939) И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация. В статье проанализирована современная историографии Гражданской войны в Испании (1936–1939). Главный акцент сделан на достижениях испанских историков и их коллег из Великобритании и США. Выделены и синтезированы этапы развития, важные направления исследований, их недостатки и перспективы будущих изысканий. Отдельно раскрыто украинскую составляющую изучения этой темы и рассмотрены

возможности ее улучшения путем привлечения различных источников, в том числе архивных, и новых методов историописания.

***Ключевые слова:** Гражданская война в Испании, историография, методология, источники.*

Відомості про авторів

Андрій Бойко – магістрант кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ілля Гавриленко – аспірант кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Богдан Грушецький – кандидат політичних наук, доцент Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

Ангеліна Добровольська – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Олеся Звезда – аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Алла Киридон – доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво».

Анна Котиченко – аспірантка історичного факультету Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького.

Дмитро Кругляк – магістрант кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Віктор Ладиченко – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Юрій Латиш – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії для гуманітарних факультетів історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Олег Машевський – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Олеся Павлюк – аспірантка кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Євген Папенко – аспірант кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наталія Папенко – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тетяна Перга – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Олена Петасюк – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Володимир Розумюк – кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Олександр Романуха – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.

Богдан Ференс – аспірант Дипломатичної академії при МЗС України.

Богдан Чума – кандидат історичних наук, доцент кафедри світової історії нового і новітнього часу Українського католицького університету.

Information about the authors

Andriy Boyko – undergraduate of Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Bogdan Chuma – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of World history of modern and contemporary time, Ukrainian Catholic University.

Angelina Dobrovolska – Ph. D. (Economics), senior researcher of the history of the newly independent states of the Institute of World History NAS.

Bogdan Ferens – postgraduate student of Diplomatic academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

Illya Gavrylevko – postgraduate student of Department of International Organizations and Diplomatic Service, Institute of international relations, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Bogdan Grushetskyi – Ph. D. (Political Studies), Associate Professor of Dnipropetrovsk National Oles Gonchar University.

Anna Kotichenko – postgraduate student of Cherkassy National Bogdan Khmelnytskyi University.

Dmytro Kruglyak – undergraduate student of Department of contemporary history of Ukraine historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University.

Alla Kyrydon – Sc. D. (History), Professor, Director of the State Scientific Institution “Encyclopedic Publishing”.

Victor Ladychenko – Sc. D. (Law), Professor, Head of the Department of International Law and Comparative Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Jurij Latysh – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of Ukrainian history for humanitarian faculties, historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Oleg Mashevskyy – Sc. D. (History), Professor, Head of the Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Natalia Papenko – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Yevgen Papenko – postgraduate student of Department of contemporary history of Ukraine historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University.

Olesya Pavlyuk – postgraduate student of Department of international relations Chernivtsi National Yuriy Fedkovych University.

Tetyana Perga – Ph. D. (History), senior transatlantic fellow of the Institute of World History NAS.

Olena Petasyuk – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of contemporary history of Ukraine, historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Oleksandr Romanukha – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of Ukrainian studies, Donetsk National M. Tugan-Baranowski University of Economics and Trade.

Volodymyr Rozumyuk – Ph. D. (Political Studies), senior transatlantic fellow of the Institute of World History NAS.

Olesya Zvezdova – postgraduate student of Department of International Relations and Foreign Policy Petro Mohyla Black Sea National University.

Вимоги до оформлення статей для публікації в журналі

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Статті приймаються **лише в електронному варіанті** (e-mail: europaean.historical.studies@gmail.com). Тел. (068) 3525285.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

Вимоги до оформлення: файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, верхнє – 2 см, праве – 1,5 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською і російською мовами;
- анотації (резюме) українською (100-150 слів), англійською (200-250 слів) мовами;
- ключові слова українською, англійською мовами (7-10 слів);
- окремим файлом – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail

Назва файла статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: `ivanov.doc`). Назва файла з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: `ivanov_avtor.doc`

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а по мірі того, як вони зустрічаються в тексті.

Послідовність розміщення елементів статті: УДК (ліворуч); на рядок нижче – прізвище та ім'я автора (праворуч); назва статті (великими літерами

по центру); анотація і ключові слова мовою статті; виклад основного матеріалу статті; джерела та література (нумерація позицій автоматична); назва статті, анотація і ключові слова двома іншими мовами (наприклад, російською та англійською, якщо стаття написана українською).

Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклади опису наведено на сайті Книжкової палати України (у зразку елементи, виділені напівжирним курсивом, є необов'язковими, їх не потрібно включати до бібліографічного опису).

Посилання оформлюються в квадратних дужках.

Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки;

[7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

«Там само» – не допускається.

Обсяг статті – 0,5 ум. друк. арк. (20 тис. знаків з пробілами).

Статті приймаються українською, російською, англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, викладеним у інформаційному листі, мають низький науковий рівень та не пройшли внутрішнє рецензування.

Детальніша інформація щодо умов публікації розміщена на сайті журналу «Європейські історичні студії».

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Європейські історичні студії

Електронне наукове видання

№ 4.

Редакційна колегія:

Голова редколегії – доктор історичних наук, проф. Машевський Олег Петрович

Заступник голови редколегії – доктор історичних наук, проф. Мартинов Андрій Юрійович

Заступник голови редколегії – кандидат історичних наук, доц. Купчик Олег Романович

Відповідальний секретар – кандидат історичних наук, ас. Пількевич Вікторія Олександрівна

Комп'ютерна верстка

Брайлян Єгор Сергійович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.